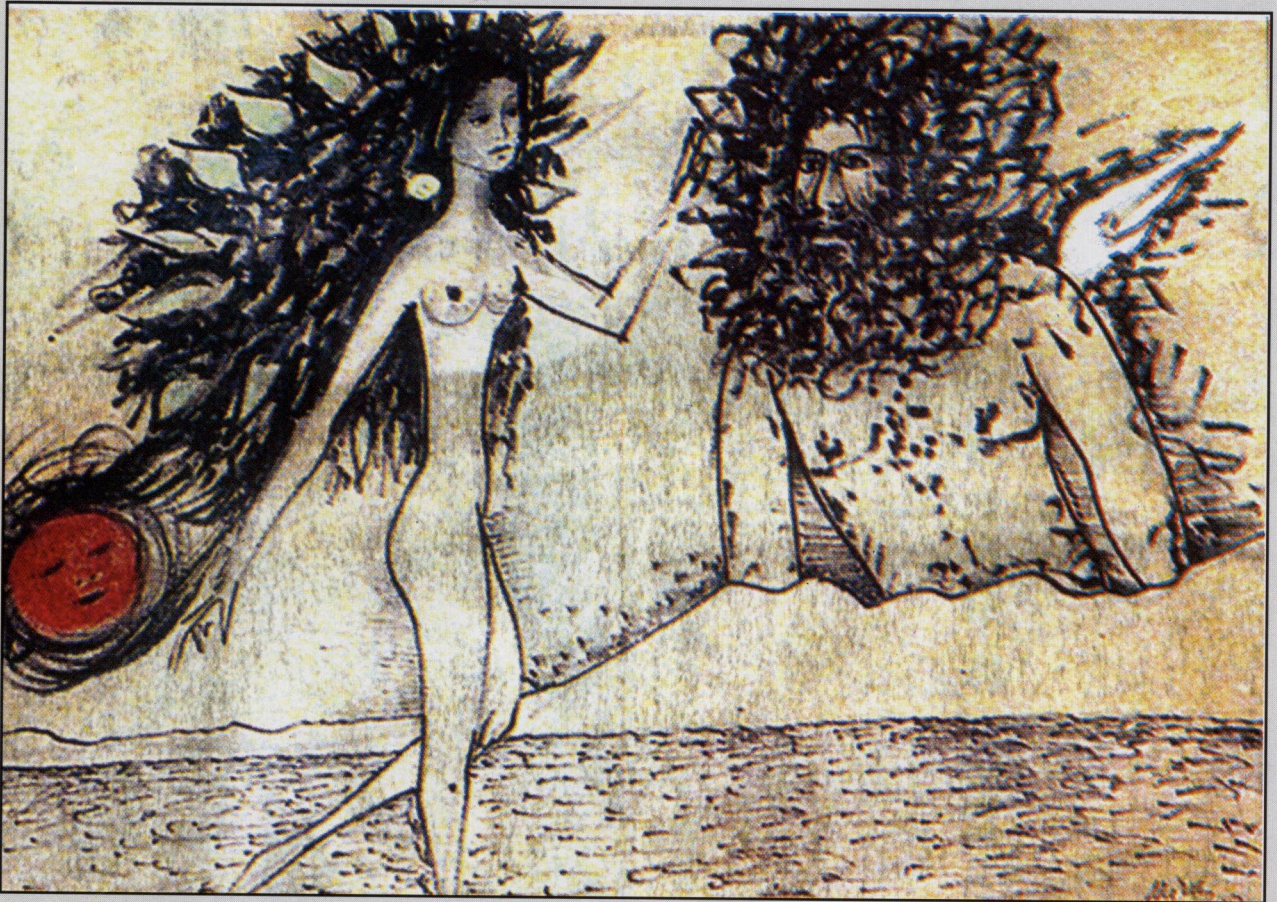

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Άντώνης Μανιτάκης, Γιατί είμαστε όλοι αντιαμερικανοί. Όχι στη βαρβαρότητα και τό χάος • Γιώργος Μαργαρίτης, Ίσραήλ: ό δρόμος προς τό θριαμβευτικό αδιέξοδο • Νίκος Θεοτοκάς, «Διαβίου» άμάθεια • Μαρίνα Κόντη, Ζωή στην άναμονή... • Φρανσουά Ματερόν, Λουί Άλτουσέρ ή ή καθαρή καθαρότητα της έννοιας • Εύαγγελή Ά. Ντάτση, Μεταμοντέρνα Άνθρωπολογία • Κωνσταντίνος Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Η άναφορά της Μαντώς Μαυρογένη κατά του Δημητρίου Ύψηλάντη • Δ.Ν. Μαρωνίτης, Η έμπάθεια της νηφάλιας γλώσσας • Γιώργος Πάσχος, Για τό βιβλίο του Jean Meynaud Οί πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα • Τάκης Μπενάς, «Άλλος δρόμος δέν ύπήρχε». Για τό βιβλίο του Νίκου και της Άργυρώς Κοκοβλή • Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Απρίλιος 2003
τεύχος 110 • 4 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €

Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €

Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος

υποκ. 132 αριθ. λογαριασμού

401740-48 (παρακαλούμε να

αναγράφεται τό όνομα του

καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή

στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης

Ζωναρά 10, Αθήνα 11472

τηλ. 210-6470079 &

fax: 210-6470696

e-mail: poliths@otenet.gr

Εκτύπωση: Αφοί Χρυσοχού

Στυμφαλίας 8,

Περιστέρι, τηλ. 210-5719937

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Άντώνης Μανιτάκης, Γιατί είμαστε όλοι άντιαμερικανοί	5
Γιώργος Μαργαρίτης, Ίσραήλ: ό δρόμος πρός τό θριαμβευτικό άδιέξοδο	9
Νίκος Θεοτοκάς, «Διαβίου» άμάθεια	12
Μαρίνα Κόντη, Ζωή στην άναμονή	14

Φρανσουά Ματερόν, Λουί Άλτουσέρ ή ή καθαρή καθαρότητα της έννοιας	16
Ευάγγελή Ά. Ντάτση, Μεταμοντέρνα Άνθρωπολογία.....	32
Κωνσταντίνος Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Η άναφορά της Μαντώσ Μαυρογένη κατά του Δημητρίου Ύψηλάντη.....	47

Δ.Ν. Μαρωνίτης, Η έμπάθεια της νηφάλιας γλώσσας	52
Γιώργος Πάσχος, Ζάν Μεϋνώ, Οί πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα	56
Τάκης Μπενάς, «Άλλος δρόμος δέν ύπηρχε». Γιά τό βιβλίο του Νίκου και της Άργυρώσ Κοκοβλή	59
Άπό τίς τελευταίες έκδόσεις	63

Φωτογραφία έξωφύλλου: Μίνος Άργυράκης, Ένας κόκ-
κινος ήλιος στό βόστρυχο της Αύγης.

Φίλοι συνδρομητές,

Η τιμή των γραμματοσήμων αύξήθηκε πάλι στά μέσα Μαρτίου. Τό κράτος βέβαια ένισχύει τά έντυπα που πληροϋν όρισμένες προϋποθέσεις, δίνοντάς τους τή δυνατότητα ειδικού, άλλιώσ φτηνού, τιμολογίου. Έτσι μπορεί ένα περιοδικό μέ σχετικά χαμηλό κόστος να ανταπεξέλθει στά έξοδα των ταχυδρομικών τελών. Η διάταξη αυτή άφορα τή διακίνηση στό έσωτερικό της χώρας. Καθόλου φαίνεται δέν ένδιαφέρει τό τί γίνεται μέ τούς συνδρομητές του έξωτερικού. Έτσι τό κόστος ταχυδρόμησης του περιοδικού σ' αυτές τίς χώρες κατάντησε πανάκριβο. Καί χωρίς καμία έκπτωση! Γι' αυτό ή τιμή της συνδρομής στό έξωτερικό, όπως θά διαπιστώσετε, αύξήθηκε διότι άλλος τρόπος δέν ύπάρχει για να αντιμετωπιστεί τό κόστος της αποστολής. Οί συχνές αύξήσεις σε όλα πλέον τά είδη, τίς ύπηρεσίες, και όχι μόνο στον άνηθο (που από 50 δραχ. πήγε 170 δραχ.) είναι γεγονός. Γι' αυτό παρακαλούμε πολύ μήν άμελείτε να άνανεώνετε τή συνδρομή σας, ιδίως όσοι έχετε τήν τύχη ή τήν άτυχία να διαμένετε εκτός Ελλάδας. Τό ίδιο ισχύει και για τή νήσο Κύπρο.

Εύχαριστούμε
«Ο Πολίτης»

Γιατί εἴμαστε ὄλοι ἀντιαμερικανοί "Ὁχι στή βαρβαρότητα καί τό χάος

Ἄν ὀρισμένοι θεώρησαν καθήκον τους, μετά τήν τρομοκρατική ἐνέργεια τῆς 11ης Σεπτεμβρίου στους δίδυμους πύργους τῆς Νέας Ὑόρκης, ἀπό ἀλληλεγγύη πρὸς τά ἀθῶα θύματα τῆς τρομακτικῆς ἐκείνης πράξης καί πρὸς τόν ἀμερικανικό λαό, νά δηλώσουν ὅτι μπροστά στόν κοινό κίνδυνο «εἴμαστε ὄλοι Ἀμερικανοί», τότε πιστεύω ὅτι μετά τόν παράνομο, ἄδικο, ἀνήθικο καί ρατσιστικό πόλεμο στό Ἰράκ νομιμοποιούμε νά βροντοφωνάξουμε, ἀπό ἀπέχθεια πρὸς τήν κυβέρνηση τῶν ΗΠΑ καί ἀπό ἀλληλεγγύη πρὸς τόν ταλαίπωρο ἰρακινό λαό καί πρὸς τόν τρομοκρατημένο ἀραβικό κόσμο, ὅτι εἴμαστε ὄλοι ἀντιαμερικανοί.

Ναί, εἴμαστε ὄλοι ἀντιαμερικανοί, γιατί ἡ συνείδησή μας δέν ἔχει ἀπλῶς κατακλυστεῖ ἀπό αἰσθήματα πόνου καί ἱερῆς ἀγανάκτησης, ἀλλά ἐξεγείρεται ὅταν βλέπει τόν ἄνισο καί ἄδικο ἀγώνα, τήν προσχεδιασμένη μαζική βία καί καταστροφή, τήν κυνικότητα καί τήν ὑποκρισία τῶν ἰσχυρῶν, τήν ἀδυναμία καί τή δυστυχία τῶν φτωχῶν καί κατατρεγμένων. Ἐξεγείρεται ὅταν διαπιστώνει ὅτι ὁ πόλεμος αὐτός δέν εἶναι σάν τούς ἄλλους. Ἡ ἐκθάσή του ἦταν προσχεδιασμένη, ὁ νικητής γνωστός ἐκ τῶν προτέρων, οἱ καταστροφές καί τά θύματα ὑπολογισμένα ἠλεκτρονικά. Αὐτός ὁ πόλεμος δέν εἶναι πόλεμος, μοιάζει μέ μιά μαζική ἀστυνομική ἐπιχείρηση μιᾶς πανίσχυρης καί σαρκοβόρας κρατικῆς μηχανῆς, πού καταστρέφει ἕναν πανάρχαιο πολιτισμό καί τιμωρεῖ ἕναν λαό, ἐπειδὴ ἀνέχτηκε ἕναν αἰμοσταγή καί τυραννικό δικτάτορα.

Ναί, εἴμαστε ὄλοι ἀντιαμερικανοί, γιατί βλέπουμε ὅτι αὐτός ὁ «ἀστυνομικός» καί προληπτικός πόλεμος ἀποφασίστηκε ἐν ψυχρῶ καί σχεδιάστηκε κυνικά ἀπό τήν κυβέρνηση τοῦ ἀμερικανικοῦ λαοῦ καί συντελέστηκε σύμφωνα μέ τίς συνταγματικές διαδικασίες τῆς ἀμερικανικῆς δημοκρατίας. Σχεδιάστηκε παγερά, χωρίς αἰσθήματα, χωρίς ἠθικά ἢ δικαιοῦς διλήμματα, ἀπό ἄψυχους στρατηγούς, ἀπό ἀναίσθητους διπλωμάτες καί χυδαίους πολιτικούς. Δέν διεξάγει τόν πόλεμο αὐτόν καί τόν ἐπόμενο πού θά ἀκολουθήσει, μόνος του καί αὐθαίρετα ὁ Μπούς, ἀλλά οἱ ΗΠΑ ὡς χώρα δημοκρατικά ὀργανωμένη, μέ τόν λαό πίσω της καί τήν ἀμερικανική κοινή γνώμη μαζί της, μέ τή διανόηση στό πλευρό της. Δέν φτάσαμε ξαφνικά σέ αὐτοῦ τοῦ εἶδους τόν πόλεμο. Τόν προετοίμαζαν, χρόνια τώρα, μπροστά σέ μιά ἀδιάφορη κοινή

γνώμη καί σέ μιά ἀπολιτικοποιημένη κοινωνία, πολιτικοί ἀναλυτές καί εἰδικοί τοῦ πολέμου. Τόν δικαιολόγησαν ἐκ τῶν προτέρων μελέτες καί ἰδέες θεωρητικῶν καί ιδεολόγων. Κυοφορήθηκε ἀπό ἰδεαλιστικές πολιτικές φιλοσοφίες καί ἀπό θεωρήσεις δῆθεν πολιτικά οὐδέτερες, ἀλλά κυριολεκτικά ἀνιστόρητες.

Ὁ ἀμερικανικός λαός εἶναι ἓνας ἀνιστόρητος λαός, ἓνας λαός χωρίς ἱστορική μνήμη, ἀφοῦ δέν διαθέτει ἐθνική ἱστορία καί ἀδιαφορεῖ γιά τήν ἱστορία τῶν ἄλλων λαῶν καί ἐθνῶν. Ἡ Ἱστορία, γιά τούς Ἀμερικανούς κοινωνιολόγους, δέν ὑπάρχει ὡς ἐπιστήμη, ὑπάρχει μόνον ὡς κλάδος εὐγενῆς καί ἀθῶος τῶν πολιτιστικῶν ἐπιστημῶν ἢ τῆς ἀνθρωπολογίας! Ὅλα ἀνάγονται ἄλλωστε στίς ΗΠΑ σέ πολιτιστικές σπουδές (cultural studies). Τά κράτη γι' αὐτούς δέν ἔχουν νά διδαχτοῦν ἀπό τήν Ἱστορία τους. Τήν ἄγνοια αὐτή φαίνεται πώς θά πληρώσουν ἀκριβά, τόσο οἱ λαοί τοῦ κόσμου ὅσο καί οἱ Ἀμερικανοί.

Ἡ κυβέρνηση Μπούς δέν ἔπεσε, ἐπομένως, ἀπό τόν οὐρανό καί τό δόγμα τοῦ διαρκoῦς προληπτικοῦ πολέμου δέν εἶναι ἓνα συγκυριακό κατασκευάσμα τῶν Ἀμερικανῶν ἀναλυτῶν, ἀλλά ἡ μοιραία κατάληξη μιᾶς ἱστορικής διαδικασίας. Εἶναι ἡ ἀμερικανική κοινωνία, τό πολιτικό της σύστημα, τό οἰκονομικό της καθεστῶς πού ἐκκόλαψαν αὐτόν τόν πόλεμο καί τούς ἄλλους πού θά ἐπακολουθήσουν. Εἶναι ὁ ἀμερικανικός λαός, ἡ ἀμερικανική διανόηση, τά κόμματα, οἱ Ἐκκλησίες της, τά μέσα ἐνημέρωσης, ὅ,τι ἀποκαλοῦμε ἰδιωτική κοινωνία καί κοινωνία πολιτῶν, πού δέχονται, ἀνέχονται καί νομιμοποιοῦν αὐτόν τόν πόλεμο καί τήν ὠμή ἀμερικανική στρατιωτική κατοχή λαῶν καί κρατῶν.

Ἔτσι, ζοῦμε τό ἐξῆς παράδοξο: ἡ Ἀμερική, ἡ πῖο τεχνολογικά ἀναπτυγμένη, ἡ πῖο «πολιτισμένη» χώρα εἶναι ταυτόχρονα καί ἡ πῖο στρατιωτικοποιημένη χώρα τοῦ κόσμου. Ἡ ἴδια εἶναι καταδικασμένη νά κάνει τόν χωροφύλακα τοῦ κόσμου καί νά διεξάγει ἐσαεῖ προληπτικούς —ἀστυνομικοῦ χαρακτήρα— πολέμους, προκειμένου νά διαφυλάξει τήν ἀσφάλεια τῶν πολιτῶν της καί τά οἰκονομικά συμφέροντα τῶν ἐπιχειρήσεών της. Οἱ πόλεμοι τῆς Ἀμερικῆς εἶναι ἡ ἱστορική προέκταση τῶν συμμοριῶν τῆς Νέας Ὑόρκης, πού σήμερα ὀνομάζονται γεράκια τῆς Οὐάσιγκτον. Ἡ κινητήρια δύναμη τῆς προόδου τῆς ἀμερικανικῆς κοινωνίας βρίσκεται στήν ἀδυσώπητη ἢ ἐλεύθερη ἀπό κανόνες ἠθικῆς διαρκή ἀναζήτηση πλούτου καί δύναμης. Ὁ πολιτισμός της δέν θά ἦταν ὑπερβολή ἂν χαρακτηριζόταν πολεμοχαρῆς ἐκ γενετῆς πολιτισμός. Ἡ Ἀμερική βρίσκεται διαρκῶς σέ ἐμπόλεμη κατάσταση. Βλέπει παντοῦ ἐχθρούς καί ὅταν δέν ἔχει τούς κατασκευάζει. Τό ἐπιβεβαιώνουν καθημερινά οἱ χολιγουντιανές ταινίες της, μέ τή βία πού ἐκθειάζουν.

Ναί, εἴμαστε ὅλοι ἀντιαμερικανοί καί μάλιστα φανατικά, διότι ἡ πιό ἀναπτυγμένη οἰκονομικά δύναμη τοῦ κόσμου, πού κυριαρχεῖ στήν παγκόσμια ἀγορά καί ἀπομυζᾷ ἀσύστολα καί ληστεύει ἀδίστακτα μέ βάση τούς νόμους τῆς ἀγορᾶς τόν πλοῦτο καί τίς παραγωγικές πηγές ὅλου τοῦ κόσμου, δέν ἀρκεῖται σέ αὐτό, ἀλλά σχεδιάζει, προαναγγέλλει καί διεξάγει πολέμους ἀστυνομικούς, μέ μοναδική ἐπίκληση τῆς δύναμης τῶν ὄπλων καί τό δίκαιο τοῦ ἰσχυροτέρου. Ἡ χώρα, πού ὑποτίθεται ὅτι ἀγωνίζεται γιά τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου καί τήν ἐλευθερία, περιφρονεῖ χυδαῖα καί βάνουσα τή διεθνή κοινωνία, τό δίκαιο καί τήν ἠθική. Ποῦ εἶναι ἡ διανοήσῃ της νά τό καταγγεῖλει, ποῦ εἶναι οἱ θεωρητικοί τῆς πολιτικῆς δικαιοσύνης καί τοῦ δικαίου τῶν λαῶν νά διαμαρτυρηθοῦν; Ποῦ εἶναι οἱ θεωρητικοί τῆς οἰκουμενικότητος τῶν ἀξιών καί τῆς ἠθικοπολιτικῆς ἀνάγνωσης τῶν Συνταγμάτων —οἱ ὅποιοι ἦταν τόσο λαλίστατοι ὅταν εἰρωνεύονταν τή μαρξιστική θεωρία— νά διερωτηθοῦν γιά τήν ἀξία ἢ γιά τήν ἀλήθεια τῶν θεωριῶν τους; Μήπως μαζί μέ τήν ἀλαζονεία τοῦ ἀμερικανικοῦ κράτους δοκιμάζεται καί ἡ κούφια ἀξία τῶν ἀμερικανικῶν θεωριῶν περί δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, περί δικαιοσύνης καί περί ἐλευθερίας ἢ αὐτονομίας; Μήπως στόν πυρήνα πολλῶν ἀπό αὐτές τίς θεωρίες καί ἰδεολογίες κρύβονται τελικά τά σπέρματα τῆς δικαιολόγησής ἢ ἔστω τῆς ἀδυναμίας ἠθικῆς ἀπόρριψής τῆς λογικῆς τῆς γυμνῆς καί ἀνομιμοποίησής βίας;

Εἴμαστε ὅλοι ἀντιαμερικανοί, διότι ἡ Ἀμερική, ὡς χώρα, μαζί μέ τόν πολιτισμό (the American way of life) πού ἐκπροσωπεῖ καί πουλάει σέ ὅλον τόν κόσμο, διεξάγει, τελικά, ἕναν πόλεμο πολιτισμικό καί ἄρα ρατσιστικό, φέρνει σέ ἐμπόλεμη καί βίαιη ἀντιπαράθεση τόν ἰσλαμικό καί ἀραβικό πολιτισμό μέ τόν καλούμενο δυτικό πολιτισμό. Στρέφεται καί καταστρέφει, περιφρονεῖ καί ποδοπατᾷ βάνουσα καί ὑπεροπτικά ἕναν πανάρχαιο πολιτισμό, ἐπιδιώκοντας νά ἐπιβάλλει μέ τή βία τά δικά της πολιτισμικά πρότυπα διακυβέρνησης καί ἐλευθερίας. Ἐξάγει τόν δικό της νομικό καί πολιτικό πολιτισμό, πού θεωρεῖ ἀνώτερο κάθε ἄλλου.

Ὁ πόλεμος αὐτός ἔχει ἐκδηλα πολιτισμικά συμφραζόμενα καί ὑπονοούμενα καί προκαλεῖ ἢ ἐξάπτει θρησκευτικούς φανατισμούς. Ὁ Θεός τῶν χριστιανῶν ἐναντία στόν Θεό τοῦ Ἰσλάμ. Μᾶς γυρίζει πίσω στήν ἐποχή τῶν θρησκευτικῶν πολέμων. Γενικά, περιφρονώντας ἔτσι βάνουσα τό διεθνές δίκαιο καί τήν ἠθική στίς διεθνεῖς σχέσεις, χωρίς νά τίς ἀντικαθιστᾷ μέ κάτι ἄλλο, ἡ Ἀμερική μᾶς γυρίζει πίσω στήν ἄγρια, φυσική κατάσταση τοῦ Χόουμπερ, σέ μιά κατάσταση προπολιτισμένη, ὅπως εὔστοχα ἔγραψε ὁ Βρετανός πολιτικός φιλόσοφος Ντάβιντ Χέλντ.

Διά γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ

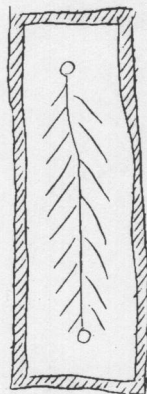

Εἴμαστε, τέλος, ὄλοι ἀντιαμερικανοί, διότι ὁ πόλεμος αὐτός μᾶς θυμίζει τήν ἐποχή τῶν ἐθνικῶν καί ἐθνικιστικῶν πολέμων. Ὁ σύγχρονος διαρκῆς, παγκόσμιος, προληπτικός πόλεμος ἀναλαμβάνεται καί διεξάγεται ἀπό τήν Ἀμερική γιά τή δόξα, τήν ἀσφάλεια καί τήν εὐημερία τοῦ ἀμερικανικοῦ ἔθνους! Ποιός τό ἀμφισβητεῖ αὐτό; Μόνο πού ὁ ἀγώνας καί ὁ πόλεμος γιά τά ιδεώδη τῆς ἀμερικανικῆς δημοκρατίας καί τοῦ ἀμερικανικοῦ ὄνειρου ὀνομάζεται ἀπό τούς ἴδιους ἀγώνας πατριωτικός (!), ἐνῶ ὁ ἀγώνας πού διεξάγουν γιά τήν πατρίδα τους οἱ ἀραβικοί λαοί ὀνομάζεται τρομοκρατικός καί οἱ ἀγωνιστές τους, ὄλοι, ἀδιάκριτα, τρομοκράτες. Ἔτσι τά πολιτικά ιδεώδη τῆς ἀμερικανικῆς δημοκρατίας ἀποκτοῦν οἰκουμενική ἀξία καί εἶναι ἐξαγώγιμα προϊό-ντα, ἐνῶ ὁ σερβικός λαός εἶναι π.χ. ἐθνικιστής ἐπειδή ἀγαπᾷ τήν πατρίδα του καί ἔκανε ἐθνικιστικές ἐκκαθαρίσεις. Ὁ ἀμερικανικός στρατός διεξάγει, ἀντίθετα, ἕναν πατριωτικό πόλεμο καί ἄς σφάζει μέ ἔξυπνες βόμβες καί καταστρέφει πολιτισμικά, οἰκονομικά καί κοινωνικά ἕναν ὀλόκληρο λαό (!) ἐπειδή τόν θεωρεῖ καθυστερημένο πολιτικά.

Ἡ μεγάλη ιδεολογική ἐπιτυχία τῶν ΗΠΑ εἶναι ὅτι κατάφεραν νά προβά-λουν σέ πλανητικό ἐπίπεδο καί νά παγκοσμιοποιήσουν τήν ἐθνική τους στρα-τιωτική δύναμη καί τά ἐθνικά οἰκονομικά τους συμφέροντα. Τά ἐθνικά τους ιδεώδη ἀξιῶνουν νά γίνουν ἀξίες τῆς οἰκουμένης. Αὐτό τό κατόρθωμά τους μπορεῖ ὅμως νά γίνει καί ἡ ἐκατόμβη θυμάτων τους, ἂν δέν λύσουν τήν ἀδυ-σώπητη ἀντίφαση στήν ὁποία ἐγκλωβίστηκαν: τήν ἐποχή τῆς παγκοσμιο-ποιημένης οἰκονομίας καί ἐπικοινωνίας, ὅπου ἀναζητοῦνται ἀπεγνωσμένα οἰκουμενικά ἀποδεκτοί τρόποι διακυβέρνησης τῶν λαῶν καί τοῦ κόσμου καί εἰρηνικῆς διευθέτησης τῶν διεθνῶν συγκρούσεων, ἡ Ἀμερική ἀδυνατεῖ νά ἀνταποκριθεῖ στό αἶτημα τῆς οἰκοδόμησης μιᾶς παγκόσμιας συμπολιτείας κρατῶν, μιᾶς κοσμοπολιτικῆς ὀργάνωσης λαῶν καί πολιτῶν.

Ἐξακολουθεῖ νά δρᾷ ὡς ἐθνική καί ἀποικιοκρατική ὑπερδύναμη, ὡς κρά-τος ἐθνικό, πού θέλει νά μετεξελιχθεῖ καί νά ἐπιβληθεῖ πλανητικά ὡς πα-γκόσμιο κράτος. Θά χάσει σίγουρα, μακροπρόθεσμα, ἐφόσον δεχτοῦμε ὅτι ὁ ἀνθρώπινος πολιτισμός ἔχει προοπτική καί ἡ κοινωνία ὅλων τῶν ἐθνῶν δέν μπορεῖ παρά νά ἀπορρίψει τήν ἐπιστροφή στή βαρβαρότητα καί στό χάος, πού ἀπεργάζονται οἱ κυβερνήσεις τῶν ΗΠΑ μέ τήν πολιτική συνεννοχί τοῦ ἀμερικανικοῦ λαοῦ.

Ἀντώνης Μανιτάκης

Ἰσραήλ: ὁ δρόμος πρὸς τὸ θριαμβευτικὸ ἀδιέξοδο

Τὸ κράτος τοῦ Ἰσραήλ ἔκλεισε ἤδη πενήντα πέντε χρόνια ὑπαρξης. Πολύ λίγα ἀπὸ αὐτὰ ἦσαν «εἰρηνικά» μέ τὴν ἔννοια πού ὁ ὑπόλοιπος δυτικός τουλάχιστον κόσμος ἀποδίδει στήν ἔννοια. Ἄλλοτε μικρή, ἄλλοτε μεγαλύτερη, ἡ αἰμορραγία τῶν πολιτῶν αὐτοῦ τοῦ μικροῦ σέ τελευταία ἀνάλυση κράτους, ὑπῆρξε σχεδόν πάντοτε παροῦσα στὸν μισό αὐτό αἰώνα. Ἀπὸ κοντὰ καί ἡ αἴσθησις τοῦ κινδύνου, τῆς διαρκοῦς ἐπαγρύπνησις, τῆς ἐνεδρεύουσας ἀπειλῆς καί ὁ συνεπακόλουθος ἐθισμὸς στὸν θάνατο τῶν ἄλλων, τῶν γειτόνων, διαρκῶν ἐχθρῶν καί ἐν δυνάμει κινδύνων.

Δύο ὁμάδες γενεῶν, χονδρικά, συναποτελοῦν τὴν σημερινή ἰσραηλινὴ κοινωνία. Ἡ πρώτη, ὀλοένα καί μικρότερη, εἶναι ὅσοι γεννήθηκαν καί μεγάλωσαν σέ τόπους ξένους μακρυνούς, εὐρωπαϊκούς συνήθως, καί ὡς ἐκ τούτου γνώρισαν τὴν σύγχρονη εὐρωπαϊκὴ ἱστορία στίς πιό μελανές της παραμέτρους. Παραμέτρους τῶν ὁποίων μάλιστα αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἦσαν τὰ ἐξέχοντα θύματα. Ἡ δεύτερη, κυρίαρχη πλέον ἀριθμητικὰ καί πολιτικὰ, εἶναι ὅσοι μεγάλωσαν στό ἴδιο τό Ἰσραήλ, ἀπόλαυσαν τὴν οἰκονομικὴ του ἀνάπτυξη, τίς κοινωνικὲς παροχές του ἀλλὰ καί, ταυτόχρονα ἔζησαν αὐτό τό ζοφερό κλίμα τοῦ ἀέναου κινδύνου καί τῆς πανταχοῦ παρούσας ἀόρατης ἀπειλῆς.

Ἐκεῖνοι πού ἀνῆκαν στήν πρώτη γενιά ἔκτισαν τὸ κράτος τοῦ Ἰσραήλ. Τὸ ἔκτισαν μέ ὅσα ἡ εὐρωπαϊκὴ ἱστορία τοὺς εἶχε διδάξει, μέ γνώμονα τὴν ἀπίστευτη ἀλληλεγγύη καί —θανατηφόρα συχνά— ἐνότητα τῶν ὑπὸ διωγμὸ κοινωνιῶν, τῶν γκέτο καί τῶν στρατόπεδων συγκέντρωσις καί θανάτου. Ἦταν ἓνα κράμα στωϊκότητος, ὁμοίας μέ αὐτὴ πού ἐπεδείκνυαν οἱ συγγενεῖς, οἱ γνωστοί, οἱ φίλοι τους στὰ βαγόνια τοῦ θανάτου στό ταξίδι χωρὶς ἐπιστροφή πρὸς τοὺς θαλάμους τῶν ἀερίων καί τὰ κρεματόρια, ἀποφασιστικότητος, ὁμοίας μέ αὐτὴ τῶν ἐξεγερμένων στὰ στρατόπεδα ἢ στό γκέτο τῆς Βαρσοβίας, σκληρότητας, πού ἡ ἀπελπισία τῶν καταστάσεων συχνά, μέ ἀπόλυτο τρόπο, ὑπαγορεύει.

Ὁ σοσιαλισμὸς ἦταν ὁ διάχυτος ἰδεολογικὸς καί πολιτικὸς παρονομαστής στὴ γενικὴ αὐτὴ αἴσθησις. Σοσιαλισμὸς πού ἐμεῖς, οἱ ὑπόλοιποι Εὐρωπαῖοι δύσκολα θὰ ἀναγνωρίζαμε καθὼς ἔφερνε μέσα του τὴν αἴσθησις τοῦ τελικοῦ πολιτικοῦ ἀδιεξόδου, τῆς φυγῆς, τοῦ διωγμοῦ, τῆς πολιτιστικῆς ἑτερότητας

καί τοῦ ἀποκλεισμοῦ, μαζί μέ τήν ἔννοια τῆς ἀπόλυτης ἀδελφосύνης. Ἡ τεχνική, ἡ τακτική τῆς ἐπιβίωσης συμπλήρωνε ἡ ὑποκαθιστοῦσε ἐκεῖ τήν τάση ταξικῆς σύγκρουσης καί ἀλλαγῆς τοῦ κόσμου. Ἦταν ὁ ἰδιότυπος «σοσιαλισμός τῶν Κιμπούτζ» πού ἀναπολοῦν σήμερα οἱ προοδευτικοί Ἰσραηλινοί. Μᾶς προκαλοῦν ἴσως πικρά χαμόγελα οἱ ἀντιδράσεις τῶν ἀκραϊφνῶν σοσιαλιστῶν Ἑβραίων ἐποίκων τῆς δεκαετίας τοῦ 1920 πού ἀγόραζαν συχνά ἀπό τόν τοπικό Ἑμίρη γαιοκτήμονα τά κτήματά του μαζί μέ τά χωριά τῶν κολλήγων του.... Νά μή ξεχνᾶμε τήν ἱστορικότητα τῶν ἐβραϊκῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν τοῦ καιροῦ ὅπου, πέρα ἀπό τή φτώχεια, τόν πολιτικό ἐξοβελισμό καί τήν ἐκμετάλλευση, θεμελιακό τους στοιχεῖο ἦταν ἡ ἐπιβίωση, ἡ ἄμυνα τῆς ὀμάδας.

Οἱ νεότερες γενιές δέν ξέρουν εὐρωπαϊκή ἱστορία, δέν τήν ἔχουν ζήσει. Οἱ τελευταῖοι πού ὑπέστησαν τίς πιέσεις της καί ἔνοιωσαν στό πετσί τους τίς ἐξελίξεις της, τό ἕνα ὡς ἐνάμισυ ἑκατομμύριο ἐποίκων ἀπό τήν πρώτην Σοβιετική Ἐνωση καί τά κράτη τοῦ ἀνατολικοῦ συνασπισμοῦ βρῆκαν συγκροτημένες καταστάσεις, ἔμμεσα μόνο —ὡς ἔποικοι στά κατεχόμενα λόγου χάρη— πῆραν μέρος στήν διαμόρφωση τῆς γενικῆς εἰκόνας τοῦ Ἰσραήλ. Χρησίμευσαν, μέ λίγα λόγια, περισσότερο ὡς ἐργαλεῖο ἐπιβολῆς ἀκροδεξιῶν πολιτικῶν παρά συνεισέφεραν στή διαμόρφωσή τους. Οἱ γενιές πού βρίσκονται σήμερα στά πράγματα, οἱ ἡλικίας πενήντα-ἑξήντα χρόνων, ἦσαν ὡς δέκα χρόνων στά 1956, ὡς εἴκοσι στά 1967, ὡς τριάντα στά 1973. Μεγάλωσαν μέσα σέ νίκες στρατιωτικές πού δέν ἔδιναν τέλος στόν πόλεμο. Μεγάλωσαν ὁμως ταυτόχρονα μέσα σέ μία κατάσταση πού ἔδινε μονοδιάστατο προσανατολισμό στό κράτος τοῦ Ἰσραήλ: στήν ὡς τήν κηδεμονία δηλαδή στήριξή του ἀπό τίς Ἠνωμένες Πολιτεῖες.

Γιά τούς παλαιούς, ἡ ἱστορία —καί κατά συνέπεια ἡ πολιτική— ἦταν μία πολυδιάστατη κατάσταση μέ πολλές φανερές καί κρυφές παραμέτρους. Ἐλίσσονταν, μπορούσαν νά εἶναι, ὅταν χρειαζόταν, ἀντιφατικοί στίς ἐπιλογές τους, εὐέλικοι. Εἶχαν ἐξάλλου μάθει νά παίζουν μόνοι τους, ὑπερβολικά, ἀφόρητα μόνοι τους πολλές φορές. Γιά τίς γενιές πού σήμερα κυβερνοῦν ὁ πολιτικός ὀρίζοντας δείχνει τόσο μονότονα σταθερός πού ἀκυρώνει πλέον τό πολιτικό διάβημα καί ἐγχείρημα ἡ ἀπειλεῖ ὀλότελα νά τό ἐξοβελίσει. Ὁ μαριχαισμός, τό ἐμεῖς καί οἱ ἄλλοι, τό μαζί μας ἡ ἐναντίον μας, εἶναι γενικά κακοί σύμβουλοι στήν πολιτική, χεῖριστοι δέ ὅταν οἱ καταστάσεις εἶναι τόσο σύνθετες.

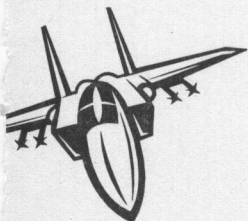

Οἱ παρατηρητές τῶν ὑποθέσεων τῆς Μέσης Ἀνατολῆς προβάλλουν συνήθως τό γεγονός τῆς θρησκευτικῆς ριζοσπαστικοποίησης στήν παλαιστινιακή, τήν ἀραβική πλευρά. Μία ἐξέλιξη προφανῆς πού ἔχει ὀδηγήσει σήμερα στήν ὑποκατάσταση τῆς παλαιᾶς παλαιστινιακῆς ἀριστερᾶς, ἄλλοτε κυρίαρχης πολιτικά δύναμης, ἀπό τούς φονταμενταλιστές τύπου Τζιχάντ καί Χεζμπολλάχ, πού ἀσκοῦν τήν ὅποια πολιτική τους διά τῶν αὐτοκτονούντων δολοφονικά μαρτύρων. Λιγότερο ἐμφανῆς εἶναι μία ἀντίστοιχη ἐξέλιξη στόν χῶρο τῆς ἰσραηλινῆς κοινωνίας. Ἐδῶ φυσικά, ὅπως θέλει ὁ συσχετισμός δυνάμεων, δέν συναντοῦμε τήν ἀπελπισία τῶν κορανιούχων «καμικάζι». Συναντοῦμε ὅμως ὀλοένα καί πιό φανατικούς θρησκευόμενους νεαρούς ἀξιωματικούς πού δυσκολεύονται νά ξεχωρίσουν τόν θρησκευτικό φανατισμό ἀπό τήν πολιτική διάσταση τῆς ἀποστολῆς τους. Οἱ διαδοχικές συμφορές τοῦ ἰσραηλινοῦ στρατοῦ στή Χεβρώνα —ὅπου σκοτώθηκαν εἴκοσι ὡς τριάντα ἔνοπλοι Ἰσραηλινοί σέ διαδοχικές συγκρούσεις μέ ὀλιγάριθμους ἐλεύθερους σκοπευτές— μποροῦν νά ἐξηγηθοῦν μόνο μέ τήν ἐπίδειξη παράλογου φανατισμοῦ ἀπό τούς ἐκεῖ διοικητές, φανατισμοῦ πού τούς κατέστησε ἀνίκανους νά ἐκτιμήσουν τά δεδομένα.

Ἡ ὀλόπλευρη στήριξη τοῦ Ἰσραήλ ἀπό τίς ΗΠΑ ἀποτελεῖ σταθερή πηγή αὐτοπεποίθησης γιά τούς τρέχοντες πολιτικούς καί στρατιωτικούς ἡγέτες τοῦ Ἰσραήλ, αὐτοπεποίθησης πού περιβάλλει μέ μεσσιανικά χαρακτηριστικά τήν στρατηγική τους καί τήν καθιστᾶ ἀνελαστική καί ἀπόλυτη. Μετά τό Ἰράκ, ἡ ἐμπλοκή στή Γάζα δείχνει ἀκριβῶς τήν ἐνίσχυση αὐτῆς τῆς λογικῆς. Ἡ διαδικασία ἐξασφάλισης τῆς εἰρήνης διά τῆς ἐξαφάνισης τῶν ἀντιπάλων, ἀξίζει ἐλάχιστα ὡς ὑπόσχεση καθῶς κινεῖται στούς χώρους τοῦ φαντασιακοῦ καί τῶν ἐπί τοῦ χάρτου ὑποθέσεων. Καί εἶναι ἀκόμα πιό ἐξοργιστικό τό ὅτι αὐτά συμβαίνουν λίγα μόλις χρόνια μετά τήν ἐποχή πού ὅλες οἱ πλευρές, ἀκόμα καί οἱ συντηρητικότερες τοῦ ἰσραηλινοῦ πολιτικοῦ κατεστημένου εἶχαν σχεδόν παραδεχθεῖ ὅτι μόνο ἡ πολιτική συνδιαλλαγή μπορεῖ νά φέρει τήν πολυπόθητη εἰρήνη.

Ὅλα αὐτά ἀνοίγουν διάπλατα τό δρόμο πρός τήν διαιώνιση τῆς ἀβεβαιότητας, τῆς σύγκρουσης, τοῦ φόβου καί τοῦ θανάτου.

Γιῶργος Μαργαρίτης

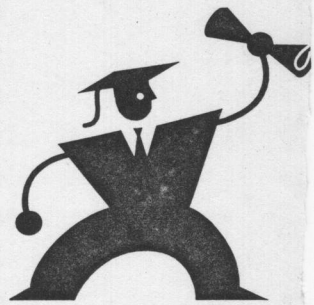

«Διαβίου» ἀμάθεια

«**Δ**ιαβίου»... Μιά καινούρια λέξη πού μένει νά καταχωρηθεῖ στά λεξικά τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ. Ὅπως προβλέπει σχετικό νομοσχέδιο, θέλουν δέν θέλουν οἱ Σύγκλητοι καί οἱ Συνελεύσεις, «σέ κάθε Ἴδρυμα ἀνώτατης ἐκπαίδευσης ἰδρύεται, ἀνά ἓνα Ἴνστιτοῦτο Διαβίου Ἐκπαίδευσης (ΙΔΒΕ)». Χαράς εὐαγγέλια. Ἐπιτέλους, τό ΠΑΣΟΚ καί τό νεοφιλελεύθερο ἐπιτελεῖο τῶν Βρυξελλῶν φαίνεται νά υἱοθέτησαν καί νά θέτουν σέ ἐφαρμογή ἓνα παλαιό πρόταγμα τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἀριστερᾶς γιά τήν ἐξασφάλιση τῆς δυνατότητας τῶν πολιτῶν, ἐφ' ὅσον τό ἐπιθυμοῦν, νά σπουδάζουν καθ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ βίου τους. Ὡς ἐδῶ ἡ χαρά... Δυστυχῶς, τό μόνο πού υἱοθέτησαν εἶναι τό κακοποιημένο ὄνομα μιᾶς σημαντικῆς ιδέας. Καί, στ' ἀλήθεια, μέ τό ὄνομα αὐτό πασχίζουν νά νομιμοποιήσουν στήν κοινή γνώμη τούς μηχανισμούς τῆς «διαβίου» ἀμάθειας.

Ὅπως διαβάζουμε στό σχέδιο Νόμου, «τά ΙΔΒΕ ἔχουν τήν ἀποκλειστική ἀρμοδιότητα καί εὐθύνη ὀργάνωσης καί λειτουργίας τῶν προγραμμάτων καί τῶν ἐν γένει δραστηριοτήτων διαβίου ἐκπαίδευσης κάθε Ἰδρύματος ἀνώτατης ἐκπαίδευσης στήν Ἑλλάδα» καί «χορηγοῦν Πιστοποιητικό Συμπληρωματικῆς Ἐκπαίδευσης». Στά ΙΔΒΕ θά ἀπασχολοῦνται «ἀποκλειστικά» ἢ «ὑπερωριακά» διδάσκοντες τῶν ΑΕΙ καί ΤΕΙ καθώς καί συμβασιούχοι διδάσκοντες πού, ἄς σημειωθεῖ, δέν χρειάζεται ἀπαραίτητα νά εἶναι κάτοχοι διδακτορικοῦ διπλώματος. Κανένα συλλογικό πανεπιστημιακό ὄργανο δέν ἔχει τήν εὐθύνη κατάρτισης τῶν προγραμμάτων διδασκαλίας, τῆς πρόσληψης τῶν διδασκόντων ἢ τῆς ἀνάθεσης «ἀποκλειστικῆς» ἢ «ὑπερωριακῆς» διδακτικῆς ἀπασχόλησης στά ΙΔΒΕ. Τά ΙΔΒΕ δέν διαθέτουν δικές τους ὀργανικές θέσεις ἐκπαιδευτικοῦ, τεχνικοῦ ἢ λοιποῦ προσωπικοῦ. Γιά τήν κάλυψη τῶν σχετικῶν ἀναγκῶν διατίθεται τό ἀντίστοιχο προσωπικό τοῦ οἰκείου Ἰδρύματος.

Μέ ἄλλα λόγια, τό διδακτικό καί διοικητικό προσωπικό τῶν ΑΕΙ καί τῶν ΤΕΙ, ἐνῶ δέν ἐπαρκεῖ γιά νά καλύψει τίς σημερινές ἀνάγκες τῶν ἰδρυμάτων καί τῶν φοιτητῶν, θά ἐπιφορτιστεῖ μέ τήν ὑποχρέωση νά συντηρεῖ ἓνα μαγαζί «παροχῆς ἐκπαιδευτικῶν ὑπηρεσιῶν» πού θά φέρνει «ἔσοδα» στά Ἴδρυματα καί «πρόσθετες ἀμοιβές» στούς διδάσκοντες οἱ ὁποῖοι θά ἀναλάβουν «ὑπερωριακό» διδακτικό ἔργο. Τήν ἴδια στιγμή, τά πανεπιστημιακά Τμήμα-

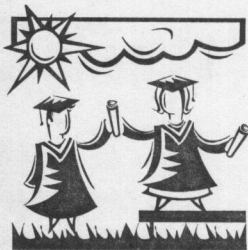

τα ἐκβιάζονται μέ κάθε μέσον νά προσανατολίσουν τά προγράμματα σπουδῶν πού θεραπεύουν τήν κάλυψη τῶν λεγόμενων «ἀναγκῶν τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας». Κατά κανόνα, τά πανεπιστημιακά Τμήματα δέν ἀντιστοιχοῦν πλέον σέ συγκεκριμένες ἐπιστῆμες. Οἱ σπουδές ἀντικαθίστανται βαθμιαῖα ἀπό προγράμματα κατάρτισης, οἱ ἐπιστημονικές γνώσεις ἀπό ἐπαγγελματικές δεξιότητες πού ἀπαιτεῖ σέ κάθε συγκυρία ἢ ἀγορά ἐργασίας. Τά ΙΔΒΕ δέν προορίζονται, λοιπόν, νά ὑπηρετήσουν τή διά βίου δυνατότητα τῶν πολιτῶν νά σπουδάσουν. Συνιστοῦν ἀπλῶς μηχανισμούς διαχείρισης τῆς διά βίου ἀπαξίωσης τῶν ρηχῶν γνώσεων πού παρέχει ἡ τριτοβάθμια ἐκπαίδευση στούς φοιτητές καί τίς φοιτήτριες, μηχανισμούς διά βίου διαχείρισης τῆς ἀνεργίας καί τῆς ἀπορρύθμισης τῶν ἐργασιακῶν σχέσεων.

Ἐνάμεσα στά κριτήρια «ἀξιολόγησης» τῶν ΙΔΒΕ εἶναι καί ἡ γνώμη γιά τήν ἀποτελεσματικότητα τῶν Προγραμμάτων πού θά ἐκφράζουν «οἱ φορεῖς ἀπασχόλησης τῶν ἀποφοίτων». Ἐνάμεσα στούς προβλεπόμενους χρηματοδότες τῶν ΙΔΒΕ εἶναι οἱ ἐπιχειρήσεις. Ἄν, πλάι σ' αὐτά, πάρουμε τοῖς μετρητοῖς ὅτι τά προγράμματα διδασκαλιῶν καί οἱ ἀναθέσεις διδακτικοῦ ἔργου δέν περνοῦν ἀπό κανένα συλλογικό ὄργανο τῶν ΑΕΙ καί τῶν ΤΕΙ, τότε ἔχουμε μπροστά μας τό νέο μοντέλο τοῦ πανεπιστημίου πού λειτουργεῖ ὡς ἐπιχείρηση.

Ἄκόμα, μέ τίς νέες ρυθμίσεις πού προωθεῖ σήμερα ἡ κυβέρνηση, θά εἶναι δυνατόν νά ἰδρύνονται, νά καταργοῦνται, νά μετονομάζονται, νά συγχωνεύονται ἢ νά ἀλλάζουν γνωστικό ἀντικείμενο ΑΕΙ, ΤΕΙ, Σχολές ἢ Τμήματα μέ ἀπλές ὑπουργικές ἀποφάσεις. Τά θετικῶς «ἀξιολογημένα» ἀπό τίς ἐπιχειρήσεις ΙΔΒΕ λειτουργοῦν στά νεοφιλελεύθερα μυαλά ὡς πρόπλασμα τῶν αὐριανῶν ΑΕΙ, ΤΕΙ, Σχολῶν ἢ Τμημάτων. Οἱ ἀρνητικῶς «ἀξιολογημένοι» ἀπό τήν ἀγορά πανεπιστημιακοῦ θεσμοῦ κινδυνεύουν νά καταργηθοῦν, νά μετονομαστοῦν, νά συγχωνευθοῦν ἢ νά ἀλλάξουν γνωστικό ἀντικείμενο ἐρήμην τῶν πανεπιστημιακῶν ὀργάνων, μέ ἀπλές ἀποφάσεις συναρμοδίων ὑπουργῶν. Ἄν δέν φτιάξουμε σήμερα κιόλας ἰσχυρά ἀναχώματα γιά τήν ἀνάσχεση τῆς νεοφιλελεύθερης ἐπίθεσης, ἡ ἀνώτατη ἐκπαίδευση ὀδηγεῖται στό διαλυτήριο.

Νίκος Θεοδοκᾶς

Ζωή στήν ἀναμονή...

- Ὄταν θά φτιαχτεῖ τό τούνελ στήν Κακιά Σκάλα τά αὐτοκίνητα δέν θά κινουῦνται μέ τό γνωστό ρυθμό χελώνας.
- Ὄταν θά γίνουν τά ἔργα διάνοιξης τοῦ δρόμου —καί δέν ξέρω τί ἄλλο ἔργο— στόν Ἀσπρόπυργο καί τήν Ἐλευσίνα, δέν θά κάνουμε 2 ὥρες νά φτάσουμε στήν Ἀθήνα.
- Ὄταν θά ἀπαγορεύεται νά κυκλοφοροῦν οἱ νταλίκες καί γενικῶς τά βαρέα ὀχήματα στους δρόμους τά Παρασκευοσαββατοκύριακα δέν θά συμβαίνουν τόσα ἀτυχήματα.
- Ὄταν θά συμβοῦν δύο τρία ἀκόμα καραμπινάτα δυστυχήματα στίς ἐθνικές ὁδούς (ὅπως αὐτό στά Τέμπη) θά γίνουν αὐστηρότερες οἱ ἐξετάσεις ἀποκτησης διπλώματος ὅπως καί οἱ ὄροι τήρησης τῶν κανόνων ἀσφαλείας πού ἀφοροῦν φορτία καί ἀνθρώπους.
- Ὄταν θά φυτευτοῦν οἱ ταρατσες τῶν πολυκατοικιῶν καί γενικῶς αὐξηθεῖ τό πράσινο στίς πόλεις, ὅταν δέν θά χτίζεται κάθε τετραγωνικό μέτρο ἐλεύθερου χώρου ἀλλά θά φυτεύεται τότε οἱ ἀνθρώποι δέν θά τρέχουν σάν παλαβοί τίς ἀργίες στά βουνά καί τούς κάμπους.
- Ὄταν θά φτιαχτοῦν πάρκινγκ τότε οἱ ὀδηγοί δέν θά παρκάρουν τά αὐτοκίνητά τους ὅπου βροῦν.
- Ὄταν οἱ ὀδηγοί τῶν ὀχημάτων θά καταλάβουν ὅτι οἱ πεζόδρομοι δέν εἶναι δημόσια πάρκινγκ ἢ δρόμοι ταχείας κυκλοφορίας τότε καί οἱ πεζοί θά μποροῦν νά περπατοῦν ἀνεμπόδιστα.
- Ὄταν δέν θά ἠχορυπαίνουν τά μηχανάκια καί γενικῶς δέν θά κάνουν κατὰ μέσο ὄρο 30 παραβάσεις τή μέρα, μερικές ἀπ' τίς ὁποῖες φονικές, οὔτε θά κάνουν ζίγκ-ζάγκ ἀνάμεσα στά αὐτοκίνητα τότε θά γιαντρευτεῖ μία ἀπ' τίς πληγές τοῦ Φαραώ.
- Ὄταν θά ἀλλάξει ἡ συμπεριφορά τῶν ὀδηγῶν στους δρόμους καί δέν θά λειτουργοῦν κάτω ἀπό παρορμητικές διαδικασίες τοῦ στυλ: «ὦχ μωρέ τώρα, σιγά μή φορέσω τή ζώνη» ἢ «σιγά μή βγάλω φλάς» ἢ «σκασίλα μου τό ὄριο ταχύτητας» κτλ. τότε θά γίνονται καί λιγότερα δυστυχήματα.
- Ὄταν θά περπατᾶμε περισσότερο καί δέν θά χρειάζεται νά ἀγοράσουμε τρία αὐτοκίνητα γιά νά ἐξυπηρετούμαστε τρία ἄτομα, ὅταν θά χρησιμοποιοῦμε περισσότερο τά δημόσια μέσα μεταφοῶς τότε θά μειωθεῖ τό νέφος καί ἡ εἰκόνα τῆς πόλης θά εἶναι ἀπείρως καλύτερη.

— Ὄταν θά αὐξηθοῦν ὅσοι κυκλοφοροῦν στήν πόλη μέ ποδήλατα καί δέν θά ἀντιμετωπίζονται ὡς οὔφο τότε δέν θά ἔχουμε τόσο ἔντονο κυκλοφοριακό, αἰθολομίχλη καί ἄλλα δηλητηριώδη ἀέρια.

— Ὄταν θά γίνουν νέα νοσοκομεῖα καί ἰδίως ὅταν θά στελεχωθοῦν τά ἤδη ὑπάρχοντα μέ προσωπικό καί ἐφοδιαστοῦν μέ μηχανήματα τότε θά μειωθοῦν τά ράντζα στούς διαδρόμους καί δέν θά χρειάζονται 5 μῆνες γιά μιά ἀξονική.

— Ὄταν θά ὑπάρξουν αὐστηρά ὅρια στή δόμηση ἰδίως τῶν τοποθεσιῶν τῆς Ἑλλάδας πού δέν ἔχουν προλάβει νά γίνουν τά γνωστά χάλια τῶν πόλεων τότε δύσκολα θά σκεφτοῦμε νά κάνουμε βίλα τό μικρό σπιτάκι τοῦ παπποῦ στή Δονοῦσα ἢ τό ἀγροτεμάχιο τῆς μητέρας στήν Τράπεζα Αἰγιαλείας.

— Ὄταν δέν θά γίνονται συνεχῶς αὐξήσεις στά προϊόντα καί στά τιμολόγια τῶν δημοσίων ὀργανισμῶν ὁ πληθωρισμός θά μειωθεῖ.

— Ὄταν συμβεῖ τό παραπάνω ἡ οἰκονομία θά ἀνθίσει.

— Ὄταν θά συμβεῖ αὐτό νέες θέσεις ἐργασίας θά προκύψουν.

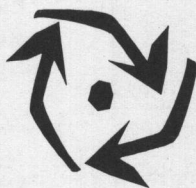
— Ὄταν θά γίνει αὐτό θά καταπολεμηθεῖ ἡ ἀνεργία.

— Ὄταν οἱ νέοι θά μορφώνονται πραγματικά καί δέν θά «ἐξειδικεύονται», κατά τό ἐκσυγχρονιστικό πρότυπο ἐκπαίδευσης, ὅταν θά βγαίνουν ἀπ' τό σχολεῖο καί τό πανεπιστήμιο καλλιεργημένοι ἄνθρωποι καί ὄχι τοῦβλα τότε ὁ κόσμος θά ἀλλάξει πρός τό καλύτερο.

— Ὄταν θά τιμωροῦνται αὐτοί πού κάνουν τίς «ἀρπαχτές» τῶν ἑκατομμυρίων καί ὅταν θά ἐργάζονται καί οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι χωρίς νά κάνουν τίς γνωστές «γέφυρες ἀργιῶν» τότε ὁ δημόσιος τομέας θά προοδεύσει.

Ὄταν θά συμβοῦν ὅλα τά παραπάνω μᾶλλον θά ἔχω πεθάνει.

Μαρίνα Κόντη

ΛΟΥΙ ΑΛΤΟΥΣΕΡ Ή Η ΚΑΘΑΡΗ ΚΑΘΑΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ

του Φρανσουά Ματερόν

μετάφραση: Άγγελου Ήλεφάντη

Νά διαβάσουμε τό *Κεφάλαιο* του Μάρξ; Βεβαίως. Είναι τό σημαντικότερο πνευματικό εργαλείο γιά τήν κατανόηση τής καπιταλιστικής κοινωνίας. Νά διαβάσουμε όμως και τό *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»* του Λουί Άλτουσέρ; Τό βιβλίο αυτό του Γάλλου φιλοσόφου από τότε πού κυκλοφόρησε γιά πρώτη φορά, τό 1965, μαζί μέ τίς συνεργασίες των Έτιέν Μπαλιμπάρ, Ροζέ Έσταμπλέ, Ζάκ Ρανοιέρ και Πιέρ Μασρέ, διαβάστηκε πολύ από τούς πολυάριθμους έχθρους του και τούς μάλλον εύαριθμους φίλους του. Όπως κι όλόκληρο τό έργο του Άλτουσέρ άλλωστε. Τώρα, μετά από 38 χρόνια τό έχουμε και σέ ελληνική μετάφραση (έκδ. Έλληνικά Γράμματα, μετάφραση Δημήτρης Δημούλης, Χρήστος Βαλλιάνης, Βίκυ Παπαϊκονόμου, επιμ. Δημ. Δημούλης).

Τό κείμενο πού δημοσιεύουμε εδώ του Φρανσουά Ματερόν «Λουί Άλτουσέρ ή η καθαρή καθαρότητα τής έννοιας (έκδ. Marx Contemporain, PUF, 2001, διεύθυνση Enstache Kouvelakis και Jaques Bidet) δέν αποτελεί παρουσίαση του *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»*, είναι ένα γενικότερο μελέτημα του Ματερόν γιά τίς έννοιες του Άλτουσέρ. Όσοσο αναφέρεται πολύ στό *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»*, και ή ανάγνωση του δοκιμίου μπορεί νά βοηθήσει τήν κατανόηση του βιβλίου. Οι παραπομπές του συγγραφέα γίνονται στίς γαλλικές εκδόσεις: άλλωστε ή μετάφραση του δοκιμίου είχε προηγηθεί τής δημοσίευσης από τά Έλληνικά Γράμματα του βιβλίου του Άλτουσέρ. Νά προσθέσω μόνο ότι τήν αλτουσεριανή έννοια lecture symptomale, κεντρική γιά τήν κατανόηση του *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»* και τής γενικότερης θεωρίας του Άλτουσέρ γιά τήν ανάγνωση, τήν απέδωσα στά ελληνικά ως «συμπτωματολογική ανάγνωση». Θεωρώ δέ ότι τόσο ή «ένδεικτική ανάγνωση» πού χρησιμοποιούν οι μεταφραστές τής έκδοσης των Έλληνικών Γραμμάτων ή ή «συμπτωματική ανάγνωση» πού χρησιμοποίησαν άλλοι (π.χ. Κυπριανίδης, Θέσεις) σέ καμία περίπτωση δέν αποδίδουν τό νόημα.

A.E.

Louis Althusser vers 1960

ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΛΟΥΙ ΑΛΤΟΥΣΕΡ γνωρίζει σήμερα μία μοναδική τύχη. Τό άνέσυρε απότομα από τή λησμονιά ή δημοσίευση τής αυτοβιογραφίας του *Τό μέλλον διαρκεί πολύ*, τό 1992¹, κι έκτοτε τό έμπλούτισαν πολλοί τόμοι ανέκδοτων κειμένων, συνδεδεμένων μέ τήν επανέκδοση γραπτών του, πού από καιρό δέν βρίσκονταν πιά στά βιβλιοπωλεία. Έμοιαζε σά νά είχαν συγκεντρωθεί όλες οι συνθήκες γιά μία κριτική επανεξέταση τής σκέψης του, όπως θά μπορούσε νά συμπεράνει κανείς από πολυάριθμες

1. Έλληνική μετάφραση, έκδ. *Ο ΠΟΛΙΤΗΣ*, μετάφ. Άγγελος Ήλεφάντης - Ρούλα Κυλιντρεά, Άθήνα 1992 (έξαντλ.).

έργασίες, άρθρα και συνέδρια πού τού είχαν άφιερωθεί. Για πολλούς λόγους δέν άκολουθήσε άκριδώς αυτό. Πέρα από πολεμικές, έν πολλοίς άγρονες, για τό αντίστοιχο καθεστώς τού «όμολογημένου έργου» και τού μεταθανάτιου, πέρα από τό ιδιαίτερα ευαίσθητο έρώτημα τών σχέσεων τού βιογραφικού και τού έννοιολογικού στοιχείου, πέρα από τίς κληρονομικές έριδες και τίς μνησικακίες άπέναντι στόν άνθρωπο και τόν δάσκαλο, άνεξάρτητα από τά παρατρόγουντα τών ψυχιατρικών σχολίων περίπου άσχετων πρós τήν πραγματικότητα τόσο τών κειμένων όσο και τής «περίπτωσης» Άλτουσέρ, πρέπει όπωσδήποτε νά γίνει μία διαπίστωση: τό πεδίο τών άλτουσεριανών μελετών δέν έχει επί τού παρόντος συσταθεί. Έτσι, καμία έμπεριστατωμένη μελέτη δέν ύπάρχει για τή θέση τού Άλτουσέρ μέσα στην ιστορία τού μαρξισμού, τής φιλοσοφίας, τής ιστορίας τής φιλοσοφίας ή τής έπιστημολογίας και ειδικότερα μέσα στην ιστορία τού γαλλικού φιλοσοφικού χώρου. Διότι ό τύπος ενός τέτοιου διαθήματος, προϋποθέτει, γενικά, μίαν όρισμένη συνολική αξιολόγηση,² έμμεση τουλάχιστον, πού τό έργο τού Άλτουσέρ, άκριδώς, φαίνεται ό τι φτιάχτηκε για νά αποθαρρύνει. Πώς νά αξιολογηθεί ένα έργο πού δέν σταμάτησε νά αυτοκαταστρέφεται; Πώς νά αξιολογηθεί ένα τόσο έτερόκλητο έργο, όπου φωτεινές έκλάμψεις πάνε παρέα από τόσο σοκαριστικά θεωρητικές άναξιόπιστιες; Πώς ν' άνταμώσουμε ένα κείμενο τόσο διεγερτικό, όπως τό διάσημο «Ίδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί τού κράτους» και τό άρκούντως τρομοκρατικό «Γιά τήν άναπαραγωγή τών σχέσεων παραγωγής»,³ πού ώστόσο, μέ λίγες λεπτομέρειες, δέν είναι παρά ένα άπόσπασμα ενός γενικότερου έργου πού δέν ύπήρξε ποτέ; Άν ή όχύρωση στην άκαδημαϊκή μορφή τών σχολίων φαίνεται μεμιάς αδύνατη, τά ίδια μπορούμε νά πούμε για τό σχέδιο, πάντοτε κάπως νωχελικό, νά ξεχωρίσει κανείς τήν ήρα από τό στάρι, νά διακρίνει «αυτό πού είναι ζωντανό στό έργο τού Άλτουσέρ απ' αυτό πού είναι νεκρό». Δύσκολα έγγεγραμμένο μέσα στην συνέχεια μιās ιστορίας τό έργο αυτό, στην πραγματικότητα, είναι αναπόδραστα αίνιγματικό. Τά πάντα συμβαίνουν ως εάν, πίσω από τόσες υπερίφανα διακηρυγμένες ανακαλύψεις έξυφαινεται ένας καμβάς βαθύτατα άπορρητός πού πλήττει μέ γεγυμμένη άβεβαιότητα κάθε άπόπειρα άνάγνωσης. Ό Άλτουσέρ, τό γνωρίζουμε, κατέστρεψε βαθμιαία τίς θέσεις πού είχε κατορθώσει νά οικοδομήσει. Τό φαινόμενο αυτό ήδη συνταρακτικό αυτό καθ' αυτό καλύπτει κάποιο άλλο πολύ περισσότερο έκτροχιαστικό: χωρίς άμφιβολία δέν ύπάρχει ούτε μία άλτουσεριανή έννοια πού, κατά βάθος, νά μήν τήν προσβάλλει ή αντίθετή της.⁴

Θά επιδιώξουμε νά δείξουμε, μέσα από κάποια παραδείγματα, ό τι αυτό είναι στην πραγματικότητα τό διάθημα τού Άλτουσέρ κι ό τι βρίσκεται άρρηκτα συνδεδεμένο μέ τήν αρχή τού μεγαλείου του και τής αθλιότητάς του.

Άν ή τραγωδία σφράγισε τή ζωή τού Άλτουσέρ, τό έργο όπωσδήποτε τοποθετείται στό χώρο τού παράδοξου. Καί κατ' αρχήν τού παράδοξου πού θά τό αποκαλύψει άργά ή ίδια ή τραγωδία: ή αυτοβιογραφική γραφή. Ό καθένας γνωρίζει ό τι ή αυτοβιογραφία είναι είδος, τό λιγότερο, άνεύρετο στην άλτουσεριανή φιλοσοφία, στην όποία «ή έγκληση τών άτόμων ως υποκειμένων» καθιστά εκ τών προτέρων άφερέγγυα τή χαρακτηριστική στό αυτοβιογραφικό διάθημα ένδοσκόπηση, όπως τουλάχιστον τήν άσκει ό Άλτουσέρ. Μπορούμε, έννοείται, νά ύποστηρίξουμε, ενάντια σέ κάθε προφάνεια, ό τι ένα τέτοιο παράδοξο δέν έχει σχέση πρós τά θεωρητικά κείμενα τού Άλτουσέρ. Μπορούμε επίσης νά βεβαιώσουμε,⁵ μέ πιό έπεξεργασμένο τρόπο, ό τι εδώ έχουμε νά κάνουμε μέ μία ολοκάθαρη έπιβεβαίωση τής άλτουσεριανής αντίληψης για τήν ιδεολογία: ούδείς, μηδέ καν ό ίδιος ό Άλτουσέρ, δέν θά μπορέσει νά ξεφύγει από τήν παγίδα τών έγκεφαλικών κατασκευών. Όστόσο μ' αυτό τόν τρόπο, απλώς μετατοπίζουμε τό παράδοξο. Η αυτοβιογραφική διάσταση είναι όλοφάνερη στην καρδιά μερικών από τά μεγάλα θεωρητικά κείμενα τού Άλτουσέρ, όπως στό *Φρόντντ και Λακάν* και κυρίως στό *Μακιαβέλι και μεις*. Η έργασία του, για τόν Μακιαβέλι αρχίζει τόν Ιανουάριο τού 1962, καταμεσίς μιās πολύ σοβαρής κρίσης κατάθλιψης, πού κατέληξε σέ τριών μηνών νοσοκομειακή περίθαλψη. Σχολιάζοντας, λοιπόν, αυτή τή σειρά μαθημάτων σέ μία έπιστολή του, στίς 29 Σεπτεμβρίου 1962, στη Φράνκα Μαντόνια⁶ βεβαιώνει, ό τι ενδιαφέρεται για τόν Μακιαβέλι γιατί ταυτίζεται μαζί

2. Η μόνη άπόπειρα μ' αυτή τήν έννοια είναι αυτή τού Gregory Elliot (1987), πού όμως είχε προηγηθεί τής δημοσίευσης τού άνέκδοτου κειμένου τού Άλτουσέρ.

3. L. Althusser, *Sur la reproduction*, PUF, Παρίσι, 1995. [Ό συγγραφέας παραπέμπει σέ πρόσφατες έπανεκδόσεις έργων τού Άλτουσέρ κι όχι στίς αρχικές Σ.τ.Μ.]

4. Αυτό είναι, σέ μία έντελώς διαφορετική γλώσσα, ένα από τά μαθήματα τής μεγαλειώδους μελέτης τού Yoshico Ichida, «Temps et concept chez Luis Althusser», στό *Furur Antérieur*, 1997.

5. Βλ. G. Albiac (1997). Για μία έντελώς αντίθετη άποψη βλ. στόν ίδιο τόμο Y. Moulrier Boutang (1997).

6. Βλ. τήν παρουσίασή μας τού Άλτουσέρ (1995 Fr. Matheron, «La recurrence du vide chez Luis Althusser», στό *Furur Antérieur*, 1997. Η έκπληκτική άλληλογραφία τού Άλτουσέρ μέ τήν Φράνκα Μαντόνια εκτείνεται από τό 1961 έως τό 1967. Κι ενώ, σέ καμία περίπτωση, δέν είναι μία θεωρητική άλληλογραφία, αφήνει νά διαφανεί ή μοναδικότητα τής σχέσης τού Άλτουσέρ μέ τά θεωρητικά του άντικείμενα σέ τέτοιο σημείο ώστε ένα μεγάλο μέρος τής φιλοσοφικής γραφής τού Άλτουσέρ, σ' αλήθεια, δέν μπορεί νά γίνει κατανοητό παρά μόνο στό φώς αυτής τής άλληλογραφίας.

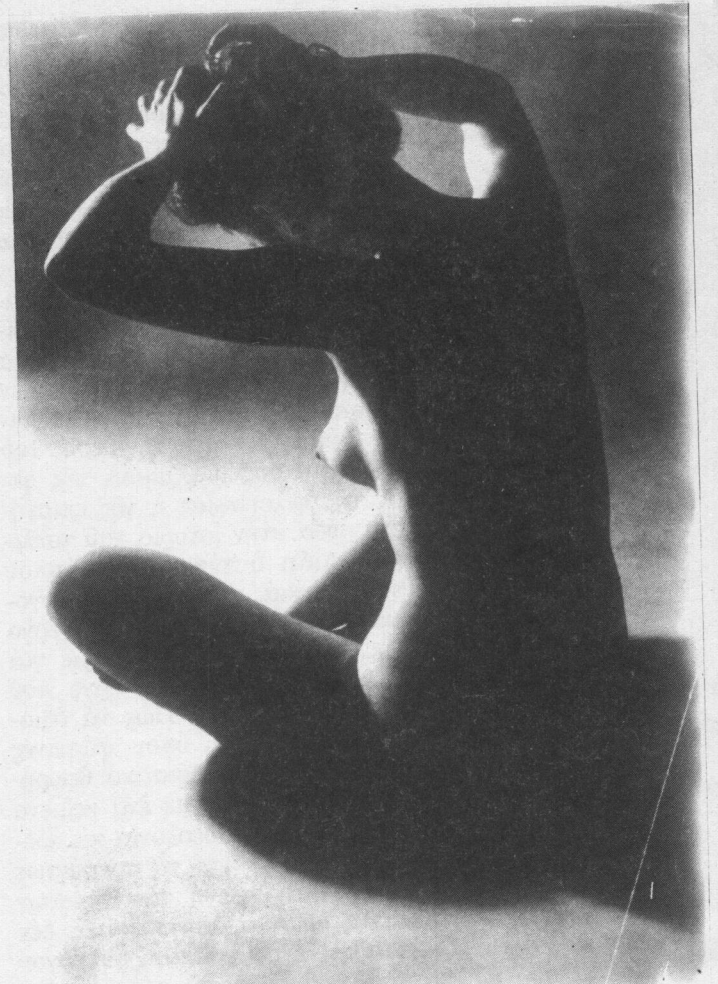
του, καθώς ανακαλύπτει στο έργο του αυτό που είναι το προσωπικό του πρόβλημα: πώς ν' αρχίσει κανείς από τό τίποτε.

«Όσο τό σκέπτομαι τώρα, αναπτύσσοντας τήν αντιφατική ύπαρξη του Μακιαβέλι, δέν κάνω τίποτε άλλο παρά νά μιλω γιά μένα. Τό ζήτημα πού έπεξεργαζόμουν: πώς ν' αρχίσει κανείς από τό τίποτε τό Νέο Κράτος, τό όποιο ώστόσο ήταν άπολύτως άπαραίτητο. Τό άπαιτούσε μιά βαθιά προσοδοκία (πού μέσα στην πραγματικότητα δέν είχε, δέν εύρισκε, δέν έδλεπε τά μέσα νά πραγματωθεί καί νά ικανοποιηθεί), αυτό, λοιπόν, τό ερώτημα ήταν καί δικό μου». Καί πρόσθετε: «αναπτύσσοντας αυτό τό θεωρητικό πρόβλημα [...] είχα τό παραισθητικό αίσθημα (μιάς άκατανίκητης δύναμης) ότι δέν άνέπτυσσα τίποτε άλλο παρά τό δικό μου παραλήρημα. Είχα τήν έντύπωση ότι τό παραλήρημα τής εργασίας μου συνέπιπτε (καί δέν ήταν τίποτε άλλο εκτός άπ' αυτό) μέ τό ύποκειμενικό μου παραλήρημα [...]. Είχα τήν έντύπωση ότι τό ντελίριο τής εργασίας (άντικειμενικό παραλήρημα) συνέπιπτε μέ κάποιο πράγμα πού μέσα μου παραληρούσε».⁷

Δέν θά μπορούσε νά πει κανείς πió καθαρά πόσο ή σχέση του Άλτουσέρ μέ τό θεωρητικό του αντικείμενο γίνεται άντιληπτή έδω άπολύτως μέ όρους ταύτισης.

Αυτό τό σχόλιο, έννοεΐται, δέν είναι παρά ένα σχόλιο μεταξύ άλλων, καί θά ήταν άπλοϊκό νά τό θεωρήσουμε ως τήν αλήθεια τής σχέσης του Άλτουσέρ μέ τό αντικείμενό του: θέση αρχής ιδιαίτερα δικαιολογημένη στην περίπτωση του Άλτουσέρ, του όποιου ή αυτοβιογραφία, στό σημείο αυτό, είναι κάπως άπογοητευτική. Καί θά μπορούσε εξάλλου νά προσθέσει κανείς, όπως τό κάνει άλλωστε ό ίδιος στό *Μέλλον διαρκεί πολύ*,⁸ ότι ή σχέση ενός λόγου μέ τά αντικείμενά του είναι διαφορετικό πράγμα από τήν ύποκειμενική σχέση του «συγγραφέα» μ' αυτά τά ίδια αντικείμενα, πού άλλωστε δέν είναι τά ίδια. Η πραγματικότητα, ώστόσο, δέν είναι τόσο άπλή. Διότι πέρα από τό γεγονός ότι τελικά δέν έγκιβωτίζεται μέσα σε κάποια κείμενα ιδιαίτερος ιδιόμορφα, αυτή ή ύποκειμενική διάσταση παράδοξως είναι παρούσα, μέ μιά εκτυφλωτική παρουσία, στό πió «θεωρησιαρχικό» κείμενο του Άλτουσέρ, τό *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»* καί ιδιαίτερα στή θεωρία τής «συμπλωματολογικής» άνάγνωσης, πού αναπτύσσει στην Είσαγωγή του, αφιερωμένης καθ' όλοκληρίαν στην άποσαφήνιση του σχεδίου πού περιέχεται στις ακόλουθες προεισαγωγικές φράσεις:

«Διαβάσαμε τό *Κεφάλαιο* ως φιλόσοφοι, θέτοντάς του έπομένως μίαν άλλου τύπου ερώτηση...: του θέσαμε τήν ερώτηση τής σχέσης του μέ τό αντικείμενό του, άρα τό ερώτημα τής ιδιοτυπίας του αντικειμένου του καί συνάμα τήν ιδιοτυπία τής σχέσης του μέ τό έν λόγω αντικείμενο [...]. Τό νά διαβάσουμε τό *Κεφάλαιο* ως φιλόσοφοι σημαί-

νει ακριβώς ότι έπερωτούμε τό προσίδιο αντικείμενο ενός προσίδιου λόγου καί συνάμα τήν προσίδια σχέση αυτού του λόγου προς τό αντικείμενό του. Άρα: στην ένότητα λόγος-άντικείμενο θέτουμε τό ερώτημα των έπιστημολογικών τίτλων

7. Βλ. Luis Althusser, *Lettres à Franca*, Stock/Imec, Παρίσι 1998, σελ. 221-226.

8. Βλ. Λουίς Άλτουσέρ, *Τό μέλλον διαρκεί πολύ*, ελληνική μετάφραση, σελ. 251. «Όσο γιά τή σχέση μου μέ τον μαρξισμό μόνο τώρα νομίζω ότι τήν βλέπω καθαρά. Άλλη μιά φορά, δέν πρόκειται γιά τήν αντικειμενικότητα των όσων κατάφερα νά γράψω, δέν πρόκειται έπομένως γιά τή σχέση μου μέ ένα ή περισσότερα αντικείμενα, αλλά γιά τή σχέση μου μ' ένα αντικειμενότροπο αντικείμενο, δηλαδή έσωτερικό καί άσυνείδητο».

πού διακρίνουν αυτή τή συγκεκριμένη ένότητα από άλλες μορφές ένότητας λόγου-άντικειμένου».⁹

Μιά όλόκληρη γενιά αναγνωστών σαγηνεύτηκε από τή δεξιολογία αυτού του κειμένου στό όποιο ό Άλτουσέρ, ταυτόχρονα μέ τή μαρξική ανάγνωση τών κλασικών οικονομολόγων, έπεξεργάζεται τήν άλτουσεριανή ανάγνωση του Μάρξ και συνάμα μία ανάγνωση του πραγματικού μέ βάση τή θεωρητική πρακτική, όπου ή σχέση προς τό πραγματικό αποβαίνει έξαιρετικά προβληματική.

Η έννοια τής συμπτωματολογικής ανάγνωσης χρησιμοποιείται για νά αναλύσει τήν ανάγνωση «τών κειμένων τής κλασικής οικονομίας», πού έκανε ό Μάρξ. Έκ πρώτης όψεως, μάς λέει ό Άλτουσέρ, ό Μάρξ άρέσκειται νά αποκαλύπτει τά κενά του Άνταμ Σμίθ (ή του «Σμίθ-Ρικάρντο») πίσω από τή φαινομενική συνοχή του λόγου του: απλούστατα δέν είδε τά κενά, πού ώστόσο ήταν παρόντα, και τά όποια ό Μάρξ είχε δει. Τά πάντα, λοιπόν, οδηγούνταν σέ μία ύποκειμενική σχέση τρόπου θέασης λίγο, ή πολύ διαγνοϋς, ενός ήδη δεδομένου αντικειμένου. Όσοτόσο ό Μάρξ ταυτόχρονα γράφει κάτι τελείως διαφορετικό: αυτό πού ή κλασική πολιτική οικονομία δέν βλέπει είναι αυτό πού ή ίδια παρήγαγε, και μέσα στά κενά του λόγου της πρέπει νά διακρίνει κανείς τά συμπτώματα μιάς αλλαγής προβληματικής, πού παράγεται έν άγνοία της: «αυτό πού ή κλασική πολιτική οικονομία δέν βλέπει δέν είναι αυτό πού δέν βλέπει αλλά αυτό πού βλέπει». Άλλά άν δέν τό βλέπει οφείλεται στό ότι είναι προσκολλημένη στην παλαιά της προβληματική πού τήν έμποδίζει νά δει ότι «άλλαξε τελείως τούς όρους» του προβλήματος. Ό Μάρξ, όπως τόν έρμηνεύει ό Άλτουσέρ, έπισημαίνει μέσα στην έλαττωματική χρήση τής λέξης «έργασία» τό σύμπτωμα ενός άλλου λόγου, άόρατου καθόσον προγραμμαμένο: κατά σύμπτωση ό Άνταμ Σμίθ παρήγαγε μιάν όρθή απάντηση σέ μιάν έρώτηση (ποιά είναι ή αξία τής εργατικής δύναμης;) πού δέν είχε θέσει ό ίδιος γιατί δέν μπορούσε νά τή θέσει και, κατά συνέπεια, όλη ή έργασία του Μάρξ συνίστατο στό νά αποκαταστήσει τό έρώτημα. Σέ τέτοιες συνθήκες τό κεκρυμένο δέν έξαρτάται από τήν μεγαλύτερη ή μικρότερη όξυδέρκεια του γινώσκοντος ύποκειμένου:

«ή θέαση δέν έξαρτάται από κάποιο άτομικό ύποκείμενο, προικισμένο μέ κάποια εϋχέρεια νά “βλέπει” και τήν όποια άσκει προσεκτικά ή άπρόσεκτα: ή θέαση είναι τό άποτέλεσμα τών δομολογικών της συνθηκών, ή διορατικότητα είναι ή σχέση ένύπαρκτης αναστοχαστικότητας του πεδίου τής προβληματικής πάνω στά δικά της αντικείμενα και στά δικά της προβλήματα».

Έτσι οδηγούμαστε σ' αυτή τήν άλλη «ανάγνωση», πού συγκροτεί τήν έργασία τής γνώσης στην όποια ό Άλτουσέρ άφιερώνει τό πιο μεγάλο μέρος τής «Εισαγωγής» του στό *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»*.

Ό άμεσα σκοπούμενος στόχος είναι «ή έμπειριστική

άντίληψη τής γνώσης, θεωρούμενης στό ευρύτερό της νόημα». Νόημα πράγματι έξαιρετικά ευρύ δεδομένου ότι έμπεριέχει τό σύνολο τών κλασικών θεωριών τής γνώσης, συμπελαμβανομένων θεωριών, προφανώς, έλάχιστα έμπειριστικών όπως του Πλάτωνος, του Χέγκελ και του Ντεκάρτ. Στό πέμπτο μάθημα φιλοσοφίας για έπιστήμονες ό Άλτουσέρ θά διαιρέσει μέ σαφήνεια τίς θεωρίες τής γνώσης σέ δύο μεγάλες τάσεις: τόν φορμαλισμό και τόν έμπειρισμό, αλλά δέν θά δώσει παρά δύο παραδείγματα διαδημάτων έντονα σφραγισμένων από φορμαλισμό: του Κάντ, στον όποιο πάντως «ό έμπειρισμός είναι τελικά κυρίαρχος», και εκείνη του Λάμπνιτς στον όποιο, «κυρίαρχος» αυτή τή φορά, είναι ό φορμαλισμός.¹⁰ Άλλά στό μέτρο όπου ή ρήξη του Άλτουσέρ μέ τόν «θρησκευτικό μύθος τής ανάγνωσης», ρήξη πού κατ' αυτόν λαμβάνει τή μορφή άπόρριψης τής έγελιανής αντίληψης τής έκφραστικής όλότητας, κι αυτή συνδεδεμένη, κατά τόν Άλτουσέρ, μέ τήν φιλοσοφία του Λάμπνιτς, μπορούμε νόμιμα νά θεωρήσουμε ότι ό έμπειρισμός πράγματι κυριαρχεί στό σύνολο τών κλασικών θεωριών τής γνώσης. Τό μεγάλο χαρακτηριστικό του έμπειρισμού, όπως τό βλέπει ό Άλτουσέρ, είναι ότι δέν διαφοροποιεί τό πραγματικό αντικείμενο από τό αντικείμενο τής γνώσης, και έπομένως σκεφτόμαστε τή γνώση ως άφαίρεση μέ τήν άύστηρή έννοια του όρου: τό αντικείμενο τής γνώσης θά είναι, έπομένως, μέρος του πραγματικού αντικειμένου, θά είναι τό ουσιαδές πραγματικό σέ αντίθεση μέ τό μή ουσιαδές. Έτσι, δέν θά ύπηρεχε παρά ένα αντικείμενο, του όποιου ή γνώση θά ήταν ή θέαση, ενώ ή θεωρία τής γνώσης θά είχε ως μοναδική λειτουργία τό νά παρέχει μιά έγγύηση για τό έφικτό αυτής τής θέασης. Γνωρίζουμε ότι ή έπιστημολογική έργασία του Άλτουσέρ συγκροτείται όλόκληρη ενάντια σέ ένα τέτοιο διάδημα, διά μέσου δύο ισχυρών γραμμών: τήν άρνηση τής ίδιας τής ιδέας τής έγγύησης, έξ όρισμού ιδεολογικής αυτή, και ή έμμογή στή διάκριση μεταξύ πραγματικού αντικειμένου και αντικειμένου τής γνώσης. Η έπιστήμη δέν εργάζεται πάνω στά πραγματικά αντικείμενα αλλά πάνω σέ αντικείμενα πού ή ίδια κατασκευάζει. Η σχέση τών τελευταίων προς τά πραγματικά αντικείμενα, προσωρινά τουλάχιστον, έκκινώνεται. Δέν πρόκειται πλέον νά αναρωτηθεί κανείς μέ ποιο δικαίωμα ή έπιστήμη είναι έφικτή, αλλά ποιά είναι ή δομή τής θεωρητικής πρακτικής, ποιά είναι ή διαδικασία παραγωγής τής γνώσης, πού διεξάγεται καθ' όλόκληριαν «μέσα στή σκέψη» (έξ ου ό όρος «θεω-

9. Luis Althusser, *Lire le «Capital»*, σ. 4-5, PUF 1995, επανέκδοση. Έλληνική μετάφραση Δημ. Δημούλης, Χρ. Βαλλιάνος, Βίκυ Παπαοικονόμου, εκδ. Έλληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σελ. 15.

10. L. Althusser, *Écrits philosophique et politiques*, τ. II, Stock/Imec, Παρίσι 1995, σελ. 279.

ρητική πρακτική», καθώς τό περίφημο «κριτήριο τής πρακτικής» είναι αὐστηρῶς ἐσωτερικό στή θεωρία). Αὐτή είναι ἀλτουσεριανή «καθαρότητα τής ἔννοιας»: ὄχι τό προϊόν μιᾶς ἐμπειρικής ἐκκαθάρισης πού στή συνέχεια δέν θά ἀπαιτοῦσε παρά νά ἐπιστρέψει στό πραγματικό, ἀλλά μιᾶ ἔννοια ἐγκατεστημένη σέ μιάν ἀντίστοιχη σχέση, ἀντίστοιχη πρός ἕνα ἀντικείμενο γνώσης πού παράγεται μέ τή θεωρητική ἐργασία. Θεωρητική ἐργασία, λοιπόν, ἰδού μιᾶ νέα ἔννοια πού ἀναπτύσσει τίς ἐξειδικεύσεις της ὥστε νά παράξει αὐτό πού ὁ Μάρξ ὀνομάζει «τό συγκεκριμένο σκέψης». Ἡ προσίδια ἀξία τοῦ μαρξικοῦ λόγου, ἡ ἐπιστημολογία τής ἔννοιας θεωρούμενης ὡς ἕνα πραγματικό ὄπλο πολέμου ἐνάντια σέ κάθε μορφή πραγματισμοῦ, θά σημαίνει νά διακόψουμε μέ μιάν ἀντίληψη τής γνώσης ὡς διαφάνειας τοῦ δεδομένου ἀντικειμένου, νά ἀπορρίψουμε δηλαδή αὐτό πού ὁ Ἄλτουσέρ ὀνομάζει «νοσταλγία μιᾶς ἀνάγνωσης σέ ἀνοιχτό βιβλίο». Σ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν νοσταλγία ἀντιπαραθέτει μιάν ἀντίληψη τής ἀνάγνωσης καί τής γνώσης ὡς παραγωγῆς.¹¹

Μιά σχέση, λοιπόν, πρός τό ἀντικείμενο σχετικά καθαρή φαίνεται νά ἀναδύεται ἀπό τίς ἀναλύσεις τοῦ *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»*, ἐκτιμούμενη, ὡς τέτοια, μέ τρόπο ἀπολύτως ἀνεξάρτητο ἀπό τή σχέση τοῦ Ἄλτουσέρ πρός τό ἀντικείμενο Μακιαβέλι.

Ὡστόσο, μιᾶ ἀκόμη φορά, ἡ πραγματικότητα εἶναι πολύ πιο σύνθετη. Ἡ θεωρία τής συμπτωματολογικῆς ἀνάγνωσης ἀποκτᾶ πράγματι μιᾶ μοναδική ἀντήχηση ὅταν τήν συσχετίσουμε μ' αὐτό πού ὁ Ἄλτουσέρ ἔγραφε στή Φράνκα στίς 21 Φεβρουαρίου 1964, τή συγκεκριμένη στιγμή πού ἀναλάμβανε, πραγματικά, τή δική του ἀνάγνωση τοῦ *Κεφαλαίου*.

«πράγμα ἀρκετά παράδοξο, ὅσο τό σκέφτομαι. Ἐξῆσα πραγματικά πολλούς μήνες μέ τήν καταπληκτική ικανότητα ζωντανῆς ἐπαφῆς μέ βαθύτερες πραγματικότητες, τίς αἰσθανόμενοι, τίς ἐβλεπα, τίς διάβαζα στά ὄντα καί τήν πραγματικότητα σάν σέ ἀνοιχτό βιβλίο. Συχνά τό εἶχα ξανασκεφεῖ αὐτό τό καταπληκτικό πράγμα, στοχαζόμενος τήν κατάσταση μερικῶν σπάνιων περιπτώσεων στοχαστῶν τῶν ὁποίων σέβομαι τά ὀνόματα, τόν Σπινόζα, τόν Μάρξ, τόν Νίτσε, τόν Φρόντ, οἱ ὅποιοι, ἀναγκαστικά, θά εἶχαν μιᾶ τέτοια ἐπαφή ὥστε νά μπορέσουν νά γράψουν ὅσα μᾶς ἔχουν ἀφήσει: διαφορετικά δέν βλέπω πῶς θά μποροῦσαν νά εἶχαν ἀναδείξει αὐτό τό τεράστιο ὑπόστρωμα, αὐτή τήν ταφόπετρα πού καλύπτει τό πραγματικό [...] ὥστε νά ἀποκτήσουν μαζί του αὐτή τήν ἄμεση ἐπαφή πού καίει ἀκόμη καί θά καίει γιά πάντα».¹²

Εἶναι δύσκολο νά μήν τά χάσει κανεῖς ἀπό μιᾶ τέτοια διαβεβαίωση ἀπολύτως ἀντιφατική πρός τίς ἀναλύσεις τοῦ *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»*. Στό τελευταῖο γίνεται μὲν ἡ κριτική τής ἀνάγνωσης σάν σέ «ἀνοιχτό βιβλίο», ἀκολουθούμενη ἀπό μιᾶ ἀναφορά στόν Σπι-

νόζα, προηγεῖται ὁμως ἡ ἐξῆς πρόρρηση μέ φουκωϊκούς τονισμούς:

«Ὅσο παράδοξη κι ἂν φαίνεται αὐτή ἡ λέξη μποροῦμε νά ὑποστηρίξουμε ὅτι στήν ἱστορία τής ἀνθρώπινης κουλτούρας ἡ ἐποχή μας κινδυνεύει κάποια μέρα νά φανεῖ ὅτι τή σημαδεύει ἡ δοκιμασία, ἡ πίο δραματική καί ἡ πίο κοπιαστική πού ὑπάρχει, ἡ ἀνακάλυψη καί ἡ δραματική ἐκμάθηση τής ἔννοιας τῶν πίο «ἀπλῶν» χειρονομιῶν τής ὑπαρξης: βλέπω, ἀκούω, μιλῶ, διαβάζω. Καί ἀντίθετα πρός ὅλα τά ισχύοντα προφανῆ τό γεγονός ὅτι αὐτές τίς ἀνατρεπτικές γνώσεις δέν ὀφείλονται στήν ψυχολογία, πού κατασκευάζεται ἐν ἀπουσία ἐννοιῶν, ἀλλά σέ κάποιους ἀνθρώπους: Μάρξ, Νίτσε καί Φρόντ»

– αὐτούς ἀκριβῶς πού, στή ἐπιστολή στή Φράνκα, ἀπέδιδε τήν ικανότητα ἀνάγνωσης σάν σέ ἀνοιχτό βιβλίο. Πῶς νά ἐννοήσουμε μιᾶ τέτοια ἀντίφαση; Τό πίο ἀπλό, προφανῶς, θά ἦταν νά μήν τήν πάρουμε ὑπόψη καί νά προωθήσουμε τή διάκριση ἀρχῆς ἀνάμεσα σ' ἕνα κείμενο θεωρητικό καί σέ μιᾶ ἰδιωτική ἐπιστολογραφία. Στήν περίπτωση ὁμως αὐτή θά χάναμε τό οὐσιώδες.

Ὅταν ὁ Ἄλτουσέρ συντάσσει αὐτήν τήν ἐπιστολή στή Φράνκα ἡ ἐπιστημολογία του χονδρικά ἔχει διαμορφωθεῖ ἔστω κι ἂν ὁ ὅρος «συμπτωματολογική ἀνάγνωση» δέν ἔχει ἀκόμη κάνει τήν ἐμφάνισή του. Καί μποροῦμε νά ὑποθέσουμε ὅτι ἔχει ἤδη μιᾶ ὀρισμένη συνείδηση τής θεμελιώδους δυσκολίας πού θά τήν ἐκθέσει στό *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»*, δηλαδή τή δυσκολία τής σχέσης γνώσης καί πραγματικότητας, μέ τήν ὁποία τελειώνει ἡ Εἰσαγωγή τοῦ ἔργου. Ὁ Ἄλτουσέρ, πού ἐδῶ τελειώνει σ' ἕνα πεδίο νακροθετημένο, πολλαπλασιάζει τίς προειδοποιήσεις:

«Ὡστόσο προχωρήσαμε ἀρκετά αὐτή τήν ἐργασία ὥστε, ἐπιστρέφοντας στή διαφορά τάξης ἀνάμεσα στό ἀντικείμενο τής γνώσης καί τό πραγματικό ἀντικείμενο, νά μπορέσουμε νά προσπελάσουμε τό πρόβλημα τοῦ ὁποίου αὐτή ἡ διαφορά εἶναι ἡ ἐνδειξη, τό πρόβλημα τής σχέσης ἀνάμεσα σ' αὐτά τά δύο ἀντικείμενα (ἀντικείμενο τής γνώσης καί πραγματικό ἀντικείμενο), σχέση πού συγκροτεῖ τήν ἴδια τήν ὑπαρξη τής γνώσης. Ὁφείλω νά προειδοποιήσω ὅτι ἐδῶ εἰσερχόμαστε σέ ἕναν χῶρο πολύ δύσκολο» ἢ, «ἐδῶ συναντοῦμε τήν πίο μεγάλη δυσκολία μας» ἢ «ἐδῶ μᾶς ἀπειλοῦν οἱ πίο μεγάλοι κίνδυνοι. Κατανοεῖ κανεῖς πῶς δέν μπορῶ νά ἰσχυρισθῶ ὅτι δίνω, μέ τήν πίο

11. L. Althusser, *Écrits philosophiques et politiques*, ὁ.π., σελ. 7-31.

12. L. Althusser, *Lettres à Franca*, ὁ.π., σελ. 524.

13. L. Althusser, *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»* (γαλ. σελ. 55, 57, 68).

ρητή επίφύλλαξη, τίποτε παραπάνω από τά πρώτα επιχειρήματα μιάς διακρίβωσης του έρωτήματος πού θέσαμε κι όχι τήν απάντησή του».¹³

Καί τό κείμενο συνεχώς προσπαθει νά ξεφύγει. Πρέπει κατ' άρχάς νά φανεϊ ότι τό ζήτημα δέν είναι, κυρίως, ζήτημα μιάς θεωρίας τής γνώσης, αλλά τής παραγωγής του άποτελέσματος τής γνώσης»: όχι μέ ποιό δικαίωμα μιά γνώση είναι δυνατή αλλά μέ ποιούς μηχανισμούς ή γνωσιακή έργασία παράγει, άκριβώς, γνώσεις κι όχι κάτι άλλο. Πρέπει στή συνέχεια νά αποδειχθει ότι τό ζήτημα δέν είναι νά κατασκευασθει αυτό τό άποτέλεσμα χάρη σέ μιά διαδικασία γενέσεως, μέ αναφορά σέ ένα άποτέλεσμα γνώσης καταγωγικής, σέ ένα «καταγωγικό έδαφος» μέ τίς διάφορες φαινομενολογικές περιπέτειες τής αναζήτησης έγγνησεων: τό άποτέλεσμα γνώσης όφείλει νά προέλθει από τή σύγχρονη δομή του γνωσιακού μηχανισμού. Άλλά ό Άλτουσέρ μή διαθέτοντας [αυτό τόν καιρό] μιά σπινοζική θεωρία τής γνώσης τρίτου είδους, δέν καταφέρνει, άλλωστε δέν τό επιδιώκει, ν' απαντήσει στο έρώτημά του, και επιδίδεται σέ αυτό πού θά έπρεπε νά ονομάσουμε άρνηση: κάθε τρόπος ιδιοποίησης του πραγματικού «θέτει τό πρόβλημα του μηχανισμού παραγωγής του προοιδίου “άποτελέσματος”»: τό άποτέλεσμα γνώσης για τή θεωρητική πρακτική, τό αισθητικό άποτέλεσμα για τήν αισθητική πρακτική, τό ήθικό άποτέλεσμα για τήν ήθική πρακτική κ.ο.κ. Σέ καμιά απ' αυτές τίς περιπτώσεις δέν έχουμε νά κάνουμε μέ υποκατάσταση μιάς λέξης από μιάν άλλη, όπως ή ύπνωτική ενύχθεια από τό όπιο».¹⁴ Πρόκειται σαφώς για μιά απόρριψη (άρνηση), διότι ή έξίσωση τής γνώσης μέ τό πραγματικό είναι προφανώς άδιανόητη στο πλαίσιο τής προβληματικής πού προέβαλε ό Άλτουσέρ.

Άπομένει, λοιπόν, ή προσφυγή στην άμεση σχέση μέ τήν πραγματικότητα, δηλαδή «ή ανάγνωση σέ άνοιχτό βιβλίο» για τό καλύτερο και για τό χειρότερο. Διότι ό Άλτουσέρ διερεύνησε όλες τίς παγίδες. Γνωρίζει, όλη ή άλληλογραφία του τό μαρτυρεί, ότι ό κίνδυνος είναι ή συνεχής φυγή προς τά πρόσσω,¹⁵ γνωρίζει ότι τά πάντα έξαρτώνται από τήν ποιότητα τής θέασης, αλλά έχει συνείδηση ταυτόχρονα ότι δέν μπορεί νά γραφει μέσα σέ άλλες συνθήκες.¹⁶ Άν, άκριβώς, υπάρχει ολοφάνερη αντίφαση ανάμεσα στή σχέση του Άλτουσέρ προς τό κείμενο του Μακιαβέλι και τή θεωρία ανάγνωσης πού εκθέτει στο «Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο» πρέπει νά δεϊ κανείς τήν ανυπόφορη ένταση πού προσβάλλει τό σύνολο του άλτουσεριανού έργου. Έτσι οδηγούμαστε νά αποδώσουμε κάθε σημασία στίς ίδιες του τίς προθέσεις πού μιά μή πληροφορημένη ανάγνωση αναμφίβολα θά θεωρούσε ως ψυχολογίζουσα φλυαρία:

«Καί, σήμερα τό απόγευμα άκριβώς, καθώς σκεφτόμουν κάποιους φίλους πού έχουν “ιδιοφυϊα” και πού έχουν επιχειρήσει γιγαντιαία έργα μου φάνηκε πόσο ή ισορροπία (ή ή άνισορροπία, ή ή

λίγο πολύ επιφανειακή) ισορροπία μέ τήν όποία αυτόπροστατεύονται) μπορεί νά συγκρατήσει στίς θεωρητικές παραγωγές, θέλω νά πω στην όρθότητα (ή τό λάθος) τής θεωρητικής τους έμπνευσης. Άκόμη και σ' αυτό τό πεδίο ή έπαφή μέ τήν πραγματικότητα των πραγμάτων πού μελετούν είναι προσδιορισμένη και εκ του μακρόθεν καταδικασμένη, αλλά μέ άποφασιστικό τρόπο, από τόν δικό της τρόπο έπαφής μέ τά τρέχοντα ζητήματα τής ζωής, δηλαδή από τή δική τους έπαφή μέ τή δική τους ισορροπία, δηλαδή από τήν έπαφή ή τή μή έπαφή πού έχουν μέ τήν αλήθεια [...], πράγμα πού δείχνει ότι δέν υπάρχουν δύο τύποι σχέσεων μέ τό πραγματικό (έλλογο ή συγκινησιακό) αλλά ένας και μόνον».¹⁷

Στό σημείο αυτό έγκείται ένα από τά μυστικά τής Εισαγωγής στο Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο», σ' αυτήν τήν τόσο έντονη γραφή: μακριά από τό νά αντιτίθεται απλώς στην παραισθητική διάσταση, για τήν όποία μιλούσαμε πιο πάνω, μοιάζει νά αντιπροσωπεύει κάτι σαν προσπάθεια έξορκισμού της. Άλλά, μέ τυπικά άλτουσεριανό τρόπο, αυτός ό έξορκισμός θά έπαιρνε άκριβώς τή μορφή πού θά είχε για κάποιο άντικείμενο έξορκισμού. Έκδιάζοντας τά χαρακτηριστικά της θά μπορούσαμε νά πούμε ότι ό Άλτουσέρ

14. Στο ίδιο, ό.π., σελ. 69. Ό Άλτουσέρ παραλληλίζει αυτό τό έρώτημα μ' εκείνο τής παραγωγής «του άποτελέσματος κοινωνία», σέ μιά διαβεβαίωση τής όποίας ό κομικός χαρακτήρας άποτελει ένδειξη τής πιο σαφούς φυγής προς τά πρόσσω: «αυτό πού ό Μάρξ μελετά στο Κεφάλαιο είναι ό μηχανισμός (...) πού δίνει σ' αυτό τό προϊόν τής ιστορίας, πού συνιστά άκριβώς τό προϊόν -κοινωνία πού μελετά, τήν ιδιότητα νά παραγάγει “τό άποτέλεσμα κοινωνία”, πού κάνει ώστε τό άποτέλεσμα νά υπάρχει ως κοινωνία κι όχι σαν σωρός από άμμο, μυμηγκοφωλιά, κατάσταση έργαλειων ή απλώς συνάθροιση άνθρώπων».

15. Νά αναφέρουμε εδώ, ανάμεσα σέ δεκάδες άλλα παραδείγματα, ένα απόσπασμα από μιά έπιστολή στή Φράνκα, στίς 19 Ιανουαρίου 1962, πού σχολιάζει τήν έργασία του για τόν Μακιαβέλι. «Είναι τυπικό: ή φυγή προς τά πρόσσω -πού υπόσχεται μάγια και θαύματα για τόν συγγραφέα- για νά αντισταθμίσει τίς άπίστευτες δυσκολίες έπαφής μέ τό θέμα μου», Althusser, *Lettres à Franca*, ό.π. Ό Jacques Rancière («La scène du texte», στο Lazarus Sylvain, 1993) δικαίως έχει επιμείνει στην «πρακτική τής θάνασης διατύπωσης του Άλτουσέρ πού, σέ μιάν άλλη έκδοχή, διαφορετική απ' αυτήν πού εκτίθεται εδώ, προκύπτει λιγότερο από κάποιο περιστατικό τέχνασμα και περισσότερο από θεμελειώδεις αντιφάσεις τής σκέψης του».

16. Τά μεγάλα κείμενα του Άλτουσέρ είναι όλα, φαίνεται χωρίς εξαίρεση, γραμμένα πολύ γρήγορα, έστω κι άν χρειάστηκε νά ξαναδουλεутοϋν σοβαρά. Όσο ή επώαση επιμηκύνεται τό άποτέλεσμα είναι άπογοητευτικό.

17. L. Althusser, *Lettres à Franca*, ό.π., 23 Οκτωβρίου 1962, σελ. 257.

διάβασε σέ άνοιχτό βιβλίο τήν άρνηση κάθε ανάγνωσης σέ άνοιχτό βιβλίο. Μοναδική διάσταση πού ίσως είναι ή πηγή πολλών άλτουσεριανών παραδόξων: σάν νά έπρόκειτο, κατά βάθος, νά άναθεματίσει δαίμονες.

Τί συμβαίνει, λοιπόν, σέ αυτές τές συνθήκες μέ τήν «καθαρότητα τής έννοιας», ή όποία έννοια συμπυκνώνει όλο τό διάβημα του Άλτουσέρ ή, τό λιγότερο, του συγγραφέα του *Γιά τόν Μάρξ* και του *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»*; Άν όσα προηγούνται είναι άκριβή αυτή ή καθαρότητα τής «έννοιας», κατά τήν άλτουσεριανή αντίληψη προσβάλλεται, άκριβώς, από τό αντίθετό της. Ό τρόπος ύπαρξής της συνίσταται στή μή καθαρότητα τής έννοιας.

Άς επιστρέψουμε για μία στιγμή στή σχέση του Άλτουσέρ προς τό Μακιαβέλι. Θά βρούμε σέ μία έπιστολή του στην Φράγκα, τής 26 Ιανουάριου 1962, τό ακόλουθο έκπληκτικό του σχόλιο:

«Έσχεδιάσα επίσης μία περιγραφή τής συνείδησης του Μακιαβέλι, τήν πρόθεσή του νά είναι ρεαλιστής σέ αντίφαση μέ τήν “άντιρεαλίζουσα” “κατάστασή” του (έχοντας βρει αυτή τή λέξη βρήκα τή λύση: καθώς έτσι έδινε τήν έντύπωση ότι κάποιο πράγμα ήταν εδώ, πρόσφορο νά τό κατανοήσει κανείς, πού δέν μπορούσα νά τό έκφράσω

μέ τρόπο έξαντλητικό, καθαρό, έννοιολογικό, αλλά λέγοντας ταυτόχρονα ότι, παρά ταύτα, υπήρχε κάτι νά αισθανθεί και νά καταλάβει κανείς, κάτι πού παρείχε μία παρουσία αλλά πού δέν έδινε τή δυνατότητα νά έννοηθεί...) και στή συνέχεια, άναστοχαζόμενος αυτή τή δυνατότητα ήμουν άξαιρετικά και ειρωνικά έντυπωσιασμένος από τό γεγονός, μέ τήν πρόφαση τής ύποτιθέμενης συνείδησης του Μακιαβέλι. Στην πραγματικότητα δέν μιλούσα παρά μόνο για μένα... Ίσως γι' αυτό τό λόγο, όταν στά λόγια γιόρταζα τή διαλεύκανση του μυστηρίου τής συνείδησης του Μακιαβέλι, κάτι σάν τή σιωπή τής θρησκευτικής άποκάλυψης κυριέυε τούς άκροατές του μαθήματος μου».¹⁸

Θά μπορούσε κανείς πολλά νά πει για τό λεξιλόγιο πού χρησιμοποιεί εδώ ο Άλτουσέρ. Αυτή ή περιγραφή ενός μαθήματος σάν νά ήταν θρησκευτικό λειτουργημα φαίνεται, κατ' άρχήν, νά ύπογραμμίζει τές ανέπαρκειές του: ή λέξη μέ τήν ισχυρή παρουσία, πού μās

18. L. Althusser, *Lettres à Franca*, ό.π., σελ. 163.

έπιτρέπει νά δοῦμε, μοιάζει νά ταιριάζει καλά έλλείπει κάποιαι έννοιαι. Ο Άλτουσέρ θά έπιμείνει, πολύ καιρό για τήν ιδιαίζουσα σημασία τής έννοιαι, για τή διαφορά, παραδείγματοι χάριν, μεταξύ του «άποτελέματοι γνώση» και του «αισθητικού άποτελέματοι». Στην *Επιστολή για τή γνώση τής τέχνης* γράφει τό 1966

«ή πραγματική διαφορά μεταξύ τέχνης και έπιστήμηι έγκειται στην προσιδία μορφή με τήν όποια, με έντελώς διαφορετικό τρόπο, ή κάθε μία, μάι δίνει τό ίδιο αντικείμενο: ή τέχνη με τήν μορφή του «βλέπει και του άντιλαμβάνεσθαι» ή του «αισθάνεσθαι», ή έπιστήμη με τή μορφή τής γνώσηι (με τούι άσθηρούι όρουι: μέσω έννοιών).¹⁹

Μέ δεδομένο ένα τέτοιον όρισμό, πού μοιάζει νά συνελάγεται άνωτερότητα τής έννοιαι ό,τι και νά λέει έξάλλου ό Άλτουσέρ, τό μάθημα για τόν Μακιαβέλι άπορρέει περισσότερο από τήν τέχνη παρά από τή γνώση. Είναι ώστόσο δύσκολο νά μήν παρατηρήσει κανείς ότι οι μεγάλει άλτουσεριανέι έννοιαι παρουσιάζουν άκριβώς τά χαρακτηριστικά πού αποδίδονται εδώ στίι άσυνέπειαι του μαθήματοι για τόν Μακιαβέλι, οι έννοιαι τής θεωρητικής πρακτικής, τής δομικής αιτιότητας, του υπερπροοδιορισμού,²⁰ τής συγκυρίας, τών ιδεολογικών μηχανισμών του κράτουι, όσάκιι είναι άποτελεσματικές, ό Άλτουσέρ τίι χειρίζεται πάντοτε με τρόπο πού νά καθιστά παρούσα, σάν νά είναι όλοφάνερη, μία πραγματικότητα πού πρόκειται νά επικαλεσθεί. Άπ' αυτή τήν άποψη, τό κεντρικό κείμενο του *Για τόν Μάρξ* είναι άναμφίβολα τό άρθρο του για τόν Μπερτολάτι και τόν Μπρέχτ, όπου ό Άλτουσέρ δίνει και ξαναδίνει αυτό πού ήδη είχε δεί στην παράσταση του Πίκολο Τεάτρο.²¹ Αυτή ή μη καθαρή «καθαρότητα» τής έννοιαι βρίσκειται στην πηγή τής έκτυφλωτικής δύναμηι πού παρήγαγαν όρισμένα κείμενα του Άλτουσέρ, εκείνα στα όποια ή ένταση καταφέρνει νά πάρει μορφή, νά έναρκαωθεί σε ένα «στύλ», σ' αυτό και σε κανένα όμοιό του.²² Άλλά συνάμα βρίσκειται στην καρδιά μάι άνισορροπίαι, τήν όποια θά μπορούσαμε νά όνομάσουμε δομική, πού παράγει τήν κατάρρευση άλλων κειμένων, όπου καθαρότητα και μη καθαρότητα τής έννοιαι δέν κάνουν πιά τίποτε άλλο από τό νά άλληλοεξουδετερώνονται.

Γνωρίζουμε ότι ή θεματική τής καθαρότηται τής έννοιαι συνδέεται άμεσα με τήν τομή πού ό Άλτουσέρ καθιέρωσε μεταξύ έπιστήμηι και ιδεολογίαι, και γενικότερα, με τήν προτεραιότητα τής θεωρίαι πού με έπισημότητα διατρέάνωσε με τό σύνολο του έργου του.²³ Σέ μία εποχή κατά τήν όποια μπορούσε νά είναι κανείς εύφυή και κομμουνιστής, αλλά χωρίς νά είναι μαρξιστής, ή νά είναι και κομμουνιστής και μαρξιστής άλλ' όχι εύφυή, άκόμη νά είναι ένίστε μαρξιστής και εύφυή χωρίς νά είναι κομμουνιστής, γινόταν έπιτέλουι, έφικτό νά είναι κανείς όλα αυτά ταυτόχρονα:

διανοούμενοι κομμουνιστής παράγονται έναν λόγο για τόν Μάρξ στο ύψοι τών θεωριών πού δέσποζαν τότε στο πνευματικό πεδίο. Τά σεμινάρια πού όργάνωσε ό Άλτουσέρ στην Έκόλ Νορμάλ για τόν νεαρό Μάρξ (1961-62), για τήν καταγωγή του στρουκτουραλισμού (1962-63, με δυό εισηγήσει του Άλτουσέρ για τόν Φουκώ και τόν Λεβί-Στρώι), για τόν Λακάν (1963-64) και τέλος για τό *Κεφάλαιο* (1964-65), είχαν κινητήριο ρόλο. Ήταν μία ύπόγεια εργασία πού άναδείχθηκε στο φώς τής ήμέραι με τήν ταυτόχρονη δημοσίευση τών έργων *Για τόν Μάρξ* και *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»*, τό φθινόπωρο του 1965. Μέ τήν ίδια χειρονομία ό Άλτουσέρ άπέρριψε τά ξεπερασμένα σχήματα του φιλοσοφικού πεδίου (και ιδίως εκείνα του Σάρτρ) και ταυτόχρονα τό σύνολο τών μαρξιστών λόγων, τουλάχιστον τών γαλλικών, άσθηρότατα μη παραδεκτών στην νέα κατάσταση του πεδίου (και ιδιαίτερα ότιδήποτε τήν εποχή εκείνη κατείχε θέση θεωρίαι στο πλαίσιο του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματοι). Και ό λυρισμός πού περιέχεται στον Πρόλογο του *Για τόν Μάρξ*, ή διατρανωμένη άρνησή του νά άποδεχθεί ώι φανταστικό χρέοι τό γεγονός ότι δέν γεννήθηκε προλετάριοι, άντήχησε σάν πραγματική έκκληση για τή διαμόρφωση ενός άγίματοι θεωρητικών μαρξιστών. Αυτό άκριβώς είναι τό νόημα πού ό Άλτουσέρ άμεσα απέδιδε στη λενινιστική θέση, πού τήν επανέλαβε ό Κάουτσκι, για τήν εισαγωγή τής

19. Έμπεριέχεται και στο *Écrits philosophiques et politiques*, ό.π., σελ. 562.

20. Ο συγγραφέας αυτού του κειμένου θυμάται άκόμη με συγκίνηση τήν έξαιρετική δύναμη τών αναλύσεων του Άλτουσέρ στο «Contradiction et Surdetermination» για τή συνάντηση και τή «συγχώνευση» τών αντιφάσει.

21. Βλέπε επίσης «Cremonini, peintre de l'abstrait» (στο *Écrits philosophiques et politiques*, ό.π., σ. 573-589) όπου ό Άλτουσέρ δείχνει αυτό πού όνομάζει έξ άλλου «άπούσα αίτια» ή «δομική αιτιότητα».

22. Στον πρόλογο του για τήν επανέκδοση του *Pour Marx* (1966) ό Έτιέν Μπαλιμπάρ δικαίως όμιλεί για ένα είδοι «λυρισμού τής άφαίρεσηι».

23. Ο Άλτουσέρ στο σημείο αυτό δέν θά διαφοροποιήσει τή θέση του, μάλλον θά τήν τονίσει περισσότερο. Τήν προτεραιότητα τής έπιστήμηι τής δεκαετία του '60, προτεραιότητα τής φιλοσοφίαι ήδη, στα αίνιγματικά κείμενα τής δεκαετία του '80, θά διαδεχθεί ή άπόλυτη πρωτοκαθεδρία τής φιλοσοφίαι. Μπορούμε π.χ. νά διαβάσουμε στίι «Θέσει του Ιούνη», 1985: «Νά γνωρίζουμε καλά ότι τό κύριο καθήκον σήμερα παίζεται στην ιδεολογική ταξική πάλη, σε σχέση δηλαδή με τή φιλοσοφία. Πάνω άπ' όλα στη φιλοσοφία... Και γι' αυτό (και όχι για τακτικούς σχολαστικούς λόγουι πού έβγαλαν μάτι εκείνη τήν εποχή) έλεγα πάντα από τό 1965 "Τά πάντα στηρίζονται στη φιλοσοφία". Έννοείται, τά πάντα στηρίζονται στην ταξική πάλη μέσα στη φιλοσοφία» (Archives IMEC, σελ. 13).

μαρξιστικής επιστήμης στο εργατικό κίνημα.²⁴ Σέ ένα πολυγραφημένο κείμενο μέ χρονολογία 20 Ἀπριλίου 1965, πού εἶχε εὐρύτατα κυκλοφορήσει τότε, ὁ Ἀλτουσέρ δικαιολογεῖ ὡς ἐξῆς τό σχέδιό του, ἐδραζόμενος σέ μιάν ἀνάλυση τῶν καταστροφικῶν συνεπειῶν τῆς περιόδου τῆς «προσωπολοτρίας» κατά τήν σταλινική περίοδο:

«Τά ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς δογματικῆς πολιτικῆς στό ἐπίπεδο τῆς θεωρίας γίνονται αἰσθητά σήμερα ἀκόμη ὄχι μόνο στά κατάλοιπα τοῦ δογματισμοῦ, ἀλλά ἐπίσης κατά παράδοξο τρόπο συχνά μέσα στίς μορφές, πολλές φορές ἀναρχες καί συγκεχυμένες, πού ἐπενδύονται λίγο πολύ παντοῦ οἱ προσπάθειες πολλῶν διανοουμένων μαρξιστῶν νά ἐπανακτήσουν τήν ἐλευθερία στοχασμοῦ καί ἔρευνας πού ἐπί τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα εἶχαν στερηθεῖ [...]. Τό χειρότερο κακό πού ἐκφράζεται ἄμεσα σ' αὐτά τά δοκίμια τῆς περιόδου τῆς προσωπολοτρίας συνίσταται στό ὅτι μακριά ἀπό τό νά συμβάλουν στή θεωρητική διαμόρφωση, ἀντίθετα, ἐμπόδισαν μιάν ὀλόκληρη γενιά μαρξιστῶν ἐρευνητῶν, τῶν ὁποίων τά ἔργα σήμερα μᾶς λείπουν φοβερά».²⁵

Σήμερα, λοιπόν, μᾶς λείπει περίπου ὁ Ἀλτουσέρ, τό ζήτημα εἶναι νά κάνουμε ἐπιστήμη. Ἀλλά, γιά ἕναν μαρξιστή διανοούμενο, τό νά κάνει ἐπιστήμη σημαίνει νά ἐγγραφεῖ στή ἐπιστημονική σφαῖρα πού ἐγκαινίασε ὁ Μάρξ: Ἐξ' οὗ ἡ ἐπιτακτική ἀνάγκη, παράλληλη μέ τή λακανική τῆς ἐπιστροφῆς στόν Φρόντ, γιά μιᾶ ἐπιστροφή στόν Μάρξ πέραν τοῦ μαρξισμοῦ δηλαδή κατ' ἀρχήν στή γένεση τοῦ Μάρξ:²⁶ στό ἀνοιγμα τῆς «ἠπείρου ἱστορίας», πού διαφορετικά ὀνομάζεται «ἱστορικός ὕλισμος». Εἰπώθηκε δικαίως ὅτι κατά μιᾶ ἔννοια ἡ τομή συνιστᾶ «τό φιλοσοφικό ἀντικείμενο τοῦ Ἀλτουσέρ, αὐτό πού καθιστᾶ μοναδική τή φιλοσοφία του», συγκεκριμενοποιώντας ἀμέσως ὅτι αὐτό τό ἀντικείμενο ὁ δημιουργός του τό ἐπεξεργάστηκε σέ τέτοιο σημεῖο ὥστε κατέστη πρακτικά ἀγνώριστο.²⁷ Ὅποια κι ἂν ὑπῆρξε ἡ ἐξέλιξη τοῦ Ἀλτουσέρ ποτέ δέν ἐπανῆλθε, οὔτε στά πιό πρόσφατα ἔργα του, ἐκεῖνα τοῦ 1986, στήν ἐπιβεβαίωση μιᾶς διαφορᾶς οὐσίας μεταξύ ἐπιστήμης καί ἰδεολογίας: πράγμα στό ὁποῖο ποτέ δέν σταμάτησε νά προσθέτει ὅτι, ὅσο αὐτοδίκαιη κι ἂν εἶναι ἡ ἀντίθεση, ἡ ἐπιστήμη ἀπειλεῖται διαρκῶς ἀπό τό ἀντίθετό της, στό σημεῖο μερικῆς φορές μέσα στά γεγονότα νά εἶναι ἀξεχώριστη. Ἄν ὁ Ἀλτουσέρ κατέληξε νά παραδεχθεῖ ὅτι γι' αὐτόν τά ἰδεολογικά στοιχεῖα (καί ἰδίως ἡ γλώσσα τῆς ἄλλοτριώσεως) ἦταν περισσότερο στό Κεφάλαιο παρόντα ἀπ' ὅσο ἤθελε ὁ ἴδιος νά παραδεχθεῖ ὡστόσο πάντοτε ἰσχυριζόταν ὅτι αὐτό δέν ἄλλαξε τή θέση του σέ τίποτε ὡς πρός τό κύριο: ὁ ἱστορικός ὕλισμος καί μαζί μ' αὐτόν ἡ κάθε ἐπιστήμη, ἐγκαινιάζεται μέ μιᾶ πράξη τομῆς ὡς πρός τήν ἰδεολογική του προϊστορία καί δέν ἀναπτύσσεται, παρὰ μόνο ἂν ἐπανερχεται σ' αὐτή τήν τομή.

Ἄν ἡ ἱστορία εἶναι διαδικασία χωρίς ὑποκείμενο, χωρίς ἀρχή καί τέλος (ἢ τέλος, σκοπούς) ἡ ἐπιστήμη ἴσως κι αὐτή δέν ἔχει ὑποκείμενο ἀλλά ὅπωςδήποτε ἔχει ἀρχή, ἀκόμη καί μιᾶ ἀπόλυτη ἐκκίνηση. Ὡστόσο, ὅπως σημειώθηκε,²⁸ αὐτή ἡ ἐκκίνηση πού συνιστᾶ τήν τομή, φανερώναται, ἐνίοτε, μέ ὄρους βαθύτατα παράδοξους. Ἄν ὁ πρόλογος τοῦ *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»* δέν πραγματεύεται ἄμεσα τήν τομή, ὡστόσο, περὶ αὐτῆς γίνεται λόγος μέσω τῆς ἔννοιας τῆς «συμπτωματολογικῆς ἀνάγνωσης». Ὅμως τί κάνει ὁ Μάρξ, κατά τόν Ἀλτουσέρ, ὅταν διαβάσει τόν λόγο τῆς κλασικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καί διακόπτει ὀριστικά μ' αὐτήν; Τό εἶδαμε ἤδη: παράγει τό ἐρώτημα στό ὁποῖο ἀπαντοῦσε ἤδη ὁ Ἄνταμ Σμίθ χωρίς νά τό ξέρει. Πράγμα πού σημαίνει ὅτι τήν τομή τήν προσβάλλει ὁ τροπισμός τῆς συνέχειας. Ὁ Ζάκ Ρανσιέρ δίνει σ' αὐτή τή διαπίστωση μιᾶ ἐξήγηση:

«Ὁ Ἀλτουσέρ ἴσως ἐνδιαφέρεται λιγότερο γιά τήν ἴδια τήν τομή καί περισσότερο γι' ὅσα συμβαίνουν μ' αὐτήν – μέ τίμημα νά τήν καταστήσει, σέ τελευταία ἀνάλυση, ἀδιανόητη: τό πυκνό δίχτυ τῶν καλῶν/κακῶν ἀπαντήσεων σέ ἐρωτήματα τεθέντα/μή τεθέντα πού συνιστᾶ τό χῶρο τῆς ἐπιστήμης καί τῆς κοινότητος: τῆς κοινότητος ὡς τόπου γνώσεως, τῆς ἐπιστήμης ὡς ἐξουσίας κοινότητος».²⁹

Ἐξήγηση πειστική: τόν Ἀλτουσέρ, πραγματικά, στοιχειώνει ὁ φόβος «τῆς ἐπιστολῆς χωρίς παραλήπτη, γραμμένης ἀπό μαρξιστές διανοούμενους πρὸς κομμουνιστές».

24. Ὁ Ἀλτουσέρ θά ἀπεβάλλει ὀλοκληρωτικά αὐτή τήν ἰδέα ἀργότερα, βλέποντας σ' αὐτή ἕνα εἶδος ἐμβλήματος τῆς «θεωρητικίστικης ἀπόκλισης» του. Βλέπε π.χ., τό 1978, τό κεφάλαιο 4 τοῦ Μάρξ στά ὄρια του: «Ἡ μαρξιστική θεωρία δέν εἶναι ἐξωτερική ἀλλά ἐσωτερική στό εργατικό κίνημα». (Althusser, *Écrits philosophiques et politiques*, ὅ.π., σσ. 371-387).

25. Βλ. *Théorie, pratique théorique et formation Théorique. Idéologie et lutte idéologique*. Ὁ Ἀλτουσέρ ποτέ δέν εἶχε ἀπάντηση στό αἴτημά του νά δημοσιευθεῖ τό κείμενο αὐτό στά *Cahiers du communisme* [θεωρητικό περιοδικό τοῦ ΚΚΓ]. Ἐνα μεγάλο μέρος τοῦ βιβλίου τοῦ Jaques Rancière, *La leçon d'Althusser* (1974, Gallimard), συνίσταται στή διαίτοια κριτική αὐτοῦ τοῦ κειμένου.

26. Βλ. *Lettres à Franca*, ὅ.π., σελ. 296, τῆς 13 Δεκεμβρίου 1962: «δέν μπορεῖς νά φανταστεῖς τί ὑπέροχο θέμα εἶναι νά παρίσταται κανεῖς στή γέννηση τοῦ Μάρξ».

27. Ὁ Balibar (βλ. «L'objet d'Althusser» στό *Lazarus Sylvain*, 1993, σελ. 81-116) διακρίνει πέντε στιγμές στήν ἄλτουσεριανή ἐπεξεργασία: «ἡ τομή πρὶν τήν τομή», «ἡ ὀνοματισμένη καί ταυτισμένη τομή», ἡ «γενικευμένη τομή», «ἡ ἐπανορθωμένη τομή», ἡ «ἐξαφανισμένη τομή».

28. Jaques Rancière, («La scène du texte», στό *Lazarus Sylvain*, 1993. Βλέπε ἐπίσης τό ἄρθρο μου «La recurrence du vide chez L. Althusser», στό *Futur Antérieur*, 1997.

29. Στό ἴδιο

νιστές προλετάριους, πού άγνοοῦν ὅτι εἶναι οἱ παραλήπτες της». Ἐπ' αὐτή τήν άποψη εἶναι άπολύτως άκριβές ὅτι ἕνα άπό τά κλειδιά τοῦ Προλόγου στό *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»* εἶναι ή στιγμή κατά τήν ὁποία ὁ Άλτουσέρ άφοῦ ἔχει ἐκθέσει τό πρόγραμμα τής συμπτωματολογικῆς άνάγνωσης τοῦ μαρξικοῦ κειμένου, περνάει άπότομα στήν άνάγνωση κειμένων πού ὀνομάζει «ἔργα πρακτικά» τοῦ μαρξισμοῦ, «ἔργα θεωρητικῶς άκόμη θολά τής ιστορίας τοῦ εργατικοῦ κινήματος, ὅπως ή “προσωπολατρία” ή ή τάδε πολύ σοβαρή σύγκρουση, πού εἶναι τό σημερινό μας δράμα».³⁰ Καί ὁ Ρανσιέρ δέν ἔχει άδικο νά προσθέτει, κάπως ὡμά, ὅτι «ἕνα σταλινικό στρατόπεδο ή ἕνα βιετναμέζικο άντάρτικο εἶναι ἔργο ἐν άναμονή ἐρωτημάτων πού θά ἐπιτρέψουν νά τά διαβάσουμε άλλά πού στό μεταξύ τά ἔχει άδράξει τό κοινό δίχτυ τής γνώσης»: ὁ κόσμος εἶναι ἕνα «συνεχές ἐρωτημάτων καί άποκρίσεων πού παρέχει τόπο καί νόημα στόν άνταγωνισμό».

Ἡ ἐξήγηση πάντως εἶναι μονόπλευρη, διότι ὁ Άλτουσέρ ἐνδιαφέρεται ἐξίσου καί γιά τήν τομή καί γιά τή συνέχεια: ἐδῶ μάλιστα συναντᾶμε μιά άπό τίς ἐντάσεις τοῦ ἔργου του.

Ἡ έννοια τής τομῆς ἐγγράφεται σέ μιά θεματική πολύ εὐρύτερη πού διαπερνᾶ τά περισσότερα ἔργα τοῦ Άλτουσέρ: τή θεματική τής μοναξιάς καί τής ἐκκίνησης, ή άκριβέστερα τής μοναξιάς τῶν ἐκκινήσεων. Τήν βρίσκουμε κίόλας στόν *Μοντεσκιέ*³¹ στόν Πρόλογο («δέν ὑπάρχει κανείς πρὶν ἂν αὐτόν πού νά εἶχε προηγηθεῖ σ' αὐτή τήν περιπέτεια») καί στό συμπέρασμα («αὐτός ὁ ἄνθρωπος, πού ξεκίνησε μόνος, καί ἀνακάλυψε πραγματικά νέες περιοχές τής ιστορίας»). Τή θεματική τής μοναξιάς τήν βρίσκουμε ἐπίσης αναφορικά μέ τόν Λένιν: «άπολύτως μόνος, ἐνάντια σέ ὅλους, σ' αὐτή τήν προφανῶς χαμένη μάχη».³² Τήν ξαναβρίσκουμε ιδιαίτερα μόλις ὁ Άλτουσέρ ἀρχίζει νά μιλά γιά τόν Μακιαβέλι: τήν βρίσκουμε ἑκατό φορές σχετικά μέ τόν Μάρξ, καί ιδίως μέ ὅλη τήν άμφισημία της σ' ἐκεῖνο τό κομμάτι πού εἶναι σχεδόν ή τελευταία λέξη τής συνεισφορᾶς τοῦ Άλτουσέρ στό *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»*:

«Μόνος, ὁ Μάρξ ἔψαξε γύρω του νά βρεῖ στηρίγματα καί συμμάχους... Ὅσον ἀφορᾶ ἐμᾶς ὀφείλουμε στόν Μάρξ τό γεγονός ὅτι δέν εἴμαστε μόνοι».³³

Εἶναι ὁμως φανερό ὅτι ὁ Άλτουσέρ μιλάει κατ' ἀρχήν γιά τόν ἑαυτόν του ὁ ὁποῖος, ἂν πιστέψουμε τά λεγόμενά του, δέν άναγνώρισε κανένα άπό τούς συγχρόνους στοχαστές ἐκτός άπό τόν φίλο του Ζάκ Μαρτέν. Πρέπει νά πάρουμε στά σοβαρά τό σχῆμα τής μοναξιάς στόν Άλτουσέρ, διότι ἐνῶ δέν περιστέλλεται σέ μιά μορφή πάθους, αντίθετα ἀνήκει σέ ἕναν άστερισμό πού παρέχει τό προσίδιο περιεχόμενο τής έννοιολόγησής του. Πραγματεύεται πράγματι, τή μοναξιά ὅπως πραγματεύεται τήν ἐκκίνηση ή τό κενό: μέσα άπό πολλαπλές παραλλαγές παριστάμεθα σέ μιά συνεχῆ άνα-

τροπή τοῦ ὑπέρ στό ἐνάντιον – ἐνῶ ή άναγκαία προσπάθεια συνίσταται ταυτόχρονα καί πάντα σέ μιά προσπάθεια άνέφικτη. Ὅ,τι ἐξορκίζεται εἶναι ταυτόχρονα καί πάντα αὐτό πού καλεῖται νά άποκαταστήσει. Αὐτή τή θέση πού ὁ Άλτουσέρ δέν σταματᾶ νά οἰκοδομεῖ καί νά τήν χειρίζεται ἐκ νέου τήν συναντᾶμε κυρίως στόν Μακιαβέλι μετά τό 1962, πρὸς τόν ὁποῖο, περισσότερο άπό τόν Σπινόζα άκόμη καί τόν ἴδιο τόν Μάρξ, δέν θά πάψει στό ἐξῆς νά μὴν ταυτίζεται.

Στό *Ὁ Μακιαβέλι καί μεῖς* ὁ Άλτουσέρ ἀποδίδει μιά άποφασιστική θέση τό κεφάλαιο ΙΧ τοῦ 1ου Βιβλίου τῶν *Λόγων γιά τήν Πρώτη Δεκάδα τοῦ Τίτου Λίδιου*. «Πρέπει νά εἶναι κανείς μόνος του γιά νά ιδρύσει μιά Πολιτεία ή νά τήν μεταρρυθίσει ριζικά», δηλαδή τή θεματική τοῦ «Νέου Ἡγεμόνα στή νέα Ἡγεμονία» ἔργα πού τά σχολιάζει μιά ριζική διατύπωση:

«Γιά νά βγάλει κανείς ἕνα Κράτος άπό τό τίποτε, ὁ ιδρυτής του πρέπει νά εἶναι μόνος, δηλαδή νά εἶναι τά πάντα: παντοδύναμος. Παντοδύναμος μπροστά στό κενό τής συγκυρίας καί τό άστάθμητο τοῦ μέλλοντός του».³⁴

Στά μάτια τοῦ Άλτουσέρ τό πρόγραμμα τοῦ Μακιαβέλι εἶναι πρόγραμμα μιάς άπόλυτης ἐκκίνησης, ἐπιβεβλημένης άπό τήν ἰταλική πολιτική κατάσταση: «ἕνα κενό πολιτικό» πού δέν εἶναι παρά μιά πελώρια προσδοκία γιά ἕνα πολιτικό ὄν».³⁵ Ἐνα ὑλικό ἐξαιρετικά πλούσιο, τό ὑλικό τής ἰταλικῆς *virtù* ἐν άναμονή μιάς φόρμας. Ἄλλά αὐτή ή φόρμα, άκριβῶς, δέν ἔρχεται καί ὁ ἐρχομός της εἶναι άπρόδλεπτος, γιά τόν Μακιαβέλι καί τόν οἰονδήποτε ἄλλον: ἐξαρτάται άπό μιά άστάθμητη συνάντηση μεταξύ τύχης (*fortuna*) άπό τή μιά μεριά καί άπό τήν ἄλλη μεριά τής ἀρετῆς (*virtù*) ἑνός άπόντος ὑποκειμένου, ἑνός ὑποκειμένου ὑπό συγκρότηση. Ἄν δέν εἶναι δυνατό νά ἐμβαθύνει κανείς σ' αὐτή τήν ἐρμηνεία τοῦ Μακιαβέλι, κι άκόμη νά μετρήσει τήν ἐγκυρότητά³⁶ της εἶναι αντίθετα άναγκαῖο νά ἐπιμείνει κανείς στόν μηχανισμό πού κατασκευάσε ὁ Άλτουσέρ, χαρακτηριστικόν τοῦ τρόπου «νά σκέπτεται κανείς στά ἄκρα», πού ὁ ἴδιος λέει ὅτι δανείσθηκε άπό τόν Μακιαβέλι. Εἶναι ἕνας πραγματικός κύ-

30. L. Althusser, *Lire le «Capital»*, σελ. 31. Ἡ ἐν λόγω σύγκρουση εἶναι ή σοβιετοκινεζική.

31. L. Althusser, *Montesquieu, la politique et l'histoire*, PUF, Παρίσι 1959.

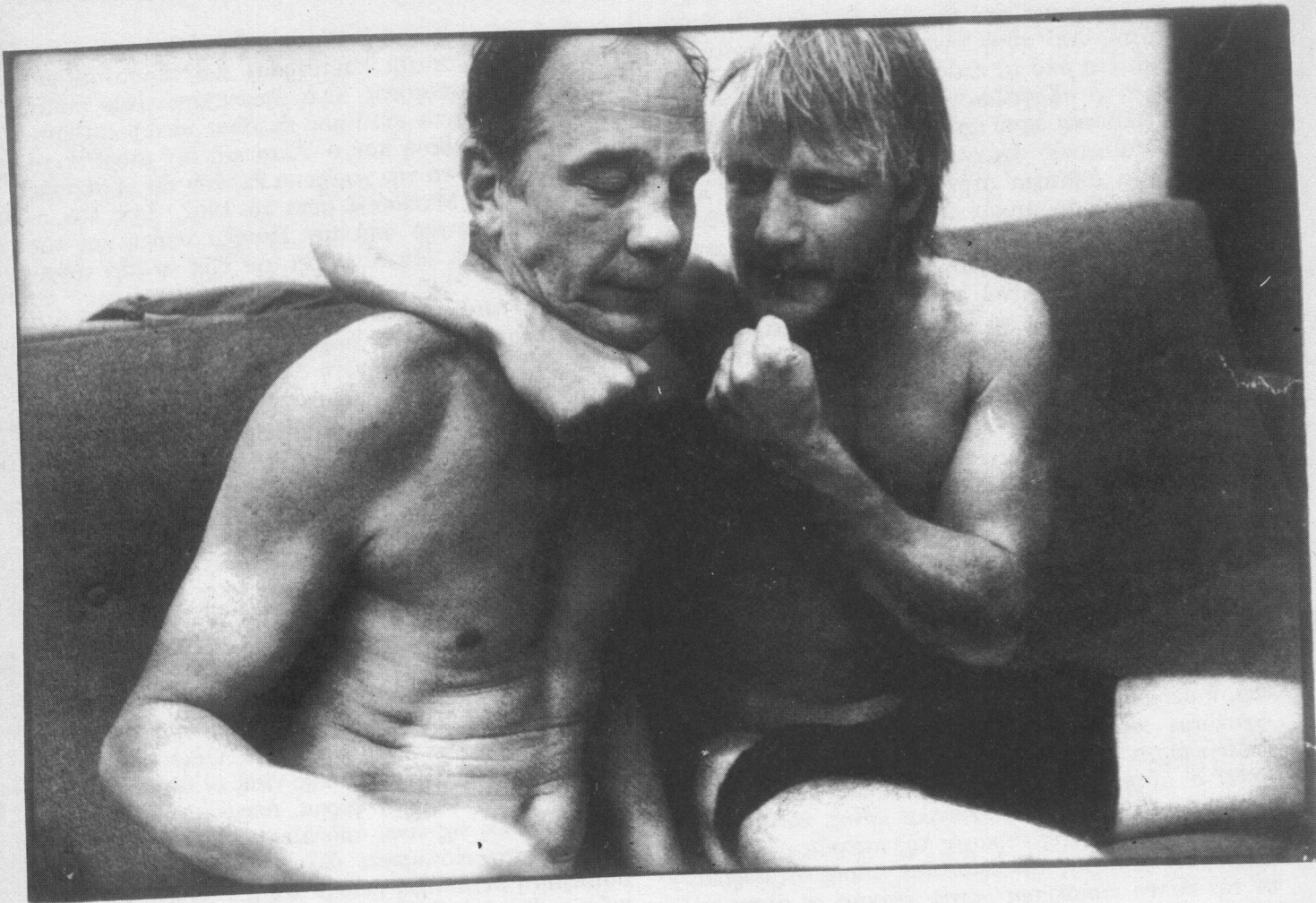
32. L. Althusser, *Lénine et la philosophie*, 1969, Maspero, Παρίσι, σελ. 29.

33. L. Althusser, *Lire le «Capital»*, 1995, σελ. 411.

34. Luis Althusser, *Écrits philosophiques et politiques*, ὁ.π., σελ. 114.

35. Στό ἴδιο, σελ. 103.

36. Στό σημείο αὐτό βλέπε A. Negri «Machiavel selon Althusser», στό *Futur Antérieur*, 1979.

κλος τῶν ὁρίων πού μᾶς σχεδιάζεται: ἡ συγκυρία εἶναι πράγματι κενή, τό ὑποκείμενο πού ὀφείλει νά γεμίσει τό κενό εἶναι ἀπλούστατα ἀπόν. Ἀνάμεσα στά δύο κάθε μετάβαση, τουλάχιστον γιά τήν ὥρα, εἶναι αὐστηρῶς ἀδύνατη. Ὡστόσο, κλητευμένη ἀπό τή συγκυρία, ἡ ἐν λόγῳ μετάβαση εἶναι ταυτόχρονα αὐστηρῶς ἀναγκαία. Αὐτή εἶναι, στά μάτια τοῦ Ἄλτουσέρ, ἡ προσπάθεια τοῦ Μακιαβέλι «γιά νά σκεφτεῖ τίς συνθήκες δυνατότητας μιᾶς προσπάθειας ἀνέφικτης, γιά νά σκεφτεῖ τό ἀδιανόητο».³⁷ Καί γιά νά διαλευκανθεῖ κάθε ἀμφιβολία διευκρινίζουμε ὅτι δέν πρόκειται, μέ κανένα τρόπο, γιά μιᾶ διαλεκτική σύνθεση: ἡ προσπάθεια εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαία καί ταυτόχρονα ὁλοκληρωτικά ἀδύνατη.

Δέν πρέπει ὠστόσο νά μπερδεύμαστε: ὁ Ἄλτουσέρ δέν ἀρκεῖται νά ἀναλύσει μιᾶ ὁριακή κατάσταση, χαρακτηριστική μόνο στήν τότε ἰταλική συγκυρία καί χαρακτηριστική μόνο στή σκέψη τοῦ Μακιαβέλι: ἂν ἀποδίδει τέτοια σπουδαιότητα στόν Μακιαβέλι ὀφείλεται στό ὅτι βλέπει σ' αὐτόν τήν ἐνσάρκωση ἐνός προβλήματος πού πάνω ἀπ' ὅλα εἶναι δικό του. Διότι ὁ Ἄλ-

τουσέρ ἤθελε μέ πάθος νά ἀρχίσει, καί νά ἀρχίσει μόνος, ἀλλά μέσα σέ τέτοιες συνθήκες πού αὐτό τό ξεκίνημα νά τοῦ φανεῖ καί νά εἶναι γιά πάντα ἀδύνατο. Κατά μιᾶ ἔννοια, μᾶς λέει, πρέπει ὅλα ν' ἀρχίσουν ἀπ' τήν ἀρχή: ἡ μαρξιστική παράδοση, ἐκτός ἀπό κάποιες ἐξαιρέσεις, ἔχει πληγεῖ ἀπό τή μηδαμινότητα. Ἐκτός ἀπό τόν Μάρξ, Ἐνγκελς, Λένιν, Μάο καί κάπως τόν Γκράμσι, οἱ μαρξιστικές ἀναφορές σέ κείμενα τοῦ Ἄλτουσέρ εἶναι πολύ σπάνιες καί στίς περισσότερες περιπτώσεις ἀσαφεῖς.³⁸ Ἀλλά αὐτό τό θεωρητικό νέο ξεκίνημα δέν θά ἔπρεπε νά εἶναι αὐστηρῶς θεωρητικό: συμπεριλαμβανομένης, καί ἰδίως ἴσως στή «θεωρητικίστικη» φάση του, ὁ Ἄλτουσέρ ἐπιζητεῖ νά παρᾶξει πολιτικά ἀποτελέσματα. Ἄν τά πάντα πρέπει νά

37. *Écrits philosophiques et politiques*, ὁ.π., σελ. 101.

38. Μπορεῖ ἐπί τῆ εὐκαιρία νά εἶναι εὐθέως ἐκκεντρικές, ὅπως οἱ ὑπαινιγμοί γιά τή Σχολή τῆς Φραγκφούρτης πού περιέχεται στήν «*Querelle de l'humanisme*», βλ. *Écrits philosophiques et politiques*, ὁ.π.

ξεκινήσουν από τήν άρχή ό 'Αλτουσέρ τό γνωρίζει δέκα χρόνια νωρίτερα από τό *Τί πρέπει ν' αλλάξει στό Κομμουνιστικό Κόμμα*,³⁹ διότι τά πάντα πρέπει νά ξεκινήσουν από τήν άρχή πολιτικά: ώστόσο, έννοείται, δέν τό λέει, διότι αυτό άκριβώς είναι άδύνατον γιά τόν ίδιον. Η προσήλωση του 'Αλτουσέρ σέ μιά πραγματική όντολογία του έργατικού κινήματος, άκόμη ή προσήλωσή του στό διεθνές κομμουνιστικό κίνημα, του άπαγορεύει νά θέσει μετωπικά τό ουσιαστικό έρώτημα τής ταυτοποίησης των πολιτικών υποκειμένων. Σέ τέτοιες συνθήκες ή «πλαγιοδρόμηση μέσω τής θεωρίας»⁴⁰ παίρνει σ' αυτόν μιά μορφή έξαιρετικά σοφιστική, στενά συνδεδεμένη μέ τήν άνάλυσή του αυτού πού ό ίδιος ονομάζει «ό θεωρητικός μηχανισμός του Μακιαβέλι».

Υπάρχει κυρίως, μάς λέει ό 'Αλτουσέρ στό *Μακιαβέλι και μεις*, δύο τύποι ριζικά διαφορετικοί «θεωρητικού χώρου». Ο πρώτος είναι τής «καθαρής θεωρίας»: εκείνος τής κάθε επιστήμης, περιλαμβανομένης τής πολιτικής επιστήμης, και, υποθέτουμε, του ιστορικού υλισμού. Ο άλλος είναι εκείνος τής «πολιτικής πρακτικής», έννοούμενης ως θεωρίας πού έχει υπαχθεί στην προτεραιότητα τής πολιτικής πρακτικής:

«ό πρώτος χώρος, ό θεωρητικός, δέν έχει υποκείμενο (αυτό ισχύει γιά κάθε δυνατό υποκείμενο), ενώ ό δεύτερος, τής πολιτικής πρακτικής, δέν έχει νόημα παρά μόνον χάρη στό υποκείμενο, υπαρκτό ή αίτούμενο, είτε πρόκειται γιά τόν Νέο Ήγεμόνα του Μακιαβέλι ή τόν μοντέρνο Ήγεμόνα του Γκράμισι».

Και ή διαφορά των χώρων καθόλου δέν άντιστοιχεί στην διαφορά των αντικειμένων: Ο 'Αλτουσέρ εδώ δέν ένδιαφέρεται παρά μόνο γιά τήν πολιτική σκέψη και αυτοί οι δύο χώροι άλληλοαποκλείονται. Η μεγάλη πρωτοτυπία του Μακιαβέλι συνίσταται στό ότι άποδόμησε τό χώρο τής καθαρής θεωρίας. Φέροντας άντιμέτωπες πολλές παραδοσιακές θέσεις, κατ' άρχήν άντιφατικές (π.χ. του άναλλοίωτου των πραγμάτων και εκείνη τής συνεχούς άλλαγής των), δυναμιτίζει εκ των έσω τόν μηχανισμό «τής πολιτικής επιστήμης». Δέν εφαρμόζει οικουμενικούς κανόνες στην άνάλυση μιάς ξεχωριστής περίπτωσης: άντίθετα υποβάλλει τή διατύπωση των κανόνων στις άπαιτήσεις μιάς προσπάθειας πού πρέπει νά συντελεσθεί: σκέφτεται «μέσα στην συγκυρία» πράγμα πού είναι τελείως διαφορετικό από τήν άπλή άνάλυση μιάς ιδιαίτερης συγκυρίας. Ο 'Αλτουσέρ εδώ σηματοδοτεί μιά διαφορά φύσεως μεταξύ του «σκέφτομαι επί τής συγκυρίας» και «σκέφτομαι μέσα στην συγκυρία». Τά διάφορα στοιχεία τής συγκυρίας δέν είναι πλέον αντικείμενα δεδομένα, πάνω στα όποια στοχάζεται ή θεωρία, «άποβαίνουν πραγματικές δυνάμεις ή ένδεχόμενες δυνάμεις στον άγώνα γιά τό ιστορικό αντικείμενο, και οι σχέσεις τους άποβαίνουν σχέσεις δυνάμεων».⁴¹ Αυτή είναι ή πραγματική «συγκεκριμένη άνάλυση μιάς συγκεκριμένης κατάστασης» πού ό 'Αλτουσέρ ανακάλυπτε στον

Μακιαβέλι: τό μεγάλο του χαρακτηριστικό γνώρισμα είναι νά εκμεταλλεύεται στό πλαίσió τους μιά κενή θέση, προορισμένη νά συμπληρωθεί από κάποιο υποκείμενο, άτομικό ή συλλογικό. Είναι άδύνατο νά μή δει κανείς ότι αυτή «ή παράδοξη ταλάντευση τής θεωρίας» είναι κατ' άρχήν αυτή τής άποδόμησης από τόν 'Αλτουσέρ του ίδιου του του θεωρητικού μηχανισμού, πράγμα πού εκφράζει μέ μιά διατύπωση μέ πολύ σοβαρές συνεπαγωγές: «ό χώρος τής καθαρής θεωρίας, πού υποτίθεται ότι υπάρχει». Διότι αυτός ό χώρος τής καθαρής θεωρίας είναι προφανώς ό χώρος τής καθαρής έννοιας πού επεξεργάστηκε στό *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»*. Θά ήταν όμως άπολύτως άνακριβές νά δει κανείς σέ όλα αυτά μιά άπλή άργοποιημένη διατύπωση,⁴² σύγχρονη τής αυτοκριτικής τής «θεωρητικι-

39. L. Althusser, *Ce qui ne peut plus durer dans le Parti Communiste*, 1978.

40. Δανείζομαι τήν έκφραση από τόν τίτλο του έργου του Gregory Elliot χωρίς ώστόσο νά συμμερίζομαι όλες τις άναλύσεις του συγγραφέα του. Αν μου φαίνεται άληθινό ότι τά πιο σημαντικά άποτελέσματα έχουν παραχθεί από «θεωρητικίστικα» γραπτά του 'Αλτουσέρ δέν πιστεύω καθόλου ότι τά άδιαμφισβήτητα άποτελέσματα έγκλεισμού του δημόσιου λόγου του, στις άρχές τής δεκαετίας του '70 (ή φιλοσοφία «σέ τελευταία άνάλυση ως πάλι των τάξεων μέσα στην θεωρία») μπορούν νά άποδοθούν στό ότι τή σκέψη του, αυτήν τήν εποχή διαπερνά κάποιος μαοϊσμός. Η άκριβέστερα, αν πράγματι κατά μιά έννοια αυτό συμβαίνει στό μέτρο όπου ό 'Αλτουσέρ μετά τό 1969 άποφασίζει νά αυτοτοποθετείται άνστηρά έντός του ΚΚΓ, και νά επικυρώσει τήν πολιτική του ρήξη μέ τις μαοϊκές ομάδες, πού ήδη άλλωστε είχε από καιρό συντελεσθεί. Αυτό άλλωστε είναι τό νόημα τής δημοσίευσης στην *Humanité* τής 21 Μαρτίου 1969 του άρθρου «Comment Lire le "Capital"», πού ξαναδημοσιεύτηκε στις *Positions*, του όποιου τό κλειδί άναμφίβολα είναι ή διαδοχή στην ίδια φράση των όνομάτων του Μάρξ, Λένιν και Μωρίς Τορέξ (Θέσεις, σ. 56). Έξ άλλου δέν έχει νόημα νά τέμνει κανείς τή σκέψη του 'Αλτουσέρ σέ κομμάτια χρονολογικά. Αν οι άρχές τής δεκαετίας του '70, κατά κάποιο τρόπο, είναι τό άκραιο κλείσμά του, χαρακτηριστικό άλλωστε στην *Reponse à John Lewis*, είναι επίσης ή εποχή του μεγάλου ανοίγματος: εκείνο του *Μακιαβέλι και μεις*. Στην πραγματικότητα στον 'Αλτουσέρ τό κλείσιμο δέν είναι ποτέ πολύ μακρυνά από τήν έλευθερία.

41. L. Althusser, *Écrits philosophiques et politiques*, ό.π., σελ. 60.

42. Είναι πολύ δύσκολο νά χρονολογήσει κανείς μέ άκρίβεια αυτή τήν διατύπωση: τό χειρόγραφο είναι φορτωμένο μέ διορθώσεις και κυρίως, ή σκέψη του 'Αλτουσέρ γιά τόν Μακιαβέλι είναι μιά διαδικασία περίπου άδιάκοπη μετά τό 1962. Συμβάλλει στό νά διαπλασθούν μερικές από τις άναλύσεις του γιά τή σκέψη του Μάρξ και του Λένιν, ιδίως αυτές πού περιέχονται στό «Contradiction et Surdetermination».

στικής» περιόδου: οι μόνες αναλύσεις του «Αντίφαση και υπερχαθορισμός», γραμμένες το 1962 θά αρκοῦσαν νά μᾶς ἀποτρέψουν ἀπό μιὰ θεώρηση τόσο ἀπλοποιητική.

Πέρα ἀπό τήν κατανόηση τοῦ μακιαβελικοῦ κειμένου, τό οὐσιῶδες αὐτῶν τῶν ἀναλύσεων ἔγκειται στή ριζοσπαστικότητα τῶν ἀντιθέσεων πού σχεδίασε ὁ Ἄλτουσέρ. Ἀνάμεσα στά δύο πεδία ὑπάρχει, πράγματι, ἀπόλυτη ἀντίφαση, χωρίς δυνατή λύση δέν εἶναι δυνατόν νά εἶναι κανεῖς στό ἓνα ἢ στόν ἄλλο χῶρο, ἐνῶ τρίτος χῶρος μοιάζει ἀδιανόητος. Ἐκτός τούτου ὁ δεύτερος μηχανισμός χαρακτηρίζεται ἀπό τήν ἄρνηση τοῦ κενοῦ. Στόν Μακιαβέλι, μᾶς λέει ὁ Ἄλτουσέρ, ἡ θέση τῶν ὑποκειμένων εἶναι ἀπολύτως κενή ἐξ αἰτίας τῆς ἰταλικῆς ἰδιομορφίας κανεῖς δέν μπορεῖ νά προβλέψει ποιό ὑποκείμενο θά πληρώσει τό κενό – ἀρνητικός προσδιορισμός βέβαια, πού ἔχει πάντως τή θετική του συμμετρία: γνωρίζουμε, σέ κάθε περίπτωση, ὅτι δέν θά εἶναι κανένας ἀπό τούς τότε ἐν ζῶῃ Ἰταλούς ἡγεμόνες. Ἀλλά δέν ἔχουμε νά κάνουμε μέ κάποια ἰταλική ἐξαιρέση. Σέ αὐτοῦ τοῦ τύπου μηχανισμῶν ἡ θέση τῶν ὑποκειμένων εἶναι πάντοτε κενή, φτιάχνεται πάντοτε γιά νά συμπληρωθεῖ ἀπό μελλοντικά ὑποκείμενα, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς Γαλλίας τοῦ 1960. Αὐτός εἶναι ἀκριβῶς ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖο ὁ Ἄλτουσέρ εἶναι γοητευμένος ἀπό τόν Μακιαβέλι. Ἐδῶ ὅμως, ἀκριβῶς, τά πράγματα γίνονται σύνθετα. Διότι ἂν, κατὰ κάποια ἔννοια, τά πάντα παρακινοῦν νά σκεφτεῖ κανεῖς ὅτι ἡ συγκυρία εἶναι κενή, καί ὅτι ἡ θέση τῶν πολιτικῶν ὑποκειμένων εἶναι ἀδειανή, μιὰ ἄλλη τάση τραβάει σέ μιὰ κατεῦθυνα αὐστηρά ἀντίθετη: ἡ θέση τῶν ὑποκειμένων εἶναι πάντοτε κατειλημμένη ἀπό μιὰ ἐργατική τάξη ὀλοκληρωτικά ὑποστασιοποιημένη καί ἐνσαρκωμένη ἀπό τό Κομμουνιστικό Κόμμα.⁴³ Πράγμα πού τόν ὀδήγησε σέ μιὰ διατύπωση ἐξαιρετικά σημαίνουσα: ἂν ἡ ἀνάλυση μιᾶς συγκυρίας δέν ἔχει νόημα παραμόνο γιά νά ὀργανωθεῖ μιὰ κενή θέση γιά τό μέλλον, ὁ Ἄλτουσέρ διάζεται νά προσθέσει: «λέω εὐθέως κενή, ἔστω κι ἂν πάντα ἡ θέση εἶναι κατειλημμένη».⁴⁴ Στήν περίπτωση τοῦ Μακιαβέλι δύσκολα βλέπουμε ἀπό ποιόν θά ἦταν κατειλημμένη ἡ θέση, ἀλλά, ἀντίθετα, τό βλέπουμε πολύ καθαρά ἂν ἐφαρμόσουμε αὐτή τή διατύπωση στή γαλλική κατάσταση. Γιά νά ἐπαναλάβουμε τούς δικούς του ὅρους ὁ Ἄλτουσέρ ἐπιζητεῖ κι ὁ ἴδιος νά «σκεφτεῖ τό ἀδιανόητο», προτείνει στόν ἑαυτό του ἓνα καθήκον πού τοῦ φαίνεται ἐπίσης ἀναγκαῖο κι ἐπίσης ἀδύνατο, πολύ περισσότερο ἀδύνατο, ἀπό ἐκεῖνο πού ὁ Μακιαβέλι προτείνει ὁ ἴδιος στόν ἑαυτό του. Κι ἐδῶ εἶναι πού ἀναφαίνεται, μέ μιὰ μορφή ἐξαιρετικά παράδοξη, «ὁ χῶρος τῆς καθαρῆς θεωρίας».

Ὁ Ἄλτουσέρ, γύρω στά 1967, συγκρότησε γύρω του μιὰ πολιτικοθεωρητική ὁμάδα, ὀνομαζόμενη ἀπό τόν ἴδιο «ὁμάδα Σπινόζα»,⁴⁵ ἀντίγραφο, συμπεριλαμβανομένων καί τῶν ψευδωνύμων, τοῦ μοντέλου ὀργανώ-

σεων λίγο πολύ παράνομων καί ιδιαίτερα πολυάριθμων αὐτή τήν ἐποχή. Ἄν ἡ ὑπαρξη αὐτῆς τῆς ὁμάδας εἶναι σύγχρονη τῶν πρώτων αυτοκριτικῶν γιά «θεωρητισμό», δέν μᾶς διαφωτίζει λιγότερο γιά τή γενική σχέση τοῦ Ἄλτουσέρ μέ τή θεωρητική του ἐργασία. Σέ μιὰ σημείωση τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1967 «πάνω στήν πολιτικοθεωρητική συγκυρία» ξαναβρίσκουμε τή γλώσσα πού χρησιμοποιεῖ γιά νά περιγράψει τόν προσῆδιο στόν Μακιαβέλι θεωρητικό χῶρο:

«Συμβαίνει νά κατέχουμε ἓναν ὀρισμένο ἀριθμό συγκεκριμένων μέσων, καί εἴμαστε οἱ μόνοι πού τά κατέχουμε. Συμβαίνει ὅτι, σέ συνάρτηση πρὸς αὐτό τό μεταβατικό προνόμιο, εἴμαστε οἱ μόνοι πού θά μπορούσαμε νά καταλάβουμε μιὰ κενή θέση: τή θέση τῆς μαρξιστικῆς-λενινιστικῆς θεωρίας, καί ιδιαίτερα τή θέση τῆς μαρξιστικῆς-λενινιστικῆς φιλοσοφίας».

Σέ ἓνα πλαίσιο ὅπου ἡ πολιτική ὑποκειμενικότητα ἦταν ὄντολογικά κατειλημμένη τά πάντα συμβαίνουν ὡσάν ὁ Ἄλτουσέρ νά προέβαινε σέ μιὰ ἰλιγγιώδη μετατόπιση. Ἀπό τή μιὰ μερὰ νά στοχαστεῖ κανεῖς μέσα στή συγκυρία μέ μακιαβελικό τρόπο σήμερα εἶναι ἀδύνατο: αὐτό εἶναι τό νόημα τῆς σύγκρισης μεταξύ *Μανφέστο* τοῦ Μάρξ καί ἐκείνου τοῦ ἄλλου *Μανφέστο* τοῦ Μάρξ, ἀπευθυνόμενοι σέ μιὰ ἐργατική τάξη ὄντολογικά συγκροτημένη. Ἀπομένει, λοιπόν, μιὰ λύση τυπικῆς ἀλτουσεριανῆ: νά οἰκοδομηθεῖ «ὁ χῶρος τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς» μέσα στόν τροπισμό τοῦ ἀντιθέτου της. Ἡ «ὑποτιθέμενη ὑπαρκτή καθαρῆς θεωρία» δέν θά ἦταν ἀπλῶς ἀντιφατική πρὸς «τή σκέψη μέσα στήν συγκυρία»: θά ἦταν μάλλον ἡ μόνη μορφή, σήμερα ἐπιφικτή, ἂν καί γιά νά ποῦμε τήν ἀλήθεια θεμελιωδῶς ἀνεπιφικτή, ἢ μέ ἄλλα λόγια θά ἦταν ἡ σύγχρονη μορφή τοῦ μακιαβελικοῦ «δυνατοῦ/ ἀδύνατου». Κατανοοῦμε, λοιπόν, τήν ἐξαιρετική ἔνταση πού προσβάλλει τά «θεωρητικίστικα» κείμενα τοῦ Ἄλτουσέρ, τήν ἴδια πού συναντήσαμε σέ σχέση μέ τήν «ἀνάγνωση σέ ἀνοικτό βιβλίο», ἐνῶ ἐξ ἄλλου εἶναι παντελῶς ἀπούσα σ' ἓνα ἔργο ὅπως ἡ *Ἀπάντηση στόν Τζῶν Λιούις* (1973). Ἐδῶ δέν μπορούμε νά ἐννοήσουμε παρά μόνον μιὰ συ-

43. Γνωρίζουμε ὅτι ὁ Ἄλτουσέρ γιά μερικά χρόνια κράτησε, οἰκεία βουλήσει, μιὰ ὀρισμένη διαφορούμενη πολιτική πάνω σ' αὐτό πού θά μπορούσε νά πει κανεῖς τό «κόμμα»: Κόμμα ἐκ τῶν πραγμάτων ἢ ἐκ τοῦ νόμου; Ἀλλά ἐκτός ἀπ' αὐτό τό διαφορούμενο, πού γρήγορα διαλύθηκε, τό οὐσιῶδες ἦταν αὐτή ἡ ὑποστασιοποιημένη ἐργατική τάξη.

44. Στό ἴδιο, σελ. 62.

45. Τά ἀρχεῖα Ἄλτουσέρ περιλαμβάνουν ἓναν ὀγκώδη φάκελλο πού ἀναφέρεται στήν «ὁμάδα Σπινόζα», στόν ὁποῖον περιέχονται πολυάριθμες σημειώσεις τοῦ Ἄλτουσέρ, πού κρατοῦσε στή διάρκεια τῶν συνεδριάσεων.

νεχή έκκληση όλoκληρωτικά κατακυριευμένη από τήν όντολογία του προλεταριάτου. Άλλά κατανοούμε ταυτόχρονα σέ ποιό σημείο αυτή ή θέση ήταν δύσκολα ύποστηρίξιμη μακροπρόθεσμα, όπως μαρτυρεί άλλωστε ένα άλλο χωρίο τής σημείωσης «πάνω στην πολιτικο-θεωρητική συγκυρία», όπου ο Άλτουσέρ καταπιάνεται μέ τό ζήτημα τών σχέσεων τών μελών τής «ομάδας Σπινόζα» προς τό Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα: «όσοι είναι μέλη του Κόμματος ως παραμείνουν' όσοι δέν είναι νά μή ένταχθούν σ' αυτό».

Θά μπορούσαμε νά πολλαπλασιάσουμε τά παραδείγματα. Αναμφίβολα δέν ύπάρχει καμιά άλτουσεριανή έννοια πού, μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο, νά μήν είναι έντονα προσβεβλημένη μέ τό αντίθετό της, όπως επίσης δέν ύπάρχει κανένα άλτουσεριανό πρόγραμμα πού δέν θά μπορούσε νά χαρακτηριστεί σάν μιά προσπάθεια νά σκεφτεί τό άδιανόητο, νά σκεφτεί τίς προϋποθέσεις μέ τίς όποιες μπορεί κανείς νά επιχειρήσει μιά άδιανόητη προσπάθεια. Έτσι τό σχέδιο συμπτωματολογικής ανάγνωσης του μαρξικού κειμένου εγγράφεται όλoσχερώς σ' αυτή τή διάσταση. Άπό τή μιά μεριά τό ζήτημα είναι νά παραχθεί μιά μαρξιστική φιλοσοφία πού δέν άνευρίσκεται στό έργο του Μάρξ, μ' άλλα λόγια νά τήν ανακαλύψουμε. Άπό τήν άλλη μεριά ώστόσο αυτή ή φιλοσοφία άπαντάται «σέ πρακτική κατάσταση» μέσα στό *Κεφάλαιο*. Για μιά φορά ακόμα ή συμπτωματολογική ανάλυση χρησιμεύει νά σκεφτούμε τήν έκκίνηση ως μή έκκίνηση, άλλ' αυτή τή φορά έντείνοντας τίς προσπάθειες. Διότι πρόκειται για τό κείμενο του *Κεφαλαίου*, και ή συμπτωματολογική ανάγνωση άληθινά δέν θά μπορούσε νά είναι ή ίδια μ' εκείνη πού εφήρμοσε ο Μάρξ διαβάζοντας τόν Άνταμ Σμίθ. Καί αν μερικές φορές τό μαρξικό κείμενο άπαντά σέ έρωτήσεις πού δέν έχουν τεθεί, «θά άρκοΰσε λίγη ύπομονή και όξυδέρκεια για ν' ανακαλύψει κανείς άλλου [...] τήν ίδια τήν έρώτηση [...], άλλου στον Μάρξ ή, ένδεχομένως στον Ένγκελς». Κι αυτό μās οδηγεί σέ ένα από τά κεντρικά ζητήματα πού αντιμετώπισε ο Άλτουσέρ: τό ζήτημα τής εγγύησης. Ο Άλτουσέρ, τό γνωρίζουμε, πολέμησε όλη του τή ζωή ένάντια στην έννοια τής εγγύησης, είτε ήταν επιστημολογική είτε όντολογική, έπιμένοντας δικαίως πάνω στην σπινοζική πρόταση του *enim* (γάρ). «Habemus enim ideam veram». Άλλά ο άγώνας αυτός δέν θά λάβαινε ποτέ χώρα αν κατ' άρχήν δέν διεξαγόταν ένάντια στους έσωτερικούς δαίμονες. Αν ελάχιστοι στοχαστές, για νά χρησιμοποιήσω μιά γλώσσα πού δέν είναι ή δική του, έδωσαν τέτοια ένταση στην ιδέα τής έπιστήμης χωρίς θεμέλια, ελάχιστοι επίσης κυκλώθηκαν σέ τέτοιο σημείο από τίς χιλιάδες παγίδες τής εγγύησης και του θεμελίου. Ο Άλτουσέρ εκφράζει τέλεια αυτήν τήν ιδέα σέ μιά έπι-

στολή του στον Μέραμπ Μαμαρτασβίλι (Merab Marnardachvili), στις 16 Ιανουαρίου 1978:⁴⁶

«Βλέπω πεντακάθαρα ότι αυτό πού έκανα εδώ και δεκαπέντε χρόνια δέν ήταν τίποτ' άλλο από τό νά κατασκευάσω μιά μικρή δικαιολόγηση, λίαν γαλλική... για τόν ισχυρισμό του μαρξισμού (τόν ιστορικό ύλισμό) νά έμφανισθεί ως αυτό πού τελικά είναι (ήταν, διότι εκτοτε έχω λίγο αλλάξει), μέσα στις καλύτερες τών παραδόσεων κάθε φιλοσοφικού διαδήματος περί εγγύησης και στηρίξεως. Σάν κάθε «καλό» πνεΰμα, τό μισοπίστευα αυτό, αλλά ή κατά τό ήμους δυσπιστία ήταν άπαραίτητη για τό άλλο μισό ώστε νά μπορώ νά γράφω».

Η έπιστολή αυτή, όχι λιγότερο από εκείνες πού έγραφε στην Φράνκα, στην όποία κυριαρχεί πίκρα και άπογοήτευση, δέν μπορεί νά έκληφθεί ως ή άλήθεια του έργου του, πολύ περισσότερο πού είναι σχετικά πρόσφατη. Οδηγώντας τή σκέψη του στό άδιέξοδο, κάτι πού ήταν ώστόσο από τήν πρώτη ως τήν τελευταία άράδα ή πιό έντυπωσιακή πλευρά του έργου του, ο Άλτουσέρ περιγράφει μέ άξιοσημείωτη διαύγεια τήν άλλη του πλευρά, έξωθώντας τίς έσχατες συνέπειες τίς αναλύσεις πού άνέπτυξε στα *Στοιχεία αυτοκριτικής*, αν κι αυτά είχαν ήδη σχεδιασθεί τό 1966. Τίποτε δέν εκφράζει καλύτερα τήν επώδυνη συνθετότητα τής σχέσης του Άλτουσέρ μέ τήν έννοια τής εγγύησης όσο έτούτες εδώ οι γραμμές πού έδημοσίευσε στα *Cahiers marxistes-leninistes*, τόν Άπρίλιο του 1966, οι όποιες βεβαίως δέν επαναλήφθηκαν σέ κανένα άλλο έργο του:

«Όπως δέν μπορεί νά ύπάρξει άλλος «όδηγός» εκτός από τόν διαλεκτικό ύλισμό, κατανοούμε γιατί ο Λένιν στή σύλληψη τής επιστημονικής θέσης επί φιλοσοφικού επιπέδου απέδιδε χαρακτηριστικά μās πραγματικής τοποθέτησης ύπέρ του πολιτικού κόμματος, δηλαδή του απέδιδε μιά άποφασιστική και ζωτική σημασία. Κατανοούμε ότι, άφροσιωμένος σ' αυτόν τόν ρόλο, ο διαλεκτικός ύλισμός άπαιτεί τήν ύψηλότερη δυνατή συνείδηση, τήν πιό ύψηλή επιστημονική αΰστηρότητα, τήν πιό ύψηλή θεωρητική επαγρύπνηση - δεδομένου ότι στον θεωρητικό τομέα είναι τό έσχατο καταφύγιο, ή τελευταία δυνατή προσφυγή για τούς ανθρώπους πού, όπως οι μαρξιστές, έχουν άπαλλαγεί από μύθους τής θείας παντογνωσίας, ή τής κοσμικής μορφής τής θρησκείας: τόν δογματισμό».⁴⁷

46. L. Althusser, *Écrits philosophiques et politiques*, ό.π., σελ. 527.

47. L. Althusser, «Materialisme historique et materialisme dialectique», στα *Cahiers marxistes-leninistes*, αριθ. 11, Άπρίλιος 1996. Τό έν λόγω άπόσπασμα προέρχεται από

Δέν είναι καθόλου βέβαιο ότι ο Άλτουσέρ αποδεσμεύτηκε ολοκληρωτικά από κατάλοιπα έγγυσης, όπως τό δείχνει για παράδειγμα ένα βιβλίο σαν τήν *Απάντηση στον Τζών Λιούις* ως και τά τελευταία του κείμενα για τόν «ύλισμό του άσάθμητου» όπου ή φορτική έννοια του κενού φαίνεται ότι παραδόξως κατέχει τή θέση τής έγγυσης. Άλλά είναι επίσης σίγουρο ότι τά πιό ώραία κείμενα του Άλτουσέρ είναι εκείνα, ακριβώς, στά όποια, ή ένταση μεταξύ έγγυσης και μή έγγυσης επιτυγχάνει νά πάρει μορφή χάρη στο ύφος. Υπ' αυτή τήν έννοια τό *Λένιν και Φιλοσοφία* είναι τό πλέον έμβληματικό κείμενο του Άλτουσέρ, πού συμπυκνώνεται ολοκληρωτικά στον όρισμό τής φιλοσοφίας ως «κενό μιας ειλημμένης άπόστασης»: διατύπωση θαυμάσια αλλά συνάμα άβάσταχτη. Από τό «κενό μιας ειλημμένης άπόστασης» στην «πάλη των τάξεων μέσα στή θεωρία» αναμφίβολα δέν ύπάρχει παρά ένα βήμα, αλλά είναι ένα βήμα πού γεφυρώνει τήν άδυσσο του Άλτουσέρ μέ τόν έαυτό του. Διότι αν τό ζήτημα τής έγγυσης θρίσκειται στο επίκεντρο τής σκέψης του Άλτουσέρ σημαίνει ότι δέν είναι μόνο επιστημολογική αλλά ίσως πάνω απ' όλα όντολογική κι ότι ο Άλτουσέρ διχάζεται μεταξύ μιας όντολογίας του κενού και μιας όντολογίας του πλήρους.⁴⁸

Στό σημείο αυτό πρέπει τό λιγότερο νά επικαλεσθούμε μιά από τίς πλευρές, τίς πιό θολές, του έργου του Άλτουσέρ: ή σχέση του μέ τό corpus του σταλιισμού. Μιά απλή περιήγηση στην πρόσληψη των γραπτών του Άλτουσέρ μās θέτει άμεσα μπροστά σ' ένα παράδοξο. Από τή μιά μεριά, πράγματι, ή δημοσίευσή του έγινε δεκτή ως μανιφέστο τής έλευθερίας: ακριβέστερα σαν κάτι πού ο ίδιος ο Άλτουσέρ όνόμασε «άριστερή κριτική του σταλιισμού».⁴⁹ Από μιά άλλη πλευρά, άλλοι προσέλαβαν τόν Άλτουσέρ, ενίοτε οι ίδιοι, ως ένα είδος επιδιορθωτή. Αυτή τήν κατηγορία του απήρθησαν μερικοί εκπρόσωποι τής πεφωτισμένης δεξιάς, όπως ο Ραιμόν Άρόν πού όρισε ως έξης τό άλτουσεριανό διάβημα: «πώς νά αναπαλαιωθεί ένας ολοκληρωτισμός μετά τήν άποσταλινοποίηση και συνάμα τή σχετική επιτυχία του νεοκαπιταλισμού»,⁵⁰ ο όποιος είναι επιπλέον ένας ολοκληρωτισμός προοριζόμενος για ύποψήφιους άπόφοιτους τής École Normale Supérieure στή φιλοσοφία; Κυρίως όμως τήν διατύπωσαν έχθροί εκ των έσω. Ο Άλτουσέρ και μαζί μ' αυτόν οι άλτουσεριανοί, καταπολεμήθηκαν από τό πιό σημαντικό τμήμα του έπαναστατικού κινήματος, και ιδίως από όρισμένους μαθητές του πού έγιναν μαοϊκοί,⁵¹ ως πράκτορας έντεταλμένης άποκατάστασης τής τάξης, ή έστω ότι τόν χρησιμοποίησε τό Κομμουνιστικό Κόμμα. Εκτός τούτου τόν εξέλαβαν ως έναν νεο-σταλινικό, τόσο τό σύνολο των άντισταλινικών έπαναστατικών ομάδων όσο και ένα σημαντικό τμήμα του «διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος», εκείνο ακριβώς πού ο Άλτουσέρ σκόπευσε άμεσα μέ τήν πολεμική του ένάντια στον ούμανισμό.⁵²

Άν αυτή ή κατηγορία είναι προβληματική για όποιον φέρνει άντιμέτωπες τήν άλτουσεριανή διαλεκτική και τόν σταλινικό «διαλεκτικό και ύλιστικό ματεριαλισμό» δέν μπορούμε ωστόσο νά τήν περιστείλουμε σε μιά απλή και καθαρή διαστρέβλωση. Ο Άλτουσέρ ίσχυριζόταν ότι δέν υπήρξε ποτέ σταλινικός. Άν αυτός ο ίσχυρισμός προσφέρεται σήμερα για γέλια⁵³ παρά ταύτα δέν καθιστά άκυρη τήν ιδέα ότι ο άλτουσερισμός θά μπορούσε νά είχε συστήσει μιά «από τά άριστερά κριτική του σταλιισμού». Η άνάγνωση των κειμένων πού δημοσίευσε ο Άλτουσέρ επιβάλλει ωστόσο τή σύνεση.⁵³ Στο *Γιά τόν Μάρξ* επιμένει νά έπαινει, διακριτικά αλλά πραγματικά, τόν Στάλιν, ωστόσο έχει τή μεγάλη αξία νά άποβάλλει τήν «άρνηση τής άρνησης» από τους «νόμους τής διαλεκτικής». Πάει πολύ πιό μακριά τό 1967 σ' ένα κείμενο τιτλοφορούμενο «Γιά τήν θεωρητική εργασία», ολοκληρωτικά συγκαλυμένο στή συνέχεια:

«ένας λόγος όπως ή μικρή πραγματεία του Στάλιν (materialisme historique et materialisme dialectique) πραγματεύεται τό άντικείμενό της μέ τρόπο παιδαγωγικό. Έκθέτει τίς θεμελιώδεις άρχές του μαρξισμού και μ' έναν τρόπο γενικά

ένα είδος έγχειρίδιου για τίς άρχές του μαρξισμού και για τήν «ένότητα θεωρίας και πράξης», πού τό ίδιο είναι ξαναγραφίμο ενός πολυγραφημένου κειμένου μέ τίτλο «*Théorie, pratique théorique et formation théorique. Idéologie et lutte idéologique*», Άπρ. 1965. Η έκδοχή του 1966 είναι πρακτικά ταυτόσημη μ' εκείνη του 1965, εκτός από τήν προσθήκη πάνω στή «πολιτική τοποθέτηση», πράγμα πού αλλάζει τά πάντα και συνάμα δέν αλλάζει τίποτα.

48. Βλ. Fr. Mathéon, ό.π.

49. Ακόμη κι αν αυτή ή διατύπωση μās κάνει νά επιμείνουμε στην αυταπάτη, πού συμμερίστηκαν πολλοί άλτουσεριανοί, ότι ο μαοϊσμός ήταν ή «άριστερή κριτική» του σταλιισμού, ωστόσο δέν μπορούμε νά τή θέσουμε στο ίδιο επίπεδο: σ' αυτή τήν τελευταία περίπτωση θά έπρόκειτο για έμπράγματη συνύπαρξη μιας ύποθετικής κριτικής του σταλιισμού πού θά εκπροσωπούσε τό κομμουνιστικό κόμμα τής Κίνας και τήν άρνηση κάθε θεωρητικής κριτικής.

50. Raymon Aron, *D'une sainte famille l' autre. Essais sur les marxismes imaginaires*, έκδ. Gallimard, 1969, σελ. 85.

51. Βλ. για παράδειγμα τόν Jaques Rancière, *La leçon d'Althusser*, ό.π.

52. Είναι άδύνατο νά άποτιμήσουμε εδώ τό περιεχόμενο αυτών των διατάξεων στο όποιο οι πλέον «ούμανιστές» συχνά δέν ήταν παρά οι πιό βίαιοι παλαιοί σταλινικοί, πράγμα πού έξηγγεί επαρκώς τόν άλτουσεριανό χαρακτηρισμό τής «σταλινικής παρέκλισης» ως ζεύγος οικονομισμού/ούμανισμού.

53. Για νά πεισθεί κανείς άρκει νά διαβάσει τά νεανικά κείμενα του Άλτουσέρ στο *Écrits philosophiques et politiques*, τ. I.

όρθό. Παρέχει τούς ούσιαστικούς όρισμούς και κυρίως κάνει τίς ούσιαστικές διακρίσεις [...]. Άλλά παρουσιάζει τό μέγα ελάττωμα νά άπαριθμεί τίς άρχές τού μαρξισμού, χωρίς νά δείχνει τήν άνάγκη τής “τάξης έκθεσης”, χωρίς δηλαδή νά δείχνει τήν έσωτερική άναγκαιότητα πού συνδέει μεταξύ τους αυτές τίς άρχές, αυτές τίς έννοιες».⁵⁴

Άν εδώ πρέπει νά λογαριάσει κανείς τό μέρος τής κοκεταρίας, τό διαφορούμενο κλείσιμο τού ματιού άπέναντι στις γαλλικές «μαρξιστικές-λενινιστικές ομάδες» και τήν πολιτική πρόκληση άπέναντι στους κομμουνιστές ήγέτες είναι άδύνατο νά άρκεστεί κανείς μέ τέτοιες έξηγήσεις. Γιατί αυτού τού τύπου άναφορά, πού στόν Άλτουσέρ παίρνει πάντοτε τή χροιά άναμέτρησης, λειτουργεί στην πραγματικότητα ως όντολογικός δείκτης: βεβαιώνει θάναυσα ότι πέρα από όλες τίς ρήξεις, πέρα από όλα τά ξεκινήματα και τά νέα ξεκινήματα, πέρα από τό τέλος όλων τών έγγυήσεων, θρισκόμαστε παρά ταύτα έντός τού όρίζοντος τών έγγυήσεων. Τό κείμενο, στό όποιο μόλις παραπέμψαμε έπρεπε άρχικά νά χρησιμεύσει ως Πρόλογος σέ ένα έγχειρίδιο μαρξισμού-λενινισμού, πολλές φορές έπεξεργασμένου μέ βάση τό πολυγραφημένο φυλλάδιο «Théorie, pratique théorique et formation théorique. Idéologie et lutte idéologiques», Άπρίλιος 1965. Έργο συναρπαστικό για όποιον καταφέρει νά τό διαβάσει, γιατί βλέπει κανείς σ' αυτό νά πραγματοποιείται τό πέρασμα μιās άποψης τής φιλοσοφίας σέ μιιά άλλη, διαμέσου τής εφήμερης ιδέας τής «φιλοσοφίας έπιστημονικού χαρακτήρα». Έργο συναρπαστικό επίσης, όπου ή έπιταγή για ένα θεωρητικό μόρφωμα άπαραίτητου για νά έξασφαλίσει τήν όρθότητα τού όνομαζόμενου στην κομμουνιστική παράδοση «ιδεολογικού άγώνα», οδηγεί τόν Άλτουσέρ νά παράξει μιιά έννοια δύσκολα ένσωματούμενη, ως τέτοια, στην δική του περοβληματική: τήν έννοια τής «ιδεολογίας έπιστημονικού χαρακτήρα».

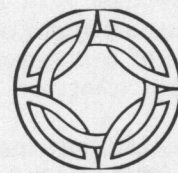
«Για πρώτη φορά στην ιστορία παρευρισκόμαστε στην γένεση ενός φαινομένου ριζικά καινούριου: τή σύσταση μιās νέας μετασχηματισμένης ιδεολογίας καθόσον τήν έχει παραγάγει ή δράση έπιστημονικών άρχών πάνω στην ύπάρχουσα ιδεολογία, τή σύσταση μιās νέας ιδεολογίας, ιδεολογικής στην μορφή της, και όλοένα και περισσότερο έπιστημονικής στό περιεχόμενό της».⁵⁵

Άλλά επίσης έργο άπεγνωσμένο όπως όλα τά παρόμοια άλτουσεριανά προγράμματα αυτού τού τύπου, καθόσον σκοπεύει νά άνταγωνισθεί τό σταλινικό «Διαμάτ» (Διαλεκτικός ματεριαλισμός) μέσα στό δικό του πεδίο: τό πεδίο μιās όντολογίας τής έργατικής τάξης και τού Κόμματος. Καί φυσικά τώ λόγω στό πεδίο αυτό ήττάται έκ τών προτέρων.

Κατ' εικόνα και όμοίωση τής ζωής του ό Άλτουσέρ οικοδόμησε όλο του τό έργο πάνω στην διάσταση τής καταστροφής. Για τό καλύτερο και για τό χειρότερο έπεξεργάστηκε μέ τέτοιο τρόπο τίς έννοιές του ώστε νά ύπονομεύονται έκ τών έξω από τίς αντίθετές τους. Υπό τούς όρους μιās τέτοιας διαδρομής παραμένει μιιά άνήκουστη ένταση τής έννοιας, χαρακτηριστική ενός ύφους πού δέν έχει τό όμοιό του. Η μάλλον ενός από τά στυλ τού Άλτουσέρ. Διότι, άκριβώς, ύπάρχουν πολλά στυλ συνδεδεμένα μέ σχέδια πού κατά μιάν έννοια όλα χωρίζουν και μολαταύτα όλα ένώνουν. Άν ή πραγματική καταστροφή έπέρχεται όταν επιβάλλεται ή βία τής όντολογίας τού κόμματος, ή ένταση τής έννοιας δέν είναι παρά ταύτα ποτέ τόσο μακριά. Άντίστροφα, όταν επιβεβαιώνεται ή ένταση τής έννοιας, ή βία τής όντολογίας είναι πάντοτε ύποδόσκουσα. Ό Άλτουσέρ μπορεί νά γράφει ταυτόχρονα τό *Νά διαβάσουμε τό «Κεφάλαιο»* και τό *Θεωρία, πρακτική, θεωρητική πρακτική και ιδεολογική διαμόρφωση. Ιδεολογία και ιδεολογικοί άγώνες*, όπως επίσης τήν *Άπάντηση στόν Τζών Λιούις* και τό *Μακιαβέλι και μεϊς*. Μπορεί νά άσκει ταυτόχρονα τή συμπτωματολογική άνάγνωση και τήν άνάγνωση σέ άνοιχτό βιβλίο. Σέ κάθε περίπτωση ό θεωρητικός τής καθαρότητας τής έννοιας γράφει πάντοτε κάτω από τό καθεστώς τής μη καθαρότητας τής έννοιας.

* Το δοκίμιο τού *François Mathéron*, δημοσιεύτηκε στό *Dictionnaire Marx Contemporain*, συλλογή κειμένων υπό τή διεύθυνση τών *Jaques Bidet* και *Eustache Kouvélakis*, PUF, Paris 2001.

54. Βλ. «Sur le travail théorique. Difficultés et ressources», *La Pensée*, άριθ. 132, Άπρίλιος 1967, σελ. 10. Για νά μη μλήσει κανείς για ένα άνέκδοτο έργο όπως «La reproduction de production». Σήμερα, στό *Sur la reproduction*, 1995.

55. Έγχειρίδιο χωρίς τίτλο για τίς άρχές τού μαρξισμού 1966-67, Άρχεία Imec, σελ. 121.

ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΑ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

Πρωτοπορία ή όπισθοδρομηση;

της Ευαγγελής Α. Ντάτσι

Οι πολιτικές έμπλοκές της 'Ανθρωπολογίας

Ο όρος postmodern [μετα-μοντέρνο, μετα-νεωτερικό] απασχολεί τελευταίως την ελληνική επιστημονική επικαιρότητα, συγκεκριμένα τον χώρο της ιστοριογραφίας. Όστόσο, οι καταβολές αυτού του κάπως άμφιλεγόμενου ρεύματος –άμφιλεγόμενου κυρίως ως προς τον συντηρητικό ή προοδευτικό του χαρακτήρα– έχουν ανθρωπολογική καταγωγή, γεγονός που σημαίνει ότι τα αξιώματα της μεταμοντέρνας θεώρησης έχουν μία αρκετά μεγάλη προϊστορία στις ανθρωπολογικές σπουδές, ίσως και έναν αιώνα.

Η ανθρωπολογία λοιπόν, εμπλέκεται με τό μεταμοντέρνο από παλαιά και αυτό γιατί είχε να αντιμετωπίσει αφενός ένα ρευστό, προφορικό ύλικό, στην ανάζητηση του οποίου και στή μετατροπή του σε γραπτή πηγή, δηλαδή σε έθνογραφικό κείμενο, πρωταγωνιστούσε ή ίδια, και αφετέρου γιατί είχε να αντιμετωπίσει προβλήματα πολιτικού χαρακτήρα. Έτσι, πηγαίνοντας προς τα πίσω και αναζητώντας αυτές τις καταβολές, σταματούμε στο τέλος του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα.

Τήν εποχή αυτή έχει ήδη διατυπωθεί ή θεωρία της Έξελιξης, θεωρία που αποπειράθηκε να βάλει σε τάξη αφενός τά βιολογικά φαινόμενα [Κάρολος Δαρβίνος] και αφετέρου τά οικονομικά και κοινωνικά [Κάρολος Μάρξ] και τά θέματα πολιτισμού [Ε. Τάυλορ]· και οι τρεις επιστημονικοί κλάδοι αντιμετώπισαν τά φαινόμενα που μελετούσαν, τουλάχιστον όπως αξιολογούνται εκ των υστέρων, ως ιστορικά φαινόμενα, δηλαδή ως φαινόμενα των οποίων, ή μορφή με την οποία έφθασαν έως την εποχή που μελετήθηκαν, δεν ήταν δεδομένα και έξω από την ιστορία αλλά ένδεχόμενη και μέσα στην ιστορία. Οι βιολογικές, οι οικονομικο-κοινωνικές και πολιτισμικές ομοιότητες και διαφορές που

διαπιστώθηκαν, αποδόθηκαν σε νόμους, νόμους βιολογικούς [προσαρμοστικότητα κ.λπ.], νόμους οικονομικούς [ύπεραξία κ.λπ.], νόμους κοινωνικούς [τεχνικός και κοινωνικός καταμερισμός εργασίας κ.λπ.], νόμους πολιτισμικούς [πολιτισμικό επίβλημα, αλληλοδιαδοχή πολιτισμικών σταδίων κ.λπ.]

Όλα αυτά είναι γνωστά. Γνωστό επίσης είναι και τό αίτημα της μαρξικής θεωρίας για ανατροπή του κοινωνικού κεκτημένου, καθώς και ή πολεμική αντιμετώπιση της δαρβινικής θεωρίας, θέσεις και αντιπαράθεσεις που αναπόφευκτα καλλιέργησαν συνειδητά ή μη συνειδητά την επιστημονική στράτευση και σκοπιμότητα. Όστόσο, όπως επισήμανε ο άμερικανός ανθρωπολόγος, ένθερμος έκφραστής του *Cultural Materialism*, Μάρβιν Χάρις (Marvin Harris): «Η πολιτισμική ανθρωπολογία γενικώς δεν αναπτύχθηκε ανεξάρτητα από τον μαρξισμό, αλλά ως αντίδραση προς αυτόν»,¹ πραγματοποιώντας με προφανή ή λανθάνοντα τρόπο, άλλοτε επιθετικό και άλλοτε άπολογητικό διάλογο μαζί του. Σε αυτό τον διάλογο συμμετέχει εξίσου δραστήρια και ή μεταμοντέρνα θεώρηση.²

Πρόκειται για μία βαθιά και παλαιά αντιπαράθεση, ή οποία διαμόρφωσε και δύο διαφορετικές όπτικές στους κόλπους της 'Ανθρωπολογίας, επιστήμης που δεν απέφυγε την έμπλοκή της στην άποικιοκρατική, ρατσιστική αλλά και ψυχο-πολεμική³ πολιτική των χωρών που τή γέννησαν και τή γαλούχησαν. Έτσι, μερικοί άν-

1. Marvin Harris, *The Rise of Anthropological Theory: A History of theories of Culture*, New York 1968 σ. 249.

2. «Αποσπάσματα» αυτού του διαχρονικού διαλόγου βλ. στην περί μεταμοντερνισμού πραγματεία του Fredric Jameson, *Τό Μεταμοντέρνο ή ή πολιτισμική λογική του ύστερου καπιταλισμού*, «Νεφέλη», Αθήνα 1999.

θρωπολόγοι «έγιναν φλογεροί ύποστηρικτές τών νέων κοινωνικών ιεραρχιών πού σφυρηλατήθηκαν μέ τήν κατάκτηση καί τήν καταστολή».⁴ Άλλοι, αντίθετα, άσκησαν κριτική, καταδικάζοντας «τόν τρόπο μέ τόν όποιο οι πολιτισμένοι αντιμετώπισαν τά άποικιοκρατούμενα ύποκείμενα καί τίς έξηρημένες τάξεις τών οικείων χωρών. Κατήγγειλαν τίς γενοκτόνες καί έθνοκτόνες πρακτικές τών κυρίαρχων κρατών. Έπεσήμαναν τίς αντίφάσεις πού συνοδεύουν τήν ανάπτυξη του ύμπεριαλιστικού πολιτισμού».⁵ Η παραπάνω αντίπαράθεση, άπληχτείται —σέ διαφορετικό βεβαίως επίπεδο— καί στην παρακάτω διατύπωση: «ύπεραπλοποιώντας, μπορούμε νά πούμε ότι τουλάχιστον κατά τό δεύτερο ήμισυ του αιώνα αυτή ή παράσταση έχει μοιραστεί κατ' άρχήν σέ δύο μοντέλα: ή κοινωνία άποτελεί λειτουργική όλότητα, ή κοινωνία είναι διαιρεμένη στά δύο. Μπορούμε νά έξεικονίσουμε τό πρώτο μέ τό όνομα του Τάλκοτ Πάρσονς (Talcott Parsons) καί τό άλλο μέ τό μαρξιστικό ρεύμα».⁶

Η άφετηρία αυτής τής αντίπαράθεσης σημαδεύεται από τήν ανάγκη του χειρισμού τών άπειλητικών γιά τό κοινωνικό consensus πληθυσμιακών ομάδων, δέν είναι δηλαδή άμοιρη πολιτικών προθέσεων. Τέτοιες πληθυσμιακές κατηγορίες ήταν, όπως είναι γνωστό, οι άποικιοκρατούμενοι ίθαγενείς όλων τών ήπειρών, οι πληθυσμοί πού άποσπάζτηκαν βίαια από τόν τόπο τόν πολιτισμό τους —κυρίως Άφρικανοί— καί μεταφέρθηκαν ως έργατική δύναμη καί σέ καθεστώς δουλείας στά πρωτοπόρα βιομηχανικά κέντρα τής έποχής, καί φυσικά οι οικονομικοί καί πολιτικοί μετανάστες. Πρόκειται γιά πραγματικότητα ή όποία επέβαλε τήν άμεση συνεργασία τής πολιτικής έξουσίας μέ τή νέα, υπό διαμόρφωση έπιστήμη. Στην Άμερική μάλιστα, χώρα στην όποία αυτές οι πληθυσμιακές ομάδες συνυπήρχαν καί διαμόρφωναν μιά άπειλητική πληθυσμιακή πλειοψηφία, ή συνεργασία τής πολιτικής έξουσίας μέ τήν Άνθρωπολογία έγκαινιάστηκε από τά τέλη κίλας του περασμένου αιώνα. Αυτή ή συνεργασία διευκολύνθηκε άμεσα από τή διαμεσολάβηση οικονομικών παραγόντων, όπως λ.χ. ήταν ή οικονομική έπωνυμία Ροκφέλλερ καί ιδιαίτερα τό ίδρυμα Φιλανθρωπιών Ροκφέλλερ, στην ύποστήριξη του όποίου όφείλεται, κατά μεγάλο μέρος ή θεσμική κατοχύρωση τής Άνθρωπολογίας.

Θά πρέπει έξάλλου νά έχουμε υπόψη μας ότι τήν έποχή πού ή Άνθρωπολογία χειραφετείται ως ιδιαίτερος έπιστημονικός κλάδος, έποχή προχωρημένης εκβιομηχάνισης, δέν έχουν άκόμη διασαλευθεί οι οικονομικο-κοινωνικές, οι οικολογικές, καθώς καί οι πληθυσμιακές καί έπικοινωνιακές ισορροπίες. Θά λέγαμε ότι όλα γέρνουν πρός τά πίσω, περισσότερο ως ολοκλήρωση τής προβιομηχανικής εϋδαιμονίας —γιά εκείνους φυσικά πού άπολάμβαναν τούς καρπούς τής— παρά ως προανάκρουσμα δυοιώνων προοπτικών, έτσι όπως τίς προβάλλει σήμερα μπροστά μας ή ολοκλήρωση του ύμπεριαλισμού.

Μέσα λοιπόν σέ αυτό τό κλίμα, καί πρίν από τό

οικονομικό κράχ του 1929, στην Άμερική, όπου οι προϋποθέσεις γιά τήν ανάπτυξη τής νέας έπιστήμης συνυπήρχαν ποσοτικά καί ποιοτικά όσο πουθενά άλλου στον κόσμο, τό ενδιαφέρον τών Φιλανθρωπιών Ροκφέλλερ γιά τήν άποικιακή πολιτική καί τόν κοινωνικό χειρισμό τών ίθαγενών «έπικεντρώθηκε στην προσπάθεια νά άποκτήσουν οι κοινωνικές έπιστήμες περισσότερο έπιστημονικό χαρακτήρα, μέ σκοπό νά προωθηθεί ή κοινωνική καί οικονομική σταθερότητα, νά περιοριστούν οι ύποκειμενικές μελέτες τών κοινωνικών φαινομένων, καί νά αναπτυχθούν πιά άποτελεσματικές μέθοδοι κοινωνικού έλέγχου».⁷

Έτσι ή Άνθρωπολογία κλήθηκε νά ύποστηρίξει έπιστημονικά πολιτικές έπιλογές⁸ καί νά δώσει άπαντή-

3. Η άμερικανική Άνθρωπολογία παρακολούθησε τήν ψυχροπολεμική πολιτική έξαιρετικά δραστήρια. Ήδη τό 1947, στό Πανεπιστήμιο του Harvard είχε ίδρυθεί τό Κέντρο Ρωσικών Έρευνών, «μέ τήν προσχηματική έπιχορήγηση των \$740.000 του Carnegie Corporation». Διευθυντής αυτού του έρευνητικού κέντρου τοποθετήθηκε ό άνθρωπολόγος Clyde Kluckholm. Ο Kluckholm «ένεπλάκη σέ ένα δικτυο σχέσεων πού συνέδεαν τό Τμήμα Κοινωνικών Σχέσεων [του Harvard] καί τό Κέντρο Ρωσικών Έρευνών μέ διάφορους κυβερνητικούς παράγοντες, φιλανθρωπικά ιδρύματα καί άκαδημαϊκά προγράμματα όπως τό FBI, τή CIA τήν Air Force's Air University, τό Harvard's Department of Anthropology, τό MIT's Center for International Studies. Τό 1950 διηύθυνε τό πρόγραμμα του Κέντρου γιά τό σοβιετικό κοινωνικό σύστημα, τό όποιο στηριζόταν σέ συνευξείς μέ πρόσφυγες καί άποστάτες από τή Σοβιετική Ένωση καθώς καί από τήν Άνατολική καί Κεντρική Ευρώπη». Thomas Patterson, *A Social History of Anthropology in the United States*, «Berg» Oxford, 2001, σ. 109.

4. Thomas C. Patterson, *A Social History* κλπ. ό.π., σ. 2.

5. Th. Patterson, ό.π. σ. 2

6. Ζάν-Φρανσουά Λυοτάρ, *Η Μεταμοντέρνα κατάσταση* [μετ. Κ. Παπαγιώργης], «Γνώση», Άθήνα 1993 (2η), σ. 47. Το όνομα του Tal. Parsons συνδέεται καί μέ τήν αντίληψη του πολιτισμού ως «συλλογικού συμβολικού λόγου», αντίληψη από τήν όποία αυτόνομήθηκε ως θεωρητικό ρεύμα {πάντοτε στον άξονα του πολιτισμικού σχετικισμού καί του πολιτισμικού έπιμερισμού} ή Συμβολική Άνθρωπολογία μέ τρεις διακριτές τάσεις: Τόν πολιτισμό ως *Τελετουργία*, ως *πολιτισμική μονάδα* καί ως *νόημα καί έρμηνεία*, τάσεις πού εκπροσωπήθηκαν αντίστοιχα από τούς, Victor Turner, David Schneider καί Clif. Geertz. Βλ. κριτική παρουσίαση στό: Christopher M. Hann, «All Kulturvölker now?: Social Anthropological Reflections on the German-American Tradition», στό: Richard G. Fox and Barbara J. King, *Anthropology Beyond Culture* «Berg», Oxford International Publishers, 2002, σ. 262 καθώς καί μιά ευρύτερη παρουσίαση αυτών των ρευμάτων στό: Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού *Πολιτισμός καί Έθνογραφία, Άπό τόν Έθνογραφικό ρεαλισμό στην Πολιτισμική κριτική* «Έλληνικά Γράμματα», Άθήνα 1999, σ. 131 κ.έ.

7. Th. Patterson, ό.π. σ. 73.

8. Th. Patterson, ό.π. σ. 84.

σεις σέ θέματα πού κυριαρχοῦσαν στήν εὐρύτερη κοινωνία, ὅπως ἦταν ἡ σχέση τοῦ πολιτισμοῦ μέ τή φυλετική καταγωγή καί τά φυλετικά γνωρίσματα, νά αἰτιολογήσει τή διαφορετικότητα τῶν πολιτισμῶν, νά ἀναγνωρίσει τούς τρόπους σκέψης τῶν κατακτημένων λαῶν γιά τήν καλύτερη ἀξιοποίηση καί διαχείρισή τους, νά συγκροτήσει ἠθικά ἄλλοθι γιά τή χειραγώγηση καί τήν ἐκμετάλλευση αὐτῶν τῶν πληθυσμῶν κ.λπ.

Ἡ παρακαταθήκη τοῦ Φράνς Μπόας

Ἡ ἐποχή τοῦ οἰκονομικοῦ ἰμπεριαλισμοῦ τῶν ἡμερῶν μας, ἐποχή στήν ὁποία τά κυρίαρχα κράτη τοῦ κόσμου ἀπεργάζονται συστηματικά τήν οἰκονομική καί κοινωνική ἀποδόμηση τῶν δεδομένων κοινωνικῶν σχηματισμῶν, ἀποτέλεσε γιά τήν ἀμερικανική Ἀνθρωπολογία ἕνα νέο πεδίο ἐπιστημονικῆς δράσης· τῆς προετοίμασε μέ ἄλλα λόγια μιά νέα ἐρευνητική πραγματικότητα, τήν κατασπαραγμένη πραγματικότητα τῶν ἐπιθετικῶν καί προληπτικῶν πολέμων, τῶν πολιτικῶν ἀνατροπῶν, τῆς κατασκευῆς –μέ διάφορα προσχήματα– ἀντιπάλων καί ἀντιφρονούντων, τῆς ἐκτεταμένης κοινωνικῆς ἀνασφάλειας. Καί προπαντός τῆς προσέφερε τήν πραγματικότητα τῶν ἀθρόων μετακινήσεων τῶν ἀπελιπσμένων πληθυσμῶν τοῦ πλανήτη. Προέκυψε ἔτσι ἡ πολύ συγκεκριμένη πραγματικότητα τῶν ἀλλεπάλληλων πολιτισμικῶν ρήξεων, συναντήσεων καί συγκρούσεων, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀνασύνταξης καί ἀνακατάταξης τῶν ἐθνοτικῶν ὁμάδων⁹ τόσο στό ἐσωτερικό τῶν ἐθνικῶν σχηματισμῶν ὅσο καί σέ παγκόσμια κλίμακα· εἶναι ἡ πραγματικότητα πού διασφάλισε στήν Ἀνθρωπολογία

9. Ἐνδιαφέρουσα γιά τους ἐπιδέξιους ἐλιγμούς της εἶναι ἡ πραγμάτευση τῶν νέων κοινωνικῶν συλλογικότητων [ὁμάδων] στή σχέση τους μέ τήν ἔννοια κοινωνική τάξη, πού ἐπιχειρεῖ ὁ Fr. Jameson στό Βιβλίο του *Τό Μεταμοντέρνο* κ.λπ. Διαβάζουμε λ.χ. ὅτι ὁ Μάρξ ἐπινόησε τό προλεταριάτο (ὡς νέο ὑποκείμενο της ἱστορίας), ὅτι στίς μέρες μας «μέ τόν πλουραλισμό τῶν συλλογικῶν ὁμάδων, ὅσο ριζοσπαστική κι ἂν εἶναι ἡ ἐξαθλίωση ἢ ἡ περιθωριοποίηση τῆς ἐνδιαφερόμενης ὁμάδας, αὐτή δέν εἶναι πλέον σέ θέση νά ἀνταποκριθεῖ σέ τέτοιο δομικό ρόλο, γιά τόν ἀπλούστατο λόγο ὅτι ἡ δομή ἔχει ἀλλάξει καί ὁ ρόλος ἔχει καταργηθεῖ», ὁ.π., σ. 171. Δέν μᾶς ἐξηγεῖ ὅμως ὁ συγγραφέας σέ ποιά δομική σχέση ὀφείλεται ἡ ἐξαθλίωση, καί ἂν αὐτή ἡ δομική σχέση παραμένει σταθερή στοὺς αἰῶνες ὡς σταθερό μέγεθος, ἐνῶ ἐκεῖνο πού ἀλλάζει κάθε φορά εἶναι τά μεταβλητά της στοιχεῖα, δηλαδή τά πρόσωπα πού ἐνσαρκώνουν τούς ἀντίστοιχους ρόλους, καθώς καί ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο πραγματώνεται κάθε φορά ἡ συγκεκριμένη δομή. Διαβάζουμε ἀκόμη στή σ. 224 ὅτι: «Ἡ ἰρανική ἐπανάσταση, πού ἐγίνε ἰσλαμική καί θρησκευτική, ξεκίνησε ἀσφαλῶς μέ στόχο τόν Σάχη ὡς φορέα ἐκσυγχρονισμοῦ» –μέ ποιά κριτήρια ἄραγε ἡ ἐγκάθετη ἀπό τή Δύση μοναρχία ἦταν προοδευτική;– ἀλλά καί πολλά ἄλλα ἀποκαλυπτικά.

τήν απεριόριστη κατασκευή και ανακατασκευή του έρευνητικού αντικειμένου της, του λεγόμενου «έθνογραφικά άλλου». Είναι η πραγματικότητα που την ώθησε, ως Μεταμοντέρνα 'Ανθρωπολογία, να υποτιμήσει εκ νέου τον ρόλο των δομικών σχέσεων [κοινωνικών και άλλων] και να υπερασπιστεί τό απόλυτο του συμβολικού λόγου, προκαλώντας κριτικές αποτιμήσεις όπως ή παρακάτω:

«συμπερασματικά, ή μεταμοντέρνα ανθρωπολογία ήταν ριζωμένη σε ένα περίεργο κράμα ρομαντισμού και νεοφιλελεύθερης σκέψης. Οι εισηγητές της εξέφραζαν μάλλον τίς ευαίσθητες αιχμές του ρομαντισμού παρά την κριτική τους ικανότητα, όταν οδύρονταν για την ύποτέλεια των λαών του τρίτου κόσμου στό καθεστώς των σχέσεων εξουσίας της παγκοσμιοποίησης. Αποδέχτηκαν τό μή ιστορικό κεντρικό δόγμα του νεοφιλελευθερισμού υποστηρίζοντας ότι οι ταυτότητες δέν δημιουργήθηκαν ως κοινωνικές σχέσεις αλλά μάλλον προέκυψαν από την ανταλλαγή λόγων και ιδεών μεταξύ των ανθρώπων που κατέχουν διαφορετικά πόστα στην ιεραρχία της εξουσίας. Οι εισηγητές του μεταμοντερνισμού υπερέτνισαν τίς πολιτισμικές διαφορές εις βάρος των υφιστάμενων δομικών και πολιτισμικών ομοιοτήτων. Ταυτοχρόνως αποδέχτηκαν άκριτα την ιδέα ότι ο κόσμος έδαινε προς μία όμογενοποίηση εξ αιτίας της παγκόσμιας εξάπλωσης του δυτικού τρόπου ζωής ως απόρροια των ηλεκτρονικών υπολογιστών και των τηλεπικοινωνιών, της παγκόσμιας αγοράς, στην όποία οι κοινωνικές σχέσεις και οι ταυτότητες λησμονιούνται, και εξ αιτίας της αύξανόμενης μετακίνησης των λαών, οι όποιοι κινούνται από μία χώρα σε άλλη κομίζοντας μαζί τους κομμάτια του οικείου πολιτισμού τους.¹⁰»

'Αξιολογώντας έτσι την ταραγμένη πραγματικότητα της μετά τό Βιετνάμ έποχής, ή άμερικανική 'Ανθρωπολογία, ως Μεταμοντέρνα¹¹ 'Ανθρωπολογία προώθη-

10. Th. Patterson, ό.π., σ. 155.

11. Δέν είναι χωρίς νόημα τό γεγονός ότι ή μεταμοντέρνα αντίληψη: «παρουσιάζεται κατ' αρχάς ως απάντηση στις αλλαγές που έχουν επέλθει στον κόσμο. Στά 1985 και '86, τό Γουάτεργκαϊτ, ο πόλεμος του Βιετνάμ, ή πετρελαϊκή κρίση, αναφέρονται συχνά προκειμένου να εξηγηθεί ή αλλαγή κλίματος, ή απώλεια αισιοδοξίας που είχε σημάδεψει τή δεκαετία του '60. Οι George Marcus και Michael Fischer επικαλούνται διάφορα στοιχεία που εξηγούν την εξασθένηση της παγκόσμιας δύναμης και έπιρροής των ΗΠΑ. Όλα αυτά παρουσιάζονται ως ικανά να δημιουργήσουν άμφιβολίες για τή δυνατότητα των συνολικών συστημάτων έρμηνείας, να θέτουν τίς όρθές ερωτήσεις και να διευθετούν την ποικιλία των απαντήσεων». Marc Augé, *Γιά μία 'Ανθρωπολογία των Σύγχρονων Κόσμων*, (μετ. Δ. Σαραφίδου), 'Αλεξάνδρεια, 'Αθήνα 1994, σ. 60.

σε και δοκίμασε όμολογημένα ή άνομολόγητα, και πολ-
 λές φορές με πειστική εὐστροφία, τήν άντοχή τής πνευ-
 ματικής παρακαταθήκης του Φράνς Μπόας (Franz
 Boas).

Η προσωπικότητα του γερμανο-εβραϊκής καταγωγής
 έθνολόγου υπήρξε καθοριστική¹² για τή άμερικανική
 Ἀνθρωπολογία του 20ου αιώνα. Πράγματι, όταν τό
 1887 ο Φράνς Μπόας —παρακινημένος και από τό
 κλίμα του άνερχόμενου γερμανικού άντισημιτισμού—
 αποφασίζει να έγκατασταθεί στην Ἀμερική, στην
 υπερπόντια χώρα τό πρόβλημα δέν ήταν τόσο ο δεδη-
 λωμένος, οὕτως ή άλλως άντισημιτισμός, όσο ένας γε-
 νικευμένος και καθολικός ρατσισμός. Με εφόδια άφε-
 νός τήν έλευθεροφροσύνη τής οικογενειακής καταγω-
 γής και άνατροφής του, ή όποία του ένέντευσε τόν
 συνεπή άντιρατσισμό του και άφετέρου τίσ άντιδαρβι-
 νικές και άντιεξελεκτικές άρχές τής γερμανικής Ἐθνο-
 λογίας —τόσο χρήσιμες και τότε και τώρα στην άμερι-
 κανική κοινωνία— ο Μπόας συνέβαλε σημαντικά στή
 θεσμική κατοχύρωση τής άμερικανικής Ἀνθρωπολο-
 γίας. Τό μέγεθος τής συμβολής του στην περαιτέρω
 ανάπτυξη αυτής τής επιστήμης μετράται τόσο από τό
 επιστημονικό κύρος τής Σχολής και τών μαθητών του
 [Μάργκαρε Μήντ, Ρούθ Μπένεκτιτ κ.λπ.] όσο και από
 τό γεγονός ότι οι θεωρητικές και μεθοδολογικές προ-
 τάσεις του —πάντοτε στην ύψηρεσία μιάς άντι-δαρβι-
 νής, άντι-νομοθετικής και άποδομητικής άντίληψης
 τών φαινομένων— βρήκαν πρόσφορο έδαφος για μιά
 διαρκή χρήση και επανάχρηση.

Μερικές από τίσ βασικές θέσεις τής πνευματικής πα-
 ρακαταθήκης του Μπόας, άναγνωρίζονται, περισσότε-
 ρο ή λιγότερο άποσιωπημένες ή προωθημένες, στο
 σκεπτικό τής μεταμοντέρνας Ἀνθρωπολογίας.

Κεντρικό έννοιολογικό πυρήνα τής θεωρητικής πα-
 ράδοσης του Μπόας συνιστά ή έννοια του πολιτισμού,
 ή έννοια Kultur ή καλύτερα *Kulturbrille*, όπως μετέ-
 φερε τόν όρο ο Μπόας στην νέα του πατρίδα ή *Lens*
 και *culcural eyeglass*,¹³ όπως τόν απέδωσαν νεότεροι
 άνθρωπολόγοι. Ο Μπόας έχοντας πίσω του τήν πα-
 ράδοση τής θεολογικής σκέψης του Γιόχαν Χέρντερ¹⁴
 άντιλαμβάνεται τόν πολιτισμό διαμέσου τής έννοιας
 τής κοινότητας¹⁵, [community], άντίληψη που βρίσκε-
 ται σέ άντίθεση με τήν άντίληψη του πολιτισμού δια-
 μέσου τής έννοιας κοινωνία/κοινωνικό.¹⁶ Πρόκειται για
 τήν παλαιά και βαθιά άντιπαράθεση που διχάζει τήν
 άνθρωπολογική έρευνα για τήν όποία έγινε άναφορά
 πιο μπροστά. Οι καταβολές λοιπόν τής έννοιας Kultur
 πηγαινουν πίσω, στην γερμανική διάνοηση του 18ου
 αιώνα και ιδιαίτερα συνδέονται με τή ρομαντική άντί-
 ληψη ότι τελικά ο λαός ως

«Volk θα δώσει ζωή στην έννοια του έθνους, και
 διαμέσου του έθνους στο κράτος ένω θα χρεια-
 στεί άκόμη να οργανωθεί μιά έθνική παιδεία, που
 θα είναι ο καρπός τής δικής του πνευματικής πα-
 ράδοσης».¹⁷

Έχουμε με άλλα λόγια τήν άναγωγή του λαού σέ

μιά πρωταρχική έννοια πολιτισμού, χωρίς καμιά άνα-
 φορά στους άλλους καθοριστικούς παράγοντες αυτού
 του πολιτισμού, δηλαδή στους οικονομικούς και κοι-
 νωνικούς όρους τής ζωής τών λαϊκών στρωμάτων.
 Ένω ή διατύπωση του Χέρντερ «στην ιδέα τής άτομι-
 κότητας ενός λαού, όποιοιδήποτε λαού, άνάγεται τό
 έθνικό πνεύμα, καθεαυτό» έθετε σέ όντολογική βάση
 τό πρόβλημα τής πολιτισμικής όλότητας, τών μερών
 που τή συναποτελούν και τόν ρόλο τους στην λειτουρ-
 γία και τήν άναπαραγωγή αυτής τής εξατομικευμένης
 πολιτισμικής όλότητας. Μιά διατύπωση που άπηρεϊ τή
 νεοκαντιανή άντίληψη σύμφωνα με τήν όποία «πολι-
 τισμός είναι μιά σχετικά αυτόνομη όλότητα με άλλη-
 λοεξαρτώμενα μέρη», δηλαδή κάτι άνάλογο με τήν
 άντίληψη του λαού ως βιολογικού όργανισμού.¹⁸

12. Βλ. γενικά στο Stocking George W., Jr., *Race, Cul-
 ture, and Evolution: Essays in the History of Anthropology*.
 Chicago, IL: The University of Chicago Press, 1968 [άνατ.
 1982].

13. Από τήν R. Benedict και τή Yosh Ota άντίστοιχα. Βλ.
 Yoshinobu Ota, «Culture and Anthropology in Ethnographic
 Modernity» στο Richard G. Fox and Barbara J. King,
Anthropology beyond Culture, «Berg», Oxford I.P., 2002, σ.
 65.

14. Ο Herder διέκρινε για πρώτη φορά τόν πολιτισμό
 (civilization) από τήν κοιλτούρα (culture). Ο πολιτισμός,
 κατά τήν άποψη του: «ήταν μηχανικός και συναρτημένος
 με τό κράτος. Έξάλειψε τήν γνώση του λαού, τά κοινά
 πρότυπα σκέψης και τούς τρόπους κατανόησης τής ζωής.
 Δηλαδή ο πολιτισμός (civilization) κατέστρεψε τόν άυθορ-
 μητισμό και τήν άυθεντικότητα που ήταν ριζωμένα στις
 σκέψεις και στην γλώσσα του λαού (culture) που ζούσε σέ
 άπομακρυσμένες και άδιαστρωμάτωτες κοινότητες», Th.
 Patterson, ό.π., σ. 46. Αντίθετα, και σχεδόν ένα αιώνα
 άργότερα ο Ed. B. Tylor, στον διάσημο όρισμό του με τόν
 όποιο αρχίζει τό βιβλίο του *Primitive Culture* ή έννοια του
 πολιτισμού είναι ενιαία: Culture or civilization. Βλ. Edward
 B. Tylor, *Primitive Culture*, «J Murray» London 1871.

15. Πίσω από τήν κοινοτική άντίληψη του πολιτισμού,
 λανθάνει ή άντίληψη του λαού ως δυναμική όλότητα που
 συμπεριλαμβάνει: «όλόκληρο τόν λαό... ως ένα όργανισμό,
 όπου με ίσα δικαιώματα, συναντώνται όλες οι τάξεις και
 ως εκ τούτου όλοι οι πολιτισμοί. Ένα λαό ικανό να νου-
 θετήσει τήν ίδια τήν έθνική συνείδηση, στο βαθμό που σέ
 αυτόν συντηρούνται, άγνές και άνεπαφες, οι μορφές του
 πνεύματος δημιουργού που τόν κυριαρχούν: ο Λαός, φυ-
 τώριο συντηρητικών δυνάμεων, θα κληθεί να αναλάβει μιά
 λειτουργία έξεχόντως επαναστατική». [Giuseppe Cocchia-
 ra, *Storia del Folklore in Europa*, «Boringhieri», 1971, 242-
 243]

16. Βλ. Τό κείμενο του Antre Cingrich με τό όποιο συμ-
 μετέχει στην συζήτηση του περιοδικού *Current Anthropology*
 40(1999), σ. 18 για τό άρθρο του Ch. Brumann «Writing
 for Culture. Why a Successful Concept Should not be Discar-
 ded» που δημοσιεύεται στο ίδιο τόμο.

17. Cocchiara, ό.π., σ. 242-243.

Γιά τόν Μπόας τό βάρος έναποτίθεται στόν πολιτισμό ως συμβολική αναπαράσταση τού κόσμου καί τών σχέσεων τών ανθρώπων μέ αυτόν τό όποιοδήποτε νόημα άποδίδεται στίς μορφές μέ τίς όποίες εκφράζεται ό πολιτισμός —μέ κυρίαρχη μορφή τό γλωσσικό σύστημα έπικοινωνίας στή γραπτή του εκδοχή— καί αυτό τό νόημα δέν μπορεί νά είναι έναίο αλλά σχετικό, άφου ή αντικειμενική πραγματικότητα προσλαμβάνεται διαφορετικά άπό τά κοινωνικά ύποκείμενα. Έδώ έγκειται ό πολιτισμικός σχετικισμός τού Μπόας, μιά άπό τίς άνθεκτικότερες θεωρητικές άρχές του, ή όποία ένεπνευσε καί στήριξε διάδοχες θεωρήσεις όπως τή Συμβολική καί τή Μεταμοντέρνα 'Ανθρωπολογία. 'Ο ίδιος, θέλοντας νά συλλάβει τόν τρόπο μέ τόν όποίο οι ύποκειμενικές νοητικές λειτουργίες αντιλαμβάνονται τόν έξωτερικό κόσμο καί γενικά νά συλλάβει τίς σχέσεις πού συνδέουν τόν ύποκειμενικό μέ τόν αντικειμενικό κόσμο έστρεψε τό ενδιαφέρον του «πίσω άπό τά φαινόμενα», καί εκει

«προσάφησε νά συλλάβει “τό πνεύμα τού λαού”, τόν πολιτισμό του. — Τά βασικά στοιχεία πού συνιστούν τόν χαρακτήρα τών ύποκειμένων του καί δίνουν νόημα στή ζωή τους, στοιχεία πού τροποποιούνται άπό τή γεωγραφία καί τήν ιστορία, πού ένσωματώνουν ξένα ύλικά, καί πού μεταβιβάζονται άπό τή μιά γενιά στήν άλλη».¹⁹

Γιά τόν Μπόας ή μυθολογία εκφράζει τό συνολικό νόημα τού κόσμου, τήν άτομικότητα καί τό δημιουργικό πνεύμα τών ανθρώπων. Στο θεωρητικό έποικοδόμημα τού Μπόα άναγνωρίζεται, άλλοτε έντονότερα καί άλλοτε άσθενέστερα, τό θεωρητικό αντίδοτο τής εξέλικτικής καί τής δαρβινικής θεωρίας δηλαδή ή Θεωρία τής Διάδοσης ή Διασποράς καί οι επί μέρους μεθοδολογικές καί θεωρητικές άρχές της [ανάμεσά τους: ή Μονογένεση τών πολιτισμικών φαινομένων, ή θεωρία τών κύκλων τού πολιτισμού (cultural area), ή κειμενική αντίληψη τής λαϊκής λογοτεχνίας κ.λπ.]

Αυτές τίς άρχές ό Boas τίς ύποστήριξε μέ τήν εξαντλητική επίτοπια έρευνα ένώ μέ τήν έννοια τού μερικου²⁰ υπερασπίστηκε κάθε προσπάθεια γενίκευσης καί άναξήτησης σταθερών, δομικών σχέσεων. Έξάλλου, τά εύάλατα σημεία τής εξέλικτικής θεωρίας, κυρίως ή έννοια τής ύποχρεωτικής-γραμμικής εξέλιξης, καί ή αντίληψη ότι ό δυτικός πολιτισμός τής εποχής πού διατυπώθηκε αυτή ή θεωρία, ήταν άπό κάθε άποψη (τεχνολογική, έπιστημονική, θεσμική κ.λπ.), πύ εξέλιγμένος καί ως εκ τούτου άνώτερος άπό τούς ιθαγενείς καί τούς άλλους πολιτισμούς, έδωσαν έπιχειρήματα για ιδεολογική χρήση καί κατάχρηση. Έτσι άπό τό ένα μέρος όμόδοξοι εξέλικτιστές, έπηρεασμένοι καί άπό τόν κοινωνικό δαρβινισμό τού Χέρμπερτ Σπένσερ, καί μάλιστα «άπό τήν άπλοϊκή εκδοχή πού ήταν τότε δημοφιλής στήν 'Αμερική»²¹ έφτασαν στό σημείο, μέσα στό ένδημικό ρατσιστικό κλίμα τής άμερικανικής κοινωνίας, νά ύποστηρίξουν άκραίες θέσεις φυλετικών συσχετισμών καί πολιτισμικών αξιολογήσεων καί ιερα-

χίσεων. Άπό τό άλλο μέρος, τά αντίπαλα έπιστημονικά μέτωπα επέλεξαν νά συστρατευθούν μέ τά ζητούμενα τών πολιτικών καί οικονομικών έξουσιών, προτείνοντας θεωρητικά αντίδοτα καί ήθικά άλλοθι στήν άσκηση τής πύ άυταρχικής πολιτικής: τού κοινωνικού έλέγχου καί τής εκμετάλλευσης τών ύπανάπτυκτων καί έξηρημένων πληθυσμών τού κόσμου.

Με αυτή λοιπόν τήν παράδοση συνδέεται άφενός ή αντίληψη τού λαού ως όργανική όλότητα μέ άλληλοεξαρτώμενα μέρη, καί άφετέρου ή άποκομμένη άπό τήν αντικειμενική πραγματικότητα αντίληψη τού πολιτισμού, άφου τό νόημα έναποτίθεται στόν τρόπο μέ τόν όποίο γίνεται αντίληψη ή πραγματικότητα.²² "Όλες αυτές οι ιδέες έχουν ένα κοινό παρονομαστή: τήν αντίληψη ότι όλων τών ειδών οι πολιτισμικές μορφές καί παραδόσεις διακρίνονται ως αυτόνομες όντολογικές κατηγορίες, καί ότι οι τροποποιήσεις πού διαπιστώνονται στά επί μέρους στοιχεία τους όφείλονται, κατά κύριο λόγο, σέ έξωτερικούς παράγοντες, μέ κυρίαρχο τόν γεωγραφικό, πού σημαίνει άλληλοεπιδράσεις κατά τήν όποιαδήποτε μετακίνηση τών έπιμέρους πολιτισμικών γεγονότων. Μέ άλλα λόγια έχουν ως βάση τή θεωρία τού πολιτισμικού σχετικισμού καί τή μέθοδο τού πολιτισμικού έπιμερισμού.

Μέ βάση αυτές τίς παραμέτρους, ή έννοια τού πολιτισμού έπιβλήθηκε στή νέα της έπιστημονική πατρίδα, ως κυρίαρχο έννοιολογικό καί έρμηνευτικό εργαλείο. Η έννοια τού πολιτισμού ως Culture διέπρεψε καί εξακολουθεί νά διαπρέπει στήν άμερικανική —καί όχι μόνο— 'Ανθρωπολογία, διαμορφώνοντας μάλιστα καί δύο αντίπαλες κατευθύνσεις: τόν πολιτισμικό ύλισμό (Cultural Materialism) καί τή Συμβολική 'Ανθρωπολογία (Symbolic Anthropology).

Ωστόσο, όπως εύλογα έπισημαίνει ό Μισέλ Τρουιλό (Michel-Rolph Trouillot), ύπάρχει καί τό τίμημα:

«'Ό,τι καθιστά τόν μποασικό καί μετα-μποασικό πολιτισμό ιδιάζοντα καί άναγκαίο είναι τό άμερικανικό βλέμμα προς τό σκούρο δέρμα —τό κεντρικό σημείο τής άμερικανικής ρατσιστικής συνείδησης— πού δικαιώνει τή λειτουργία τού πολιτισμού ως θυροφύλακα. Δυστυχώς, ή άκαδημαϊκή καριέρα τού πολιτισμού ίσχυροποίησε εκ νέου τά

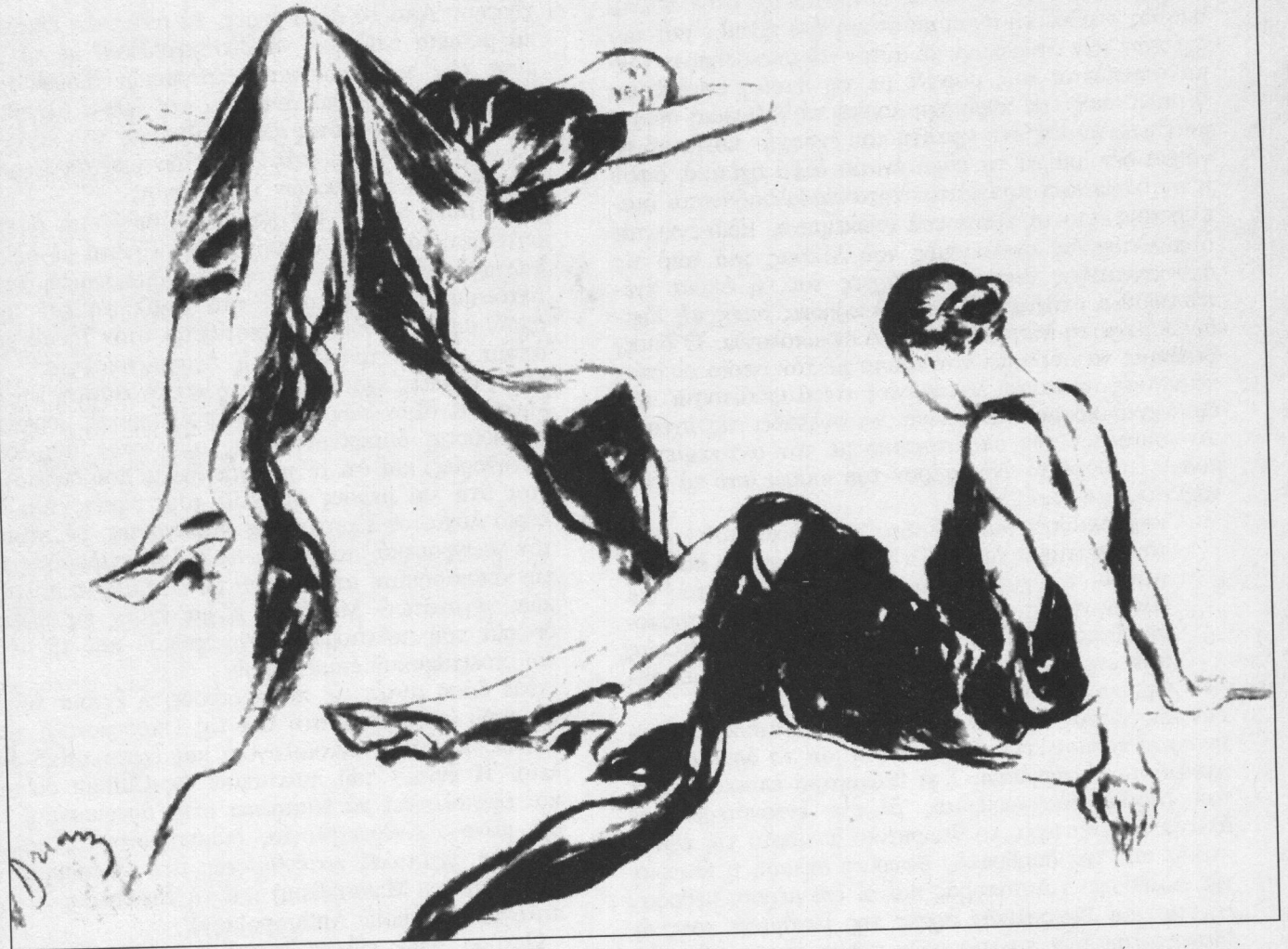
18. Th. Patterson, ό.π., σ. 46.

19. Th. Patterson, ό.π., σ. 46.

20. Βλ. καί 'Αλκη-Κυριακίδου — Νέστορος, 'Η θεωρία της έλληνικής Λαογραφίας, «'Εταιρεία Σπουδών», 'Αθήνα 1978, σ. 116.

21. Th. Patterson, ό.π., σ. 44.

22. Καί όπως εξηγεί ό Clif. Geertz: «όταν γράφει “πολιτισμός”» έννοει «τή “λέξη”, (mot) όχι τό “πράγμα” (chose) —δέν ύπάρχει πράγμα». Βλ. Christopher M. Hann, «All Kulturvölker Now? Social Anthropological reflections on the German-American Tradition» στό R.G. Fox and B. J. King, *Anthropology Beyond Culture*, ό.π., σ. 263.

προτερήματα του θυροφύλακα που κατέστησαν δυνατή και αναγκαία την αποδοχή του. Προβλεβόμενος ως άρνηση του ρατσισμού, ο πολιτισμός κατέστη άρνηση της τάξης και της ιστορίας. Προβλεβόμενος ως ασπίδα έναντι των ορισμένων διακηρυχθέντων της ρατσιστικής εξουσίας, ο πολιτισμός, τελικώς, περιφρούρησε την Άνθρωπολογία από έννοιολογικές κατηγορίες και επιστημονικά εργαλεία που μιλούσαν για ανισότητα και εξουσία. Ο πολιτισμός έγινε ό,τι δεν ήταν η τάξη, ό,τι απέφενγε ή εξουσία και μπορούσε να άρνηθεί ή Ιστορία... Ο «πολιτισμός» ήταν μέρος του τμήματος που πλήρωσε η Κοινωνική και Πολιτισμική Άνθρωπολογία για να κερδίσει μία νόμιμη πρόσβαση στη βόρειο-αμερικάνικη ακαδημαϊκή ζωή».²³

Έτσι η έννοια *Kulturbrille*, έμελλε να έχει μία λαμπρή σταδιοδρομία, από τη στιγμή που η Άνθρωπολογία την χειρίστηκε ως προπέτασμα επιστημονικής ανιδιοτέλειας και νομιμοποίησης της ακαδημαϊκής της καταξίωσης. Και ακριβώς οι επιλογές που της εξασφά-

λισαν την ακαδημαϊκή της επίδωση, και κυρίως η αποδομητική αντίληψη των πολιτισμικών φαινομένων, επέδειξαν μία αξιοθαύμαστη άντοχή και προσαρμοστικότητα. Η μεταμοντέρνα ανθρωπολογική λογική δεν είχε παρά να ανασύρει μερικές από αυτές τις αρχές για να υπερασπίσει με νέα επιχειρήματα τον πολιτισμό όχι απλώς ως κείμενο, αλλά ως εθνογραφικό κείμενο, περιφρουρώντας ακόμη μία φορά την Άνθρωπολογία από «έννοιολογικές κατηγορίες και επιστημονικά εργαλεία που μιλούν για ανισότητα και εξουσία» και οδηγώντας στα άκρα την αντίληψη του πολιτισμού ως μία «οριοθετημένη ολότητα, ανάλογη με ένα αναπτυσσόμενο οργανισμό».²⁴

23. M.-R. Trouillot, «Adieu Culture: A New Duty Arises», στο ίδιο, σ. 41- κλπ.

24. Christopher Hann, ό.π. σ. 260.

Ἡ πολιτισμική αὐτονομία τοῦ ἔθνογραφικοῦ κειμένου

Ἀπό αὐτή λοιπόν τήν παράδοση, ἡ Μεταμοντέρνα Ἀνθρωπολογία ἀξιοποίησε στό ἔπακρο τήν ἐνιαία, χωρίς κοινωνικούς διαχωρισμούς, ἀντίληψη τοῦ πολιτισμοῦ [ἀνώτερος-κατώτερος, γραπτός-προφορικός, κυρίαρχος-κυριαρχούμενος] καί ἰδιαίτερα τό ἀδιαμφισβήτητο πλεονέκτημα τοῦ λεγόμενου ἀνώτερου πολιτισμοῦ, δηλαδή τήν *τεχνική τῆς γραφῆς*. Τό κείμενο, ὡς πρωτοβάθμια καταγραφή τῆς προφορικῆς παράδοσης καί ὡς ἐρμηνευτική περιγραφή τῶν «κατά παραδοσιν πράξεων καί ἐνεργειῶν», ἀλλά κυρίως ὡς τελική μορφή τοῦ ἔθνογραφικοῦ κειμένου ἔγινε ὁ θεμέλιος λίθος τοῦ θεωρητικοῦ τῆς οἰκοδομήματος. Ἐξάλλου τό γραπτό κείμενο συνιστᾷ ἓνα *πρωτοκείμενο* μέ συγκεκριμένο συγγραφέα, στήν προκειμένη περίπτωση τόν ἔθνογράφο. Συνιστᾷ ἐπίσης μιᾶ ἀναμφισβήτητη μοναδικότητα, πού τοῦ ἐξασφαλίζει αὐτοδίκαια μιᾶ θέση δίπλα στά ἄλλα γραπτά κείμενα, μέ τά ὁποῖα τό συνδέουν οἱ κανόνες τοῦ γραπτοῦ λόγου. Στήν προκειμένη μάλιστα περίπτωση, ἡ μεταμοντέρνα θεώρηση ἀποδίδει στό ἔθνογραφικό κείμενο σχεδόν *μαγικές* ιδιότητες:

«Ξαφνικά τά πολιτισμικά δεδομένα παύουν νά κινούνται ὁμαλά ἀπό τήν προφορική ἐκφώνηση πρὸς στήν περιγραφική καταγραφή. Τώρα τά δεδομένα κινούνται ἀπό κείμενο σέ κείμενο, ἡ ἐγγραφή καθίσταται μεταγραφή. Καί οἱ δύο συντελεστές, ἐρευνητῆς καί ἔθνογραφοῦμενος, εἶναι ταυτόχρονα ἀναγνώστες καί συν-γραφεῖς μιᾶς πολιτισμικῆς δημιουργίας».²⁵

Καί στήν περίπτωση λοιπόν τοῦ ἔθνογραφικοῦ κειμένου ἡ παράδοση τοῦ Μπόας ὑπῆρξε καθοριστική. Ὁ Boas, ὅπως γνωρίζουμε εἶχε δώσει ἀπόλυτο μεθοδολογικό κύρος στήν ἐπιτόπια ἔρευνα, ἀφενός γιατί ὑπερασπιζόταν τήν ἀποψη ὅτι δέν ὑπάρχει ἀνάγκη γενικεύσεων ἀφοῦ τά ὅποια συμπεράσματα θά προκύψουν ἀπό τά ἴδια τά δεδομένα καί ἀφετέρου γιατί μέσα στό κλίμα τῆς γενικῆς ἀντιεξελικτικῆς πολιτικῆς καί τῆς στροφῆς τῆς ἐρευνας ἀπό τή διαχρονική [Ἐξελικτισμός] στή συγχρονική διάσταση [Λειτουργισμός, κ.λπ.] ἀπέδωσε μεγάλο βάρος στήν «τεκμηριωτική Λειτουργία τοῦ κειμένου» καί μάλιστα στήν ἐν δυνάμει χρήση του ἀπό τήν μελλοντική ἔρευνα. Ὁ ἴδιος ἄλλωστε εἶχε ὑποστηρίξει ὅτι: «Τό μέλλον θά χρειάζεται νέες ὀπτικές γωνίες καί γι' αὐτές τά κείμενα καί τά πλήρη κείμενα θά εἶναι χρήσιμα».²⁶

Ἔτσι, καλλιεργώντας τό *ἔθνο-γλωσσολογικό μοντέλο τοῦ κειμένου*, δηλαδή τήν ἐξαντλητική καί ὅσο τό δυνατόν πληρέστερη *γραφική ἀναπαράσταση* τοῦ ἔθνογραφικοῦ ὕλικου, ὁ Μπόας ἄφησε στους μαθητές του μιᾶ γερή ἐπιστημονική παρακαταθήκη, τή δυναμική τῆς ὁποίας οἱ ἄμεσοι ἢ καί πιό ἀπόμακροι συνεχιστές του προώθησαν καί ἀνέπτυξαν πρὸς πολλές κατευθύνσεις, ἄλλοτε ὁμόλογες καί ἄλλοτε ἀποκλίνουσες. Ὁ

Μπρονισλάβ Μαλινόφσκι λ.χ. ἀφορμώμενος ἀπό ἀνάλογες μεθοδολογικές προκειμένες [ἐπιτόπια καί συγχρονική ἔρευνα, ἔθνο-γλωσσολογικό μοντέλο καταγραφῆς, ἐνιαία ἀντίληψη τοῦ κοινωνικοῦ σώματος] ὀδηγήθηκε στή θεωρία τοῦ Λειτουργισμοῦ, ἀποκαλύπτοντας –ἀνεξάρτητα ἀπό τίς ὁμολογημένες ἀδυναμίες τῆς ἐρμηνευτικῆς του πρότασης– τόν λανθάνοντα ἰστό τῶν *σχέσεων* ἀνάμεσα στήν οἰκονομική καί κοινωνική πραγματικότητα καί τά κοινωνικά ὑποκείμενα.²⁷ Ὁ Λειτουργισμός δηλαδή –καί τά διάδοχα θεωρητικά σχήματα –Δομο-λειτουργισμός καί Δομισμός– ξαναέφεραν στήν ἐπιφάνεια τό θέμα τῶν κανόνων πού συνδέουν καί ἐπηρεάζουν σέ συγχρονικό ἐπίπεδο, τίς κοινωνικές καί τίς πολιτισμικές συμπεριφορές, σέ ἀντίθεση μέ τήν ἐξελικτική θεωρία, ἡ ὁποία ἀναζήτησε τούς κανόνες τῶν μεταβολῶν καί τῶν διαφορῶν στή χρονική ἀλληλουχία τῶν φαινομένων, δηλαδή διαχρονικά. Στήν προκειμένη περίπτωση δηλαδή, καί οἱ δύο θεωρήσεις δούλεψαν –παρά τήν κοινή βάση ἐκκίνησης– πρὸς τήν ἀντίθετη κατεύθυνση ἀπό ἐκείνη τῆς *ἀποδομητικῆς* ἀντίληψης μέ τήν ὁποία ἀντιμετώπιζε τήν ἔθνογραφική ἔρευνα ἡ ἀντι-ἐξελικτική καί ἀντι-νομοθετική παρακαταθήκη τοῦ Μπόας.

Ἀπό τό ἄλλο μέρος καί πρὸς τήν ἴδια κατεύθυνση, δηλαδή τήν ἀποδομητική, ἡ Συμβολική Ἀνθρωπολογία ἐξαιρετικά δραστήρια τάση μέ πολλές ἐσωτερικές ἀποχρώσεις, πού ἀνθισε στά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '70, εἶχε ὡς σημεῖο ἐκκίνησης:

«τὴν ἀποδοχή μιᾶς προοπτικῆς πού ξεχώριζε τόν πολιτισμό ἀπό τήν κοινωνία, τόν ἀντιμετώπιζε στενά, ὡς ἓνα σύστημα συμβόλων καί σημασιῶν καί ἐπέτρεπε τή μελέτη του ὡς ἓναν αὐτόνομο τομέα», καθώς «στηριζόταν στήν πεποίθηση ὅτι ὁ πολιτισμός –σύστημα συμβόλων καί σημασιῶν πού ἔπαιξε ἓνα ρόλο στή διαμόρφωση τῆς φροτισμένης μέ σημασία δραστηριότητος τῶν ἀνθρώπων– δέν μπορεῖ νά ἀναχθεῖ σέ κανένα ἄλλο σύστημα».²⁸

Ἀκριβῶς πρὸς τήν ἴδια κατεύθυνση, δηλαδή πρὸς τήν πλήρη ἀποδέσμευση τοῦ ἔθνογραφικοῦ ὕλικου ἀπό τήν κοινωνική πραγματικότητα στοχεύει καί ἡ μεταμοντέρνα θεώρηση.²⁹

25. J. Clifford «On Ethnographic Allegory» στό James Clifford and George E. Marcus *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. University of California Press, California 1986, σ. 116.

26. Elizabeth C. Fine, *The Folklore Text. From Performance to print*. Indiana University Press, 1984 σ. 22.

27. Βλ. Elizabeth C. Fine, ὁ.π., σ. 26-27.

28. Th. Patterson, ὁ.π., σ. 138

29. Κριτική ἀναφορά στή γενεαλογική σχέση τοῦ ἔργου τοῦ Geertz μέ τή μεταμοντέρνα θεώρηση βλ. Paul Rabinow, «Representations Are Social facts: Modernity and Post-Modernity in Anthropology» στό J. Clifford καί G. Marcus, ὁ.π. σ. 242 κ.ε. Βλ. ἐπίσης καί τήν προβληματική τοῦ Geertz

Τό ἐθνογραφικό κείμενο ὡς πλασματική δημιουργία

Ἡ Μεταμοντέρνα Ἀνθρωπολογία, ἐνταγμένη πάντοτε στὸν εὐρύτερο χῶρο τῆς Συμβολικῆς Ἀνθρωπολογίας, καὶ εὐνοημένη ἀπὸ τὴν πολιτική τῆς ἀποδόμησης καὶ τῆς ἀποσύνθεσης τῶν δεδομένων κοινωνικῶν σχηματισμῶν στὴν ὁποία ἐπιδίδεται τόσο δραστήρια ὁ οικονομικός ἰμπεριαλισμός τοῦ ὄψιμου καπιταλισμοῦ, προχώρησε πρὸ πέρα: ἀπέδωσε στὸ ἐθνογραφικό κείμενο ἀπόλυτη αὐτονομία καὶ αὐτοτέλεια, ἀναγνωρίζοντας σὲ αὐτὸ ἓνα νέο εἶδος λόγου, αὐτὸ τῆς Ἐθνογραφίας (*Ethnography*). Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὴ μεταμοντέρνα θεώρηση «μιά περιθωριακὴ ἢ λανθάνουσα διάσταση, ἢ συγγραφή, ἀναδείχθηκε ὡς κεντρικὸ σημεῖο σὲ αὐτὸ πού οἱ ἀνθρωπολόγοι διεκπεραίωναν τόσο κατὰ τὴν ἐπιτόπια ἔρευνα ὅσο καὶ ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα»,³⁰ μὲ συνέπεια τὸ ἐθνογραφικό κείμενο, δηλαδή ἡ Ἐθνογραφία νά: «τοποθετεῖται ἐνεργῶς μεταξὺ τῶν δυναμικῶν σημασιολογικῶν συστημάτων».³¹ Ὅμως αὐτὸ δὲν ἦταν ἀρκετό. Ἡ εἰδολογικὴ αὐτονόμηση τοῦ ἐθνογραφικοῦ κειμένου ἀπαυτοῦσε νά τοῦ ἀποδοθοῦν χαρακτηριστικὰ ἐνός ἄλλου εἶδους τοῦ λόγου, αὐτοῦ τοῦ λογοτεχνικοῦ³² κειμένου, νά προβληθεῖ δηλαδή ἡ αἰσθητικὴ του αὐτονομία. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ Ἐθνογραφία ὄφειλε νά ἀνταγωνιστεῖ τὴν ἐπιστημονικὴ τῆς ταυτότητα, νά τὴν ὑπερβεῖ καὶ νά ἐπιβληθεῖ ὡς λογοτεχνικὸ κείμενο, ὡς *fiction*.

Ἔτσι τὸ αἴτημα ἐπιστημονικῆς ἔρευνας γιὰ τὴν (ὁποιαδήποτε καὶ φυσικὰ πάντοτε *ὑπὸ αἵρεσιν*) ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια ἀποδυναμώνεται καὶ εἰσάγεται τὸ ἐνδεχόμενο τῶν *αἰσθητικῶν ἐπινοήσεων* στὸ βαθμὸ πού οἱ ἐθνογραφικὲς ἀλήθειες εἶναι ἐγγενῶς μερικὲς καὶ ἀνολοκλήρωτες. Ἡ

«Μετα-μοντέρνα Ἐθνογραφία εἶναι ἓνα μέσον διαμεσολάβησης πού προκαλεῖ ρήξη μὲ τὸ κοινὸ αἶσθημα τοῦ κόσμου καὶ ἀνακαλεῖ τὴν αἰσθητικὴ ὀλοκλήρωση, τῆς ὁποίας τὰ εὐεργετικά ἀποτελέσματα δοκιμάζονται στὴν ἀνασύσταση αὐτοῦ τοῦ κοινού αἰσθήματος τοῦ κόσμου».³³ Γιατί σύμφωνα πάλι μὲ τὸν ἴδιο μελετητὴ: «ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψη τῶρα εἶναι ἓνας πεπαλαιωμένος τρόπος αὐτοσυνείδησης πού ἐπιδιώκει ἀκόμη γιὰ λίγο σὲ μιὰ ὑποδιδασμένη μορφή χωρὶς τὰ ἐθνογραφικὰ συμφραζόμενα πού τὴ δημιούργησαν καὶ τὴν στήριξαν».³⁴

Γύρω λοιπὸν ἀπὸ τὴν ἰδέα ἐνός ἀνοιχτοῦ καὶ ἀτελοῦς [*imperfect*] «ὑπερ-κειμένου», ἡ Μεταμοντέρνα Ἀνθρωπολογία ἀνέπτυξε μιὰ σειρά ἀπὸ ἐπιχειρήματα μὲ τὰ ὁποῖα ὑπερασπίστηκε τὴ λογοτεχνικὴ ὑπεργλώσσα τοῦ ἐθνογραφικοῦ κειμένου, ἀφοῦ

«τελικὰ ἡ ἐπιστῆμη ἀπέτυχε νά διευθετήσῃ τίς ἀνταγωνιστικὲς ἀξιώσεις τῆς ἀναπαράστασης καὶ τῆς ἐπικοινωνίας. Κάθε κίνηση νά προαγάγῃ τὴν ἀναπαράσταση ἀπειλοῦσε τὴν ἐπικοινωνία καὶ

κάθε συγκατάνευση στὴν ἐπικοινωνία ἔδινε τὸ στίγμα μιᾶς νέας ἀποτυχίας τῆς ἀναπαράστασης».³⁵

Ἔτσι τὰ θραύσματα τῆς ἐθνογραφικῆς ἔρευνας, αὐτὰ πού ἡ μνήμη τῶν ἐθνογραφούμενων ἀνασύρει ἀπὸ τὸ βιωμένο χρόνο τους καὶ προβάλλει στὸ παρὸν τῶν δύο συντελεστῶν τῆς ἐθνογραφικῆς ἔρευνας, ἀφήνουν στὸν συγγραφέα-ἀνθρωπολόγο μεγάλα περιθώρια γιὰ μιὰ κατὰ βούληση ἀποσιώπηση, προέκταση ἀναπλήρωσης καὶ συμπλήρωση τῶν κενῶν ὄχι μόνον τῆς ἀφήγησης, ἀλλὰ καὶ τῆς πραγματικότητας τὴν ὁποία ἐπιδιώκει νά ἐρμηνεύσει. Τοῦ χρησιμεύουν δηλαδή ὡς πρώτη ὕλη γιὰ περαιτέρω προσωπικὴ ἐπεξεργασία, ὅπως χρησιμεύει στὸ μυθιστοριογράφο ἢ σύγχρονη βιοματικὴ (ἀλλὰ, λόγω *ἐγγραμματοσύνης* καὶ ἡ ἱστορικῆ) πραγματικότητας. Μὲ ἄλλα λόγια ὁ ἀνθρωπολόγος ἀνάλογα μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ τὴ θεωρητικὴ του συγκρότηση, καὶ χειραγωγώντας ὁ ἴδιος τὴ μνήμη τοῦ ἐθνογραφούμενου ἀντλεῖ τὴν πρώτη ὕλη γιὰ τὴν ἐθνογραφικὴ μυθοπλασία του. Ἔτσι τὸ *ἐκμαιεμένο* μὲ τὴν ἐθνογραφικὴ ἐργασία *βιογραφικὸ ὕλικό* καθίσταται προνομιακὸς τομέας τῆς μεταμοντέρνας πρακτικῆς.³⁶ Ὁ ἰθαγε-

γιὰ τὴ μεταμοντέρνα θεώρηση στὸ βιβλίο του: *Mondo Globale, mondi locali. Cultura e Politica alla fine del ventesimo secolo* [συλλογὴ κειμένων] «Il Mulino», Bologna 1999 ἰδιαίτερα τὸ κείμενο «Un Mondo i frammenti».

30. J. Clifford, «Introduction», ὅ.π. σ. 2.

31. J. Clifford, ὅ.π.

32. Ἡ διατύπωση τοῦ Marc Augé γιὰ τὴ μεταμοντέρνα ἀντίληψη τοῦ ἐθνογραφικοῦ κειμένου: «Θὰ παράγουμε ἓναν λόγο μοναδικό, γιὰ ἓναν πολιτισμὸ πού εἶναι ὁ ἴδιος μοναδικός» καὶ ἡ ἐκτίμησή του: «μὲ ἄλλα λόγια, ἀπὸ τὴ στιγμή πού ὑπάρχει μοναδικότητα ἢ ἀντιμετώπιση γίνεται αἰσθητικὴ. Καὶ μάλιστα ἡ αἰσθητικὴ ἀντιμετώπιση εἶναι ὁ μόνος τρόπος νά ἀναδυθοῦν αὐτὲς οἱ μοναδικότητες», ἀλλὰ καὶ ἡ ἀντιδιαστολὴ αὐτῆς τῆς ἀντίληψης ἀπὸ τὴ συγγραφή ὡς συγγραφή, ὑποδεικνύει τὴν ἐκτροπὴ τῆς μεταμοντέρνας σκέψης ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ γραφή. Βλ. Marc Augé, *Γιὰ μιὰ Ἀνθρωπολογία τῶν σύγχρονων Κόσμων* (μετ. Δ. Σαραφίδου), «Ἀλεξάνδρεια», Ἀθήνα 1999, σ. 201 καὶ 63.

33. Stephen A. Tyler, «Post-Modern Ethnography: From Document of the Occult to Occult Document» στὸ Clifford καὶ G. Marcus, ὅ.π., σ. 134.

34. Stephen A. Tyler, ὅ.π., σ. 123.

35. Stephen A. Tyler, ὅ.π., σ. 123.

36. Πράγματι οἱ μὴ αὐτοπροαίρετες *βιογραφικὲς ἀφηγήσεις* πολιτικῶν προσφύγων καὶ ἐπαναπατρισεθέντων ἀπὸ τὴν πρῶν Σοβιετικὴ Ἐνωση κατὰ προτίμηση γυναικῶν, οικονομικῶν καὶ πολιτικῶν λαθρομεταναστῶν καὶ μεταναστῶν πού φθάνουν καὶ στὴ χώρα μας διωγμένοι ἀπὸ τὴν πολλαπλῶς ἀποδομημένη πραγματικότητα τῶν κοινωνιῶν τους ἀποτελοῦν τὰ τελευταῖα χρόνια πρόσφορο, ἔδαφος γιὰ τὴν ἀσκηση ἐντόπιας ἀνθρωπολογικῆς ἔρευνας, παράγοντας *Ἐθνογραφίες*.

νής ἢ ὁ χωρικός ἀνταποκρίνεται σέ αὐτό τό κάλεσμα ἀπό τή μειονεκτική θέση τοῦ ἀναλφάβητου, ἐνῶ καταθέτοντας ὡς μαρτυρία μοναδικοῦ καί ἀνεπανάληπτου λόγου τὰ συμβάντα τῆς δικῆς του ζωῆς, δέν κάνει τίποτε περισσότερο ἀπό τό νά προσφέρει στόν ἐθνογράφο-συγγραφέα τήν πρώτη ὕλη γιά τήν περαιτέρω μυθολαστική ἐπεξεργασία. Ἀκριβῶς ὅπως στό πεδίο τῶν ὑλικῶν ἐφαρμογῶν, ἡ προηγμένη Δύση ἀξιοποιεῖ μέ τήν τεχνολογία τῆς τίς φυσικές πρώτες ὕλες τῶν χωρῶν τῶν ἰδιῶν τῶν ἐθνογραφούμενων.

Ἀπό αὐτή λοιπόν τήν πολύ συγκεκριμένη καί πολλαπλῶς καθορισμένη πραγματικότητα τῶν πολιτισμικῶν διαφορῶν γιά τή μεταμοντέρνα Ἀνθρωπολογία «ἀναδύεται μιὰ κατηγορία ἐθνογραφικῆς γραφῆς, ἡ αὐτο-στοχαστική “ἀφήγηση τῆς ἐπιτόπιας ἔρευνας”»³⁷ καί παράλληλα:

«Μέ τήν ἀφήγηση τῆς “ἐπιτόπιας ἔρευνας” ἡ ἐπιχειρηματολογία τῆς ἐμπειρικής ἀντικειμενικότητας διολισθαίνει πρὸς ἐκείνη τῆς αὐτοβιογραφίας καί τῆς εἰρωνικῆς αὐτο-παρουσίασης. Ὁ ἐθνογράφος, ἕνας χαρακτήρας τῆς [πλασματικῆς] ἀφήγησης, βρίσκεται σέ πρῶτο πλάνο. Αὐτός ἢ αὐτή μποροῦν νά μιλῆσουν γιά θέματα τὰ ὅποια πρὶν τὰ θεωροῦσαν “ἀσήμαντα”: ὅπως τῆ βία καί τήν ἐπιθυμία, τίς συγχύσεις, τίς ἐριδες καί τίς οικονομικές συναλλαγές μέ τούς ἐθνογραφούμενους».³⁸ Τελικά ὁ ἐθνογράφος-συγγραφέας: «“ὡς alter ego” πού προκαλεῖ καί δημοσιεύει τόν διάλογο, πραγματοποιεῖ ἕνα ἀριθμό σημαντικῶν παρεμβάσεων. Μέ πολλές περικοπές καί ἀνακατατάξεις μεταμορφώνει τίς ἀλληλοεπικαλυπτόμενες ιστορίες σέ “μιὰ ζωή”, ἡ ὅποια δέν μπορεῖ νά ἐπαναληφθεῖ ἀφραυτῆς ἀδικαιολογήτως καί ἡ ὅποια ἀναπτύσσεται μέ ἀναγνωρίσιμα βήματα καί περάσματα».³⁹

Ἐχομε δηλαδή μιὰ αἰσθητική ἀξιολόγηση τοῦ ἐθνογραφικοῦ κειμένου πού τό ἐντάσσει στήν κατηγορία τῆς λογοτεχνίας, ἢ καί σέ ἄλλα, ἀνένταχτα εἶδη τοῦ γραπτοῦ λόγου.

Ὁ ἀλφαβητισμός ὡς πρόφαση ἰσοτίμου διαλόγου

Ἐκτός ἀπό τήν πολιτισμική αὐτονομία καί τήν αἰσθητική αὐτοτέλεια τοῦ ἐθνογραφικοῦ κειμένου ἡ μεταμοντέρνα θεώρηση, στήν προσπάθειά της νά θεμελιώσει τίς ἀποδομητικές ἐπιλογές της ἀξιολογεῖ τόν ἀλφαβητισμό τῶν πρώην καθαρῶν ἀναλφάβητων [ἰθαγενῶν καί λαϊκῶν στρωμάτων] μέ ἕναν ἰδιαίτερα πρωτότυπο τρόπο. Ὁ στοιχειώδης ἀλφαβητισμός τῶν ἰθαγενῶν καί τῶν εὐρύτερων λαϊκῶν στρωμάτων, ἐπακόλουθο τῆς ἀπό-ἀποικιοποίησης καί τῆς συγκρότησης τῶν ἐθνικῶν κρατῶν, ὡς ἀναγκαῖα προϋπόθεση τῆς γραφειοκρατικῆς λειτουργίας τους, ἔδωσε στή μεταμοντέρνα θεώρηση τό ἔωλο καί ὑποκριτικό ἐπιχείρημα γιά

τήν πνευματική ἀναβάθμιση τοῦ ἡμιαναλφάβητου ἐθνογραφούμενου καί τήν ἐξομοίωσή του μέ τόν ἐθνογραφούμενο ἐκπρόσωπο τῆς πνευματικῆς ἐλίτ ἢ στοιχειώδης ἀναγνωστικῆς ἰκανότητας, γιά τή μεταμοντέρνα λογική συνιστᾶ προϋπόθεση ἑνός ἰσοτίμου διαλόγου, ἀνάμεσα στόν ἐθνογράφο ἢ τό λαογράφο καί στόν ἐθνογραφούμενο ἢ λαογραφούμενο: «ἡ ἀνάγνωση καί ἡ γραφή» διακηρύσσει ὁ Κλίφορν (Clifford) «ἔχουν γενικευθεῖ. Ἄν ὁ ἐθνογράφος διαβάξει τόν πολιτισμό πίσω ἀπό τόν ὤμο τοῦ ἰθαγενοῦς, ὁ ἰθαγενής ἐπίσης διαβάξει πάνω ἀπό τόν ὤμο τοῦ ἐθνογράφου καθώς αὐτός ἢ αὐτή ἀσχολεῖται μέ τήν καταγραφή τῶν πολιτισμικῶν περιγραφῶν. Αὐτοῖς πού διενεργοῦν τήν ἐπιτόπια ἔρευνα ὁλοένα καί πῶς περισσότερο περιορίζονται γιά ὅ,τι δημοσιεύουν ἀπό τίς ἀντιδράσεις αὐτῶν τούς ὁποίους προηγουμένως τούς εἶχαν κατατάξει στήν κατηγορία τῶν ἀναλφάβητων».⁴⁰ Ὁ Κλίφορν, ὄντας στή θεωρητική κοίτη τῆς Συμβολικῆς Ἀνθρωπολογίας, προωθεῖ καί ὁλοκληρώνει τή διατύπωση τοῦ Κ. Γκέρτς (Cl. Geertz) σύμφωνα μέ τήν ὁποία: «Ὁ πολιτισμός ἑνός λαοῦ εἶναι ἕνα σύνολο κειμένων, τὰ ὅποια ἐπίσης συνίστανται ἀπό σύνολα καί τὰ ὅποια ὁ ἀνθρωπολόγος προσπαθεῖ νά ἀναγνώσει πίσω ἀπό τούς ὤμους ἐκείνων στούς ὁποίους ἀκριβῶς ἀνήκουν».⁴¹ Τήν ἴδια στιγμή ὡστόσο καί παρά τό γεγονός ὅτι ἡ ἀνάγνωση καί ἡ γραφή τους ἀναβαθμίζει, οἱ ἐθνογραφούμενοι παραμένουν διαφορετικοί καί χρησιμοποιοῦνται ὡς ἐθνογραφικά ἄλλοι.

Ἡ ἐξάπλωση λοιπόν τοῦ στοιχειώδους ἀλφαβητισμοῦ καί τῆς χαμηλόφωνης ἀνάγνωσης καί ἡ τυχόν ἀναγνωστική ἐπάρκεια τοῦ ἐθνογραφούμενου, γιά τή μεταμοντέρνα ἀντίληψη συνιστᾶ καί ἀνατροπή τῶν κατεστημένων οικονομικῶν καί κοινωνικῶν διαφορῶν καί πλασματική ὑπέρβαση τοῦ τρόπου πού συμμετέχουν στό κοινωνικό καί πολιτισμικό γίγνεσθαι. Γι' αὐτό καί ἡ ἀναγωγή τῆς συμβολικῆς γλώσσας τοῦ ἐθνογραφικοῦ κειμένου σέ ὅποιαδήποτε ἄλλη πραγματικότητα, καί ἰδιαίτερα στήν κοινωνική θεωρεῖται περιττή, καί μᾶλλον ἐπιζήμια. Τό ἐθνογραφικό κείμενο ὡς γλωσσικό κείμενο, εἶναι ὁ καθρέφτης μέσα στόν ὁποῖο ἐξιστορεῖται ἡ ἴδια ἡ πραγματικότητα, ἐξ οὗ καί ἡ εὐνοϊκή χρήση τοῦ συμβόλου τοῦ καθρέφτη⁴² ἀπό τήν ἀνθρω-

37. James Clifford, «Introduction» στό *Writing culture*, ὁ.π., σ. 14.

38. James Clifford, ὁ.π. σ. 14.

39. James Clifford, «On Ethnographic Allegory» στό *Writing culture*, ὁ.π., σ. 107.

40. Clifford «The Allegory», ὁ.π., σ. 119. Αὐτές τίς ἀποψεις ὁ Clifford τίς ὑποστηρίζει καί μέ ἐπιχειρήματα τῶν Derrida, Walter Ong, Walter Benjamin κλπ.

41. Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures*, Fontana press, 1993 [1η 1973] σ. 452.

42. Βλ. λ.χ. Clyde Kluckholm, *Mirror for Man*, «The free Press», New York, 1947, Ruby Lay [ἐπιμ.], *A Crack in the*

πολογικὴ συγγραφή. Τώρα ἂν πρόκειται γιὰ τὸν καθρέφτη ὡς ὀθόνη εἰκονικῆς προβολῆς τῆς πραγματικότητας ἢ ὡς ἐπιφάνεια πού καθρεφτίζει τὴν εἰκόνα μιᾶς πλαστογραφημένης⁴³ ἤδη πραγματικότητας, ἔτσι ὅπως πλαστογραφεῖται καὶ σκηνοθετεῖται σήμερα ἀπὸ τὴν πολυπληθέστερη κατηγορία ὀργανικῶν διανοουμένων τῆς ἐποχῆς μας, δηλαδή ἀπὸ τοὺς διαχειριστές⁴⁴ τῆς πληροφόρησης, καὶ τῆς μεταβίβασης τῆς γνώσης καθεαυτῆς, αὐτὸ εἶναι ἄλλο ζήτημα.

Ὡστόσο ὁ στοιχειώδης ἢ ἔστω ὁ ἐπαρκῆς ἀλφαριθμητισμός, δηλαδή ἡ γνώση τῶν τεχνικῶν τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἀνάγνωσης εἶναι ἅμεσα συναρτημένος μὲ τὴ μεταβίβαση τῆς παραγόμενης γνώσης σὲ ἐκείνους πού δὲν γνωρίζουν, καὶ συνιστᾷ ἰδιαιτερότητα τῶν κοινωνιῶν τῆς γραπτῆς ἐπικοινωνίας. Ξέρουμε ἄλλωστε ὅτι ἡ παραδοσιακὴ γνώση πού μεταδιδόταν μὲ τὸν προφορικὸ λόγο, καὶ ἡ ὁποία χαρακτηρίστηκε ὡς *ἀφηγηματικὴ γνώση*⁴⁵ ἀφοροῦσε ἐξίσου ὅλα τὰ μέλη τῆς κοινωνικῆς ομάδας, καὶ ἐπεδίωξε, ἐκτός ἀπὸ τὴ μεταβίβαση τῶν κάθε εἰδους γνώσεων πού συνιστοῦσαν τὴν πολιτισμικὴ παράδοση τῆς ομάδας, νὰ μεταβιβάσει καὶ μιὰ βαθύτερη ἀγωγή ζωῆς, δηλαδή νὰ *μορφώσει*⁴⁶ τὰ μέλη της. Νὰ τοὺς μεταβιβάσει μιὰ φιλοσοφικὴ ἀγωγή ζωῆς καὶ θανάτου. Ἀντίθετα, στίς σύνθετες βιομηχανικὲς καὶ ἠλεκτρονικὲς κοινωνίες, στίς ὁποῖες ἡ *ἀφηγηματικὴ γνώση* ἔπαψε νὰ παράγεται καὶ νὰ ἀναπαράγεται, ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ τεχνολογικὴ γνώση ὄχι μόνον δὲν εἶναι αὐτονόμη γιὰ ὅλα τὰ κοινωνικά ὑποκείμενα ἀλλὰ ἡ μεταβίβασή της εἶναι αὐστηρὰ *ἐλεγχόμενη* καὶ *μερικὴ*, ὅση δηλαδή εἶναι ἀρκετὴ γιὰ τὸν ἀπρόσκοπτο χειρισμὸ τοῦ γνωστικοῦ τομέα πού τοὺς ἐμπιστεύεται τὸ σύστημα.

Ἐκτός ὅμως ἀπὸ τὴν πλασματικὴ ἐξομοίωση τοῦ ἔθνογράφου καὶ τοῦ ἔθνογραφούμενου, ἡ μεταμοντέρνα θεώρηση, προκειμένου νὰ ὑπερασπίσει τὴ μοναδικότητα τοῦ ἔθνογραφικοῦ κειμένου ὡς μυθοπλασία μὲ νοητικούς ἀκροβατισμούς, προσάρμοσε στὴ δική της λογικὴ τὸν *διάλογο καὶ τὴν πολυφωνικότητα*, δύο ἔννοιες στίς ὁποῖες ἔδωσε νέο καὶ δυναμικὸ περιεχόμενο ὁ ρῶσος θεωρητικὸς τῆς ἀφηγηματικῆς λογοτεχνίας καὶ τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, Μιχαὴλ Μπαχτίν.

Ὑποστηρίζει λοιπὸν ἡ μεταμοντέρνα θεώρηση ὅτι «μιὰ καὶ ἡ διαλογικότητα καὶ ἡ πολυφωνία ἀναγνωρίζονται ὡς τρόποι παραγωγῆς τοῦ κειμένου, ἡ μονοφωνικὴ αὐθεντία ἀμφισβητεῖται καὶ ἀναδεικνύεται ὡς χαρακτηριστικὸ τῆς ἐπιστήμης ἢ ὁποῖα ἐπιδιώκει τὴν *ἀναπαράσταση* τῶν πολιτισμῶν».

Ὑποστηρίζει δηλαδή ὅτι οἱ τρόποι παραγωγῆς τοῦ ἔθνογραφικοῦ κειμένου, δηλαδή οἱ ἐρωτήσεις πού ἀπευθύνει ὁ ἔθνογράφος στὸν ἰθαγενῆ ἢ τὸν χωρικό καὶ οἱ ἀπαντήσεις πού τοῦ δίνει ὁ ἔθνογραφούμενος συνιστοῦν *διάλογο*, καὶ μάλιστα *διάλογο* ὅπως τὸν ὅρισε ὁ Μ. Μπαχτίν. Θυμίζω ὅτι ὁ *διάλογος* ἀντιμετωπίζεται ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Μπαχτίν ὄχι μόνον ὡς βασικὸ γνώρισμα τῆς ἀφηγηματικῆς λογοτεχνίας, *συννεκρωμένα* τοῦ

ἔργου τοῦ Ντοστογιέφσκι ἀλλὰ στὴν ἱστορικὴ βάση του μὲ δύο λειτουργικὲς κορυφώσεις. Ἀπὸ αὐτὲς ἡ πρώτη ἀναφέρεται στὸν *σωκρατικὸ διάλογο*, ὡς κορυφαία στιγμή τῆς προφορικῆς ἐπικοινωνίας καὶ ἡ δευτέρη, πολὺ μεταγενέστερη, ὡς κατάκτηση τῆς γραπτῆς ἀφηγηματικῆς λογοτεχνίας, δηλαδή τοῦ μυθιστορηματος. Ὁ *σωκρατικὸς διάλογος*, καὶ τὴ *μενίπλευα σάτιρα* πάλι κατὰ τὸν Μ. Μπαχτίν συνιστοῦν προδρομικὲς

Mirror: Reflexive Perspectives in Anthropology, University of Pennsylvania Press 1982. Michael Hertzfeld, *Anthropology through the Looking Glass*, Cambridge University Press, 1987 [ἑλλ. μετ. 1998] κλπ.

43. Μεταφέρω τὰ ἐπίκαιρα λόγια του βραβευμένου μὲ OSCAR γιὰ τὴν ταινία του: «Ὁ ἀκήρυχτος πόλεμος» ἀμερικανοῦ σκηνοθέτη Μάικλ Μούρ: «Εἶναι περιέργο νὰ κερδίζει κανεὶς ἓνα βραβεῖο γιὰ φιλμ πού βασίζεται στὴν πραγματικότητα, σὲ μιὰ ἐποχὴ πού ζοῦμε σὲ ἓνα πλαστογραφημένο κόσμο, μὲ πλασματικὰ ἐκλογικὰ ἀποτελέσματα καὶ πλασματικὸ πρόεδρο. Παρὰ τὴ μυθοπλασία γιὰ τὴ μυθωπική ταινία (γιὰ ἀσφάλεια ἀπὸ τὰ χημικά), παρὰ τὴ μυθοπλασία γιὰ τὸν πορτοκαλὴ συναγεμῶ, εἴμαστε ἀντίθετοι σὲ αὐτὸν τὸν πόλεμο». «Ὅταν οἱ συνειδήσεις των δημιουργῶν καταγγέλλουν τὴν πλαστογράφηση τῆς ἴδιας τῆς πραγματικότητας, ὁ ἐπιστημονικὸς λόγος ὀφείλει νὰ τὴ σέβεται διπλά.

44. Πράγματι, «Στίς μέρες μας, ὅλοι ὅσοι ἐργάζονται σὲ κάποιον τομέα πού συνδέεται μὲ τὴν παραγωγή ἢ τὴν κατανομή τῆς γνώσης εἶναι, σύμφωνα μὲ τὴν ἔννοια πού δίνει στὸν ὄρο ὁ Γκράμσι, διανοούμενοι. Στίς περισσότερες βιομηχανικὲς κοινωνίες τῆς Δύσης, ἡ ἀναλογία μεταξὺ τῶν λεγόμενων βιομηχανιῶν τῆς γνώσης καὶ αὐτῶν πού σχετίζονται μὲ τὴν καθαρὸ φυσικὴ παραγωγή ἔχει σημεῖώσει κατακόρυφη αὐξηση ὑπὲρ των πρώτων.» ἐπισημαίνει ὁ Edward W. Said στὸ βιβλίο του *Διανοούμενοι καὶ ἐξουσία*, «Scripta», Ἀθήνα 1999 σ. 30 [1η 1994].

45. Μὲ τὸν ὄρο *ἀφηγηματικὴ γνώση* ὁ Ζ.Φ. Λυοτάρ χαρακτηρίζει τὴν *συμβολικὴ ἀναπαράσταση* τοῦ προφορικοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση τοῦ ἀνώτερου, γραπτοῦ πολιτισμοῦ. Ἐχοντας ὡς ὀδηγὸ τὸ κριτήριον τῆς γνώσης πού ἀποκτάται διὰ μέσου τῶν συμβάσεων τῆς γλωσσικῆς ἐπικοινωνίας ἀποφαίνεται ὅτι: «Ἡ συναίνεση πού ἐπιτρέπει νὰ περιγράψουμε μιὰ παρόμοια γνώση καὶ νὰ διακρίνομε ἐκεῖνον πού γνωρίζει ἀπὸ ἐκεῖνον πού δὲν γνωρίζει (τὸν ξένο, ἢ τὸ παιδί) συνιστᾷ τὸν πολιτισμὸ ἑνὸς λαοῦ». Ζάν-Φρανσουά Λυοτάρ, *Ἡ Μεταμοντέρνα κατάσταση* (μετ. Κ. Παπαγιώργης), «Γνώση» Ἀθήνα 1993, 2η, σ. 64.

46. Ὁ Ζ.Φ. Λυοτάρ, ἀναφερόμενος στὴ γνώση μέσα στίς κοινωνίες τῆς πληροφορικῆς σημειώνει: «Ἡ παλαιὰ ἀρχή, ὅτι ἡ ἀπόκτηση τῆς γνώσης εἶναι ἀξεδιάλυτη ἀπὸ τὴ μόρφωση (Bildung) τοῦ πνεύματος, καὶ μάλιστα του προσώπου, περιπλῆπει καὶ θά περιπέσει ἀκόμη περισσότερο σὲ ἀχρηστία. Αὐτὴ ἡ σχέση τῶν χορηγῶν καὶ τῶν χρηστῶν τῆς γνώσης μὲ τὴν ἴδια τὴ γνώση τείνει καὶ θά τείνει νὰ προσλάβει τὴ μορφή τῆς σχέσης πού ἔχουν οἱ παραγωγοὶ καὶ οἱ καταναλωτὲς τῶν ἐμπορευμάτων μὲ τὰ ἐμπορεύματα, δηλαδή τὴ μορφή ἀξίας» Ζ.-Φ.Λυοτάρ, ὁ.π., σ. 33.

μορφές τοῦ μυθοστορήματος. Καί τά δύο εἶδη ἐντάσσονται στό πεδίο τοῦ κωμικοτραγικοῦ, τό ὁποῖο μέ τή σειρά του συνδέεται μέ τήν καρναβαλική ἀντίληψη τοῦ κόσμου, δηλαδή μέ τή λαϊκή κοσμοαντίληψη.

Στόν πυρήνα τοῦ *σωκρατικοῦ διαλόγου* βρίσκεται ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας. Ὁ

«διαλογικός τρόπος τῆς ἀναζήτησης τῆς ἀλήθειας ἀντιπαρατίθεται στόν ἐπίσημο *μονολογισμό*, πού ὑποτίθεται ὅτι κατέχει μιά ἔτοιμη ἀλήθεια, ἀλλά ἀντιπαρατίθεται καί στήν ἀθώα πεποίθηση τῶν ἀνθρώπων, πού νομίζουν ὅτι γνωρίζουν κάτι, ὅτι κατέχουν δηλαδή κάποιες ἀλήθειες. Για τόν Σωκράτη δέν ὑπάρχει ἀπόλυτη, δογματική ἀλήθεια, ἀλλά «ἡ ἀλήθεια γεννιέται ἀνάμεσα σέ ἀνθρώπους πού τήν ἀναζητοῦν ἀπό κοινού, μέσα σέ μιά διαδικασία διαλογικῆς συνεύρεσης».⁴⁷

Ὁ Σωκράτης δέν διαλέγεται ἀπλῶς γιατί ἐπιθυμεῖ νά ἐκφραστεῖ ἀλλά γιατί ἐπιθυμεῖ νά ἐπικοινωνήσῃ σέ ἕνα ὑψηλῆς στάθμης ἐπίπεδο, νά ὑποβάλῃ στήν κρίση

τοῦ συνομιλητῆ του τή λογική τῶν ἐπιχειρημάτων του καί στή συνέχεια ὁ ἴδιος νά κρίνει τίς σκέψεις τοῦ συνομιλητῆ του.⁴⁸ Αὐτό σημαίνει ὅτι δέν ἐπικοινωνοῦν ἀπλῶς μέσῳ διερμηγέα, τίς περισσότερες φορές στή βάση ἑνός ἐρωτηματολογίου πού μπορεῖ νά παραλλάξει, ὅπως συμβαίνει στήν ἐθνογραφική ἔρευνα, ἀλλά ἐπικοινωνοῦν στό πλέον προωθημένο ἐπίπεδο πού μποροῦν νά ἐπικοινωνήσουν οἱ ἄνθρωποι: στό ἐπίπεδο τῶν φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν καί διωματικῶν ἀξιῶν. Καί γιά νά συμβεῖ αὐτό θά πρέπει, ὄχι μόνο νά κατανοῆσῃ ὁ ἕνας τόν λόγο τοῦ ἄλλου, ἀλλά νά εἶναι σέ θέ-

47. Μιχαήλ Μπαχτίν, *Ζητήματα τῆς Ποιητικῆς τοῦ Ντοστογιέφσκι* (μετ. Ἀλεξ. Ἰωαννίδου), Ἀθήνα 2000, σ. 175.

48. Μ. Μπαχτίν, ὁ.π., σ. 176: «Στόν «σωκρατικό διάλογο» ἀποδίδεται πολύ μεγάλη σημασία στήν τεχνική αὐτῆς τῆς ἀντιπαράταξης τῶν διαφορετικῶν θέσεων-ἐκφάνσεων γιά κάποιο ἀντικείμενο».

οι νά κρίνει τόν λόγο τοῦ συνομιλητῆ του, νά διαλεχθεῖ ἰσότιμα μαζί του. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ἄλλωστε ὅτι ὁ Μιχαήλ Μπαχτίν δέν ἀντιλαμβάνεται τῆ γλώσσα ὡς ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου νά ἐκφραστεῖ, δηλαδή ὡς κατεξοχὴν ἐκφραση τῆς ἀτομικότητας τοῦ ὁμιλητῆ,⁴⁹ ἀλλὰ ὡς ἀνάγκη ἐπικοινωνίας δηλαδή, ὡς κοινωνικό γεγονός. Σέ αὐτές τίς ἀρχές ὁ Μπαχτίν στήριξε τὴν πολυφωνικότητα ὡς εἰδοποιό γνώρισμα τῆς ἀφηγηματικῆς ποιητικῆς τοῦ ἔργου τοῦ Ντοστογιέφσκι, πού ὁ ἴδιος χαρακτήρισε πολυφωνικό μυθιστόρημα. Καί αὐτό τό εἰδοποιό γνώρισμα, πού στηρίζεται στήν κοινωνική ἀντίληψη τῆς γλωσσικῆς πράξης, ἐπικαλεῖται ἢ μεταμοντέρνα θεώρηση γιὰ νά ὑποστηρίξει τὴν ἀκριβῶς ἀντίθετη⁵⁰ ἀντίληψη: τὴν ἐκφραστική –ἀτομική– ἀντίληψη τῆς γλωσσικῆς πράξης, ὅπως αὐτὴ διενεργεῖται μέ τὴν ἀποκλειστική εὐθύνη τοῦ ἀνθρωπολόγου καί ὅπως παγιώνεται ὡς μονοφωνικὴ ἐθνογραφία καί πάλι μέ τὴν δική του ἀποκλειστική εὐθύνη. Ἄλλωστε ὁ διάλογος ὡς λογοτεχνικὴ ἐπινόηση πού ἐμπλέκεται στήν ἀφηγηματικὴ πλοκὴ κατακυρώνοντας τὴν ἐκφώνηση ἑνός μονοφωνικοῦ λόγου, τοῦ λόγου τῆς μοναδικῆς καί δογματικῆς ἀλήθειας, διέγραψε μιά λαμπρὴ ἱστορία.⁵¹

Τό ἐθνογραφικὸ κείμενο λοιπόν, αὐτονομημένο ὡς προϊόν τῆς σύν-πραξῆς τοῦ ἐθνογραφοῦντος καί τοῦ ἐθνογραφούμενου, καί μέ τὴ μοναδικότητα τοῦ γραπτοῦ ποιητικοῦ λόγου, [τό κείμενο γράφεται ἅπαξ, ἀπὸ συγκεκριμένο συγγραφέα σέ συγκεκριμένη χρονικὴ στιγμή καί δέν ὑπόκειται σέ μεταλλάξεις καί μετασχηματισμούς ὅπως ἡ προφορικὴ παράδοση, ἔχει κατὰ κάποιον τρόπο ὀντολογικὴ ὑπαρξή] ὑπηρετοῦσε ἀπὸ τὴν πλευρὰ του τὴν ἀποσπασματικὴ καί ἀσύνδετη μεταμοντέρνα ἀντίληψη τῆς πραγματικότητας, καθὼς τό μεταμοντέρνο, κατὰ τὴν περιγραφή τοῦ Τέρυ Ἦγκλετον (Terry Eagleton) εἶναι

«ἕνας τρόπος σκέψης ὁ ὁποῖος εἶναι καχύποπτος πρὸς τίς κλασικὲς ἔννοιες τῆς ἀλήθειας, τῶν αἰτίων, τῆς ταυτότητας καί τῆς ἀντικειμενικότητας, πρὸς τὴν ἰδέα τῆς γενικῆς προόδου ἢ χειραφέτησης, τῶν ἐνιαίων δομῶν, τῶν μεγάλων ἀφηγήσεων ἢ τῶν ὀριστικῶν ἐξηγήσεων. Σέ ἀντίθεση μέ αὐτές τίς ἀξίες τοῦ Διαφωτισμοῦ, βλέπει τόν κόσμο ἀθεμελίωτο, ἐνδεχόμενο, διαφορετικὸ, μὴ σταθερό, ἀπροσδιόριστο, ἕνα σύνολο ἀπὸ ἀσύνδετους πολιτισμούς ἢ ἐρμηνεῖες πολιτισμῶν οἱ ὁποῖοι ὑποβάλλουν ἕνα βαθμὸ σκεπτικισμοῦ γιὰ τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς ἀλήθειας, τῆς ἱστορίας καί τῶν κανόνων, τῆς γενναιοδωρίας τῶν χαρακτήρων καί τῆς συνάφειας τῶν ταυτοτήτων».⁵²

Ἔτσι ἡ ἀναγωγή στήν ἀλήθεια τῆς μοναδικότητας τῆς Ἐθνογραφίας ὡς γραπτοῦ καί ὡς πλασματικοῦ [fiction] κειμένου, καθὼς καί ἡ αὐθαίρετη ἐξομοίωση τοῦ ἐθνογραφοῦντος καί τοῦ ἐθνογραφούμενου μέ τό πρόσχημα τοῦ ἀλφαθητισμοῦ, δέν εἶχε παρὰ νά συμβάλει καί στήν ὑπέρβαση ἑνός ἀπὸ τὰ πλέον κρίσιμα

θέματα τῆς ἀνθρωπολογικῆς ἐρευνας, τοῦ ἀντιθετικοῦ σχήματος: κουλτούρα παρατηρούσα καί παρατηρούμενη, διχοτομία πού υἱοθέτησε καί ἀποδεχόταν ἡ κλασικὴ Ἀνθρωπολογία.

Πολιτισμὸς παρατηρῶν καί παρατηρούμενος

Καταρχὴν τό σχῆμα παρατηρούσα-παρατηρούμενη κουλτούρα, ἀποτύπωνε τὴν ἀναγνώριση μιᾶς πραγματικότητας: τὴν πραγματικότητα τῆς ἀπόστασης [ἀπόστασης ὄχι μόνο γεωγραφικῆς] πού χωρίζε τούς προφορικούς πολιτισμούς –ἰθαγενεῖς καί λαϊκούς– ἀπὸ τόν ἀνώτερο πολιτισμό· αὐτὴ ἡ πραγματικότητα ἀφοροῦσε στήν ἐξειδίκευση, στήν τεχνολογία, στή γραφὴ ὡς τεχνιτὴ μνήμη πού διεύρυνε τό πεδίο γνώσης τόσο πρὸς τό οἰκεῖο παρελθόν ὅσο καί πρὸς τίς πιὸ ἀπομακρυσμένες γραπτές παραδόσεις, στήν προσωπικὴ δημιουργία, στοὺς τρόπους καί τούς στόχους μεταδίδωσης τῆς γνώσης, στή συμμετοχὴ τῶν κοινωνικῶν ὑποκειμένων στό πολιτισμικὸ γίγνεσθαι. Αὐτές οἱ διαφορὲς ἂν καί δέν ἔχουν κατ' ἀνάγκη ἀξιολογικὸ χαρακτήρα, ἦταν ἐμφανεῖς καί προκαλοῦσαν στοὺς ἐθνογράφους καί τούς ἀνθρωπολόγους τὴν αἴσθησι τῆς ὑπεροπτικῆς ἀπόστασης.

Ἔτσι τό σχῆμα παρατηρούσα-παρατηρούμενη κουλτούρα (τό πρὸς Θεωρίην τοῦ Ἡροδότου ἂν καί κάπως μακρινὸ δίνει τό στίγμα τῆς κίνησης πρὸς τό ἀλλότριον) εἶχε μιά κάποια νομιμότητα στό βαθμὸ πού ἀναφερόταν σέ ἀπομακρυσμένες γεωγραφικὰ καί ἀλλότριες πολιτισμικὰ κοινωνίες. Ὅταν ὁμως ἡ Ἀνθρωπολογία γιὰ

49. Βλ. Δημ. Τζιόβας, «Ἡ αἰσθητικὴ τῆς ἄλλης φωνῆς καί ἡ ἄρνησι τῆς τελεολογίας». Ἐπιμέτρο στό Μ. Μπαχτίν, ὅ.π., σ. 473.

50. Γιὰ τὴ συστηματικὴ ἀντιστροφή τῶν ἀπόψεων τοῦ Μ. Μπαχτίν ἀπὸ τὴ μεταμοντέρνα θεώρηση βλ. τό πολὺ θυμωμένο κείμενο τῆς Λουντμίλα Μπουλάβα καί τοῦ Ἀλεξάντερ Μπουζγκάλιν: «Τὰ ἐπόμενα 100 χρόνια τοῦ Μιχαήλ Μπαχτίν: Ἡ Διαλεκτικὴ τοῦ Διαλόγου ἐναντίον τῆς Μεταφυσικῆς τοῦ Μεταμοντερνισμοῦ» Ἐπαναστατικὴ Ἐπιθεώρηση 5 (2000), σ. 8. Οἱ Ρῶσοι μελετητὲς συζητοῦν μερικὲς πλευρὲς τῆς μπαχτινικῆς σκέψης ὅπως λ.χ. *Τὴ διαλεκτικὴ ὡς δάση τοῦ κόσμου τοῦ διαλόγου τοῦ Μπαχτίν, Τὴν καρναβαλικὴ ἰδέα, τὴ «Μοναδικότητα» καί τὴ «Φιλοσοφία τῆς Πράξης»*, τόν Οὐμανισμό, θέματα ἐπιστημολογίας, τόν ἱστορισμὸ κ.λπ., καί διαμαρτύρονται ἔντονα γιὰ τὴ διαστροφή τῶν ἀπόψεων του ἀπὸ τὴ μεταμοντέρνα πρακτικὴ. Ὅστόσο μιά ἀνάλογη μεταχείριση ἀπὸ τὴ μεταμοντέρνα λογικὴ ὑφίσταται καί ἡ θεωρία του Δαρβίνου. Βλ. το κεφ. «Ὁ ἀποδομητικὸς ἐξελικτισμὸς» στό βιβλίο τοῦ ἀνορθόδοξου μεταμοντέρνου Slavoj Zizek, *Μίλησε κανεῖς γιὰ ὀλοκληρωτισμὸ; Πέντε παρεμβάσεις σχετικὰ μέ τὴν (κατά)χρησι μιᾶς ἰδέας* (μετ. Βίκυ Ἰακώβου), ἐκδ. Scripta, Ἀθῆνα, 2001 σ. 272 κ.ε.

51. Βλ. Μ. Μπαχτίν ὅ.π., σ. 174 κ.ε.

52. Βλ. Μ. Μπαχτίν ὅ.π., σ. 174 κ.ε.

λόγους πού δέν ενδιαφέρουν ἐδῶ, ἄρχισε νά ἀναζητᾶ παρατηρούμενους [σήμερα τοὺς κατονομάζει ἔθνογραφικά ἄλλους] στοὺς κόλπους τῶν ιστορικῶν λαῶν, ὅταν δηλαδή ἔστρεψε τὸ ἐνδιαφέρον της στὶς ἐρευνητικές περιοχές τῶν ἐθνικῶν φολκλόρ τότε βρέθηκε μπροστά στο ὑπόβλημα πού ἀντιμετώπισε ἐξ ἀρχῆς καὶ ἡ ἐπιστήμη τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ: στήν κοινωνική ταυτότητα τοῦ παρατηρούμενου ἢ καὶ τοῦ ἔθνογραφικά ἄλλου. Τί θά ἔκανε λοιπόν ἡ Ἀνθρωπολογία; Θά ἀναγνώριζε τὴν κοινωνική ταυτότητα τῶν λαϊκῶν στρώματων, θά ἀναγνώριζε δηλαδή ὅτι τὸ κοινωνικὸ σῶμα δέν συνιστᾶ μιὰ ὀργανική ὁλότητα,⁵³ ἀλλὰ ὅτι συνίσταται ἀπὸ κοινωνικά στρώματα πού εἶναι φορεῖς διαφορετικῶν πολιτισμικῶν παραδόσεων καὶ κοσμοαντιλήψεων, μέ διαφορετικούς ρόλους στήν παραγωγική διαδικασία καὶ τὰ ὅποια κατὰ κανόνα βρῖσκονται σέ σχέσεις σύγκρουσης, καταναγκαστικῶν καὶ ἄρητων συνολογήσεων καὶ γενικά σέ σχέσεις οικονομικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐξαρτήσεων;

Ὅπως γνωρίζουμε τὸ ρομαντικὸ –καὶ ὄχι μόνο– φολκλόρ, ἔχοντας πίσω του τὴν παρακαταθήκη τοῦ Χέρντερ, μέ τὴν ἐπίκληση τοῦ Πνεύματος ἢ Ψυχῆς τοῦ Λαοῦ ἐπεχείρησε τὴν ὑπέρβαση τῆς διχοτόμησης τοῦ κοινωνικοῦ σώματος. Ἡ κλασικὴ Ἀνθρωπολογία, συνελπίστως μέ τοὺς στόχους της, ἀναγνώρισε τὴν ἡγεμονική ὑπεροχή της καὶ ἀντιμετώπισε τοὺς ἰθαγενεῖς πολιτισμούς ἀπὸ τὸ βᾶθος τοῦ παρατηροῦντος, ὡς ὁλοκληρωτές. Ὡστόσο καὶ ὅταν ἄρχισε νά προσανατολίζεται πρὸς τοὺς λαοὺς τῶν ιστορικῶν λαῶν καὶ πῶς συγκεκριμένα πρὸς τὰ ιστορικά ἔθνη, [τόσο πρὸς τίς μεταποικιοκρατικές κοινωνίες ὅσο καὶ πρὸς τὰ ὑπό-ἀνάπτυξη περιφερειακά ἔθνη, ἀνάμεσά τους καὶ τὸ ἑλληνικό⁵⁴], ἡ Ἀνθρωπολογία ἀπέφυγε τοὺς σκοπέλους τῶν ἐσωτερικῶν διαχωρισμῶν. Στὴν προκειμένη περίπτωση, καὶ πάλι ἡ ἐννοια τοῦ ἔθνους, –ἡ Ἀνθρωπολογία κατὰ κανόνα ἀποφεύγει τὸν ὄρο λαός– ἦταν ἀρκετὴ γιὰ νά ἀποσοθήσει, ἐκ νέου, ἐρωτήματα καὶ ὑποθέσεις ἐργασίας πού θά ἔφεραν στήν ἐπιφάνεια ὅτι θά διατάρασσε τὴν κοινωνική συναίνεση καὶ σταθερότητα. Ἐξ οὗ καὶ ἡ ὑπεράσπιση τοῦ ἔθνογραφικοῦ κειμένου ὡς αὐτόνομου εἶδος τοῦ λόγου, ὡς Ἐθνογραφία.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἡ μεταμοντέρνα Ἀνθρωπολογία κινούμενη στὴ μεταπολεμικὴ πραγματικότητα τῶν ὄλο καὶ ἐπιταχυνόμενων δημογραφικῶν ἀναστατώσεων καὶ τῶν μαζικῶν μετακινήσεων τῶν πληθυσμῶν, βρέθηκε μπροστά σέ μιὰ καινούργια πραγματικότητα: διαπίστωσε καταρχήν, ὅπως ἀναφέρεται καὶ παραπάνω, ὅτι οἱ ἰθαγενεῖς καὶ οἱ παλαιοὶ ἀγρότες καὶ μαστόροι δέν εἶναι πιά ἀναλφάβητοι, ἀλλὰ μποροῦν νά διαβάζουν, ἔστω μέ δυνατὴ φωνή. Παράλληλα στρέφοντας τὴν προσοχή της στὰ ἔθνογραφικά κείμενα, δηλαδή στὶς ἔθνογραφικές καὶ ἀνθρωπολογικές ἐργασίες τοῦ παρελθόντος, διαπίστωσε ὅτι «ἡ συγγραφή εἶχε ἀναχθεῖ σέ μέθοδο: καλὲς σημειώσεις τῆς ἐπιτόπιας ἐρευνας, φροντίδα γιὰ τοὺς χάρτες “σύνταξη” συμπερασμάτων»⁵⁵

διαπίστωσε δηλαδή ὅτι ἡ ἀξιολόγηση τῆς συγγραφῆς ὡς συστατικοῦ στοιχείου τῶν ἔθνογραφικῶν κειμένων εἶχε ὑποτιμηθεῖ καθὼς περιοριζόταν ἀπλῶς στὶς τεχνικές τῆς ἐπιστημονικῆς καταγραφῆς τοῦ ὕλικου, δέν τῆς εἶχε ἀναγνωρισθεῖ δηλαδή ἡ δημιουργικὴ καὶ αἰσθητική της ὄντοτητα.

Ἔτσι ἡ μεταμοντέρνα ἀνθρωπολογικὴ θεώρηση, στηριγμένη σέ αὐτὲς τίς διαπιστώσεις προχώρησε στήν ἐπαναξιολόγηση τοῦ ἀλφαριθμητικοῦ καὶ τῆς συγγραφῆς μέ ἄλλα λόγια μετέφερε τὸ πεδίο ἐπεξεργασίας τοῦ ἔθνογραφικοῦ ὕλικου, ἐκεῖ ὅπου αἰσθανόταν περισσότερο ἀσφάλεια, στήν οἰκεία περιοχή τοῦ γραπτοῦ πολιτισμοῦ. Πρόκειται γιὰ κίνηση πού τῆς ἐπέτρεψε νά προχωρήσει στήν ἐκ νέου ὑπέρβαση τοῦ ἀντιθετικοῦ σχήματος κουλτούρα παρατηρούσα-παρατηρούμενη καὶ τῶν συνακόλουθων διακρίσεων σέ κοινωνικά στρώμα-

53. Terry Eagleton, *The Illusions of Postmodernism*, «Blackwell», Oxford, 1997 σ. vii.

54. Βλ. καὶ Ζάν-Φρανσουά Λυοτάρ, ὁ.π., σ. 47.

55. Βλ. τὴν χαρακτηριστικὴ, μεταμοντέρνα αἰσθητικῆς, Ἐθνογραφία του Michael Herzfeld, *Ἡ Ἀνθρωπολογία μέσα ἀπὸ τὸν καθρέφτη. «Ἀλεξάνδρεια»* Ἀθήνα 1998 [Cambridge University Press 1987]. Σέ αὐτὸ τὸ βιβλίο οἱ νεοέλληνες γραμματισμένοι καὶ ἀγράμματοι, ὡς ἔθνογραφικά ἄλλοι, μποροῦν νά δοῦν τὴν ἐθνικὴ προσωπογραφία τους στὸν καθρέφτη πού κρατᾶ στὰ χέρια του ὁ εὐφυῆς ἔθνογράφος. Σέ αὐτὸν τὸν καθρέφτη λοιπόν, οἱ ἐπαρκεῖς ἀναγνώστες διαβάζουν τὰ πολὺ ἀποκαλυπτικά, ὅπως λ.χ.: οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ Γλέντι τῆς Δυτικῆς Κρήτης εἶπαν στὸν ἔθνογράφο: «ὅτι ὁ ἡγέτης τοῦ ΠΑΣΟΚ Ἀνδρέας Παπανδρέου, ἀμερικανοσοπυδαγμένος οικονομολόγος, ὁ ὁποῖος ὡστόσο ἐπικρίνει ἔντονα τὴν πολιτικὴ τῶν ΗΠΑ στὴν Ἑλλάδα, θά κέρδιζε τίς ἐκλογές μόνο ἂν τὸν ὑποστήριξαν οἱ ΗΠΑ. Ἐντούτοις πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ψήφισαν τὸν Παπανδρέου μέ τὸ σκεπτικὸ ὅτι εἶται ἀντιστέκονται στὴν ἀμερικανικὴ ἐπιρροή». Μποροῦν ἀκόμη νά μάθουν, ὅτι στὴ διάρκεια τῆς τουρκοκρατίας οἱ πρόγονοὶ τους «δέν μποροῦσαν παρὰ νά ἐκφράζουν πικρὰ παράπονα γιὰ τὴν προδοσία τῶν “ξανθῶν λαῶν” τῆς Δύσης [;]. Αὐτὸ ὅμως δέν τοὺς ἐμπόδιζε ποτὲ νά ζητοῦν πρῶτα τὴ βοήθεια τῶν Μεγάλων Δυνάμεων», ὁ.π., σ. 47. Μποροῦν ἐπίσης κοιτάζοντας πάντοτε στὸν καθρέφτη τοῦ ἔθνογράφου νά μάθουν ὅτι: «Στὴν καθημερινὴ ζωὴ, κανένας δέν κερδίζει φίλους μέ τὸ νά εἶναι ἠθικά καὶ πολιτισμικά τέλειος. Ὅποιος εἶναι κοινωνικά ἀποδεκτὸς πρέπει νά εἶναι ἐκ περιτροπῆς “κερατάς” “μπάσταρδος”, “μπαγάσας” “σκύλος”», ὁ.π., σ. 61. Ἐνῶ οἱ κατὰ τεκμήριο ὁμότεχνοί του ἀλλὰ ὡς Βαλκάνιοι ἔθνογραφικά ἄλλοι μποροῦν νά πληροφορηθοῦν: «ὅτι οἱ Ἕλληνες λαογράφοι ἀπέριπταν τὰ ὑποτιθέμενα στοιχεῖα τουρκοκτικῆς προέλευσης πού ἐντόπιζαν σέ συγκεκριμένες παραλλαγές τῶν δημῶδων κειμένων, μέ τὸ αἰτιολογικὸ ὅτι ἦταν ἐπίσκακτα καὶ ἀσκημα, “ὑλὴ ἐκτὸς τόπου”», ὁ.π., σ. 41. Γενικά ἡ ἀνάγνωση αὐτῆς τῆς Ἐθνογραφίας δικαιώνει μέ τὸ παραπάνω τὴν ἀφοπλισμένη συμμετοχὴ τοῦ ἔθνογραφούμενου, ἐδῶ, ὄχι τῆς φτωχῆς Νίσσα τῆς Ἐρήμου Καλαχάρι, [βλ. πῶς κάτω], ἀλλὰ συλλήβδην τοῦ ἑλληνισμοῦ τῶν τελευταίων αἰώνων.

τα, αντιπαλότητες και τά ενοχλητικά παρόμοια. Σύμφωνα με τους ισχυρισμούς της, ή μεταμοντέρνα θεώρηση:

«δίνει έμφαση στον συνεργατικό και συμπρακτικό χαρακτήρα της εθνογραφικής διαδικασίας σέ αντίθεση πρὸς τήν ιδεολογία τοῦ υπερέχοντος παρατηρητή. Στην πραγματικότητα αρνείται τήν ιδεολογία τοῦ "παρατηρητή-παρατηρούμενου", δέν υπάρχει τίποτε πρὸς παρατήρηση και κανείς πού νά παρατηρεί. Αντιθέτως, υπάρχει ή αμοιβαία διαλογική παραγωγή ενός λόγου, μᾶς ιστορίας κατά κάποιον τρόπο.»⁵⁶

Μέ άλλα λόγια, ή μεταμοντέρνα λογική, μέ τό «εὐγενές» πρόσχημα ὅτι δέν υπάρχει παρατηρῶν και παρατηρούμενος, ἔξομιώνει ὑποκριτικά και αὐθαίρετα τήν ἀναλφάβητη τροφουσλλέτρια Νίσσα⁵⁷ τῆς ἐρήμου Καλαχάρι πού φέρνει στον κόσμο τό παιδί της ἔξω στήν ὑπαιθρο, χωρίς καμιά βοήθεια, μέ τήν ἀνθρωπολόγο τοῦ Harvard πού διενεργεῖ ἐπιστημονική ἔρευνα, γιά συγκεκριμένους λόγους και στόχους τούς ὁποίους ή γυναίκα τῆς ἐρήμου ἀγνοεῖ και δέν ἀφοροῦν τή ζωή της. *Ίσοφαρίζοντας* τήν ἀνιδιοτέλεια τῆς γυναίκας τῆς φυλῆς Κούνγκ, πού ἀφηγεῖται τή ζωή της μπροστά στήν αὐθεντία τῆς ἀνθρωπολόγου μέ τήν κάθε εἶδους ιδιοτέλεια πού μπορεῖ νά λανθάνει τόσο στήν ἐρευνητική ἐργασία καθεαυτή ὅσο και στό ὅλο ἐγγεῖρημα τοῦ συγκεκριμένου Προγράμματος τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Harvard, δέν κάνει τίποτε ἄλλο παρά νά καταργεῖ αὐθαίρετα τό χάσμα πού χωρίζει τήν ἀνεπτυγμένη τεχνολογικά δυτική κοινωνία ἀπό τήν καθυστερημένη κοινωνία τῆς ἐρήμου Καλαχάρι.

Ἀλλά ἀκόμη και ἂν ή ἀφήγηση τῆς ζωῆς τῆς γυναίκας τῆς ἐρήμου χρησιμεύει ἀπλῶς ὡς καταλύτης στό λαμπικάρισμα τῆς κοινωνικῆς αὐτογνωσίας τῆς ἀνθρωπολόγου τοῦ Harvard,⁵⁸ αὐτό και μόνο δέν συνιστᾶ ἀπόδειξη τοῦ χάσματος πού χωρίζει τίς ἐκπροσώπους τῶν δύο πολιτισμῶν, μέ δεδομένο ὅτι ή φτωχή Νίσσα δέν ἔχει καν πρόβλημα ἀνάλογης αὐτογνωσίας;

Ἀλλά πῶς εἶναι δυνατόν ή ιστορία τῆς ζωῆς τῆς Νίσσα «νά ἀναδεικνύεται ὡς ἕνα ἐνιαῖο προϊόν, ὡς τό ἀποτέλεσμα τῆς συνάντησης πού δέν μπορεῖ πιά νά ξαναγραφεῖ ὡς μιά διχοτομία ὑποκειμένου-ἀντικειμένου»;⁵⁹ Γιά τή μεταμοντέρνα λογική τό εθνογραφικό κείμενο πού θά φέρε τήν ὑπογραφή τῆς ἀνθρωπολόγου νομιμοποιεῖ αὐτή τήν ὑπογραφή τῆς ἀνθρωπολόγου, ή συγγραφή θά ἀποτελέσει στή συνέχεια τήν πῶ προωθημένη ἐκδοχή τοῦ «εθνογραφικά ἄλλου»: τελικά ὁ ἀπόλυτος ἄλλος δέν εἶναι παρά τό καταξιωμένο λογοτεχνικά εθνογραφικό κείμενο: «Ἡ Νίσσα ἀφηγεῖται μιά δια-πολιτισμική συνάντηση κατά τήν ὁποία δύο ἄτομα συνεργάζονται γιά τήν παραγωγή ενός ἐιδικοῦ τομέα τῆς ἀλήθειας. Ἐδῶ ή εθνογραφική συνάντηση καθεαυτή ἀποβαίνει τό θέμα τοῦ βιβλίου, ή μυθοπλασία τῆς ἐπικοινωνίας, τῆς ἀρμονικῆς σχέσης, και τελικά ενός εἶδους πλασματικῆς, ἀλλά δυναμικῆς συγένειας.»⁶⁰

Κι ἔτσι κλείνει ὁ κύκλος. Ὁ ἄλλος ἀπό πληροφοριοδότης ή πῶ ἀνώδυνα πληροφορητής (informant) ἀναβαθμίζεται γενναϊόδωρα και πλασματικά σέ ἰσότιμο συνομιλητή και στή συνέχεια τό εθνογραφικό κείμενο μέ τή μοναδικότητα τοῦ γραπτοῦ λόγου θά ἀποτελέσει τήν προέκταση τοῦ ἔξατομικευμένου -ὀποιοσδήποτε και ἂν εἶναι αὐτός- ἄλλου.⁶¹

Ἡ Μεταμοντέρνα Ἀνθρωπολογία ἀνοιγμένη στήν πραγματικότητα τῶν ἀθρόων μετακινήσεων τῶν ἔξαθλιωμένων και περιθωποιημένων πληθυσμῶν τοῦ πλανήτη και μέ πρόσχημα τήν: «κατάρρευση τῶν μεγάλων ἀφηγήσεων»,⁶² ἔδωσε τό στίγμα τῆς δικῆς της θεώρησης. Πρόκειται γιά μιά θεώρηση στενοῦ ἐμπειρισμοῦ (λεπτομερῆς περιγραφή τῶν δεδομένων) και πολιτισμικοῦ σχετικισμοῦ (ὄντολογική ὑπόσταση τῶν πολιτισμικῶν φαινομένων) που χρησιμοποιοῦνται ξανά: «γιά νά νομιμοποιήσουν ἕνα σχέδιο πού συνενώνει, κάτω ἀπό τό ὄνομα τοῦ μεταμοντερνισμοῦ, μιά συντηρητική ἐννοιολόγηση και αἰσθητικιστική γραφή».⁶³

56. J. Clifford, «Introduction» ὁ.π., σ. 2.

57. Stephen A. Tyler, ὁ.π., σ. 126.

58. Ἀναφέρομαι στό παράδειγμα πού χρησιμοποιεῖ ἕνας ἀπό τούς βασικούς θεωρητικούς τῆς Μεταμοντέρνας Ἀνθρωπολογίας, ὁ James Clifford. Πρόκειται γιά τό βιβλίο τῆς Marjorie Shostak: *Nisa: The Life and Words of a Kung Woman* γιά τό ὅποιο ὁ Clifford, ἀνάμεσα στό ἄλλα ὑποστηρίζει και τά ἔξῃς: «Τό ξεδίπλωμα τῆς ιστορίας μας υποχρεώνει καταρχήν νά φανταστοῦμε μιά διαφορετική πολιτισμική νόρμα (ή Κούνγκ γεννᾶ, μόνη στους θάμνους) και μετά νά ἀναγνωρίσουμε μιά κοινή ἀνθρώπινη ἐμπειρία (τόν σιωπηλό ἥρωισμό τοῦ τοκετοῦ, τά μετά τόν τοκετό αἰσθήματα θαυμασμοῦ και ἀπορίας)... Ἡ ιστορία ενός περιστατικοῦ κάπου στήν Ἐρημο Καλαχάρι δέν εἶναι μόνο αὐτή. Συνεπάγεται ἀφενός τίς τοπικές πολιτισμικές σημασίες και ἀφετέρου τή γενική ιστορία τῆς γέννησης. *Μιά διαφορά τίθεται και ὑπερβαίνεται*». Βλ. James Clifford, «On Ethnographic Allegory», στό *Writing Culture*, κλπ., ὁ.π., σ. 99.

59. Κατά τόν Clifford, ή ἀνθρωπολόγος Shostak: «ἐλπίζει ὅτι ή οικειότητα μέ μιά γυναίκα Κούνγκ κατά κάποιον τρόπο θά διεύρυνε ή θά βάθαινε τήν αἴσθηση τοῦ νά εἶναι μιά σύγχρονη γυναίκα τῆς Δύσης... Τό βιβλίο συνιστᾶ μέρος ενός νέου ἐνδιαφέροντος γιά τήν ἐπαναξιολόγηση τῶν ὑποκειμενικῶν (ἀκριβέστερα τῶν διυποκειμενικῶν) ἀπόψεων τῆς ἔρευνας. Ἀναδύεται σέ ἕνα κρίσιμο σημεῖο τῆς φεμινιστικῆς πολιτικῆς και τῆς ἐπιστημολογίας: ή οἰκοδόμηση τῆς αὐτογνωσίας και τῆς συμμετοχῆς στίς ἐμπειρίες τῶν γυναικῶν», Clifford, ὁ.π., σ. 107.

60. Clifford, ὁ.π., σ. 107.

61. Clifford, *On Ethnographic Allegory*, ὁ.π., σ. 104.

62. Βλ. Marc Augé, *Γιά μιά Ἀνθρωπολογία τῶν Σύγχρονων Κόσμων* (μετ. Δ. Σαραφίδου), Ἀλεξάνδρεια Ἀθήνα 1999, σ. 72 κ.ε. ὅπου και κριτική παρουσίαση τῶν ἀποψεων γιά τόν «Ἄλλο» πού διατυπώνει ὁ Johannes Fabian, στό βιβλίο του: *Time and Other. How Anthropology Makes its object*, New York, 1983.

63. Marc Augé, ὁ.π., σ. 63.

Η ΑΝΑΦΟΡΑ ΤΗΣ ΜΑΝΤΩΣ ΜΑΥΡΟΓΕΝΗ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΥΨΗΛΑΝΤΗ

(Γιά τήν παρθενοφθορία της)

τοῦ Κωνσταντίνου Δ. Τριανταφυλλοπούλου

«Τό κείμενο αὐτό τό ἀντιγράψαμε ἀπό τά Πρακτικά της Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 11, 1936, σ. 292. Εἶναι σημαντικό, γιατί μαθαίνουμε γιά τό ἐφαρμοζόμενο ἐκεῖνο τόν καιρό Δίκαιο καί γιά κάποια προσωπικά θέματα δύο προσωπικοτήτων του ἀγώνα» (Μ.Στ.). Καί ἐμεῖς τό ἀντιγράψαμε ἀπό τά *Εὐρυντανικά Χρονικά*, τεύχ. Ἀπρ.-Μάη 2003. Σημειώνουμε ὅτι ὁ Κ. Τριανταφυλλόπουλος ὑπῆρξε διαπρεπῆς νομικός, καθηγητής Νομικῆς Ἀθηνῶν, ἱστορικός τοῦ Δικαίου καί ἐκ τῶν συντακτῶν τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικα.

Τό εἰδύλλιον, τό ὁποῖον ἐν μέσῳ τῶν καλῶν καί τῶν ἐρειπίων τῆς Ἐπαναστάσεως ἐπλέχθη μεταξὺ τῆς Μαντῶς Μαυρογένη καί του Δημήτριου Ὑψηλάντη, δέν εἶναι ἐπαρκῶς ἐξηκριβωμένον. Ὅ,τι γνωρίζομεν, ὀφείλεται εἰς τοὺς ξένους, ἐξ ὧν ἰδίᾳ ὁ Θεόδωρος Blancard εἰς τό δίτομον ἔργον του περί τῶν Μαυρογένηδων¹ συστηματικῶς ἠρεῦνησε καί ἔφε-
ρεν εἰς φῶς τήν ἐνεργόν συμμετοχὴν εἰς τόν πόλεμον καί τήν παντοίαν ἄλλην δράσιν τῆς ὡραίας ἡρωίδος τοῦ Ἀγῶνος.

Εἰς μίαν ἀπό τὰς ἐκστρατείας, εἰς τὰς ὁποίας ἔλα-

βε μέρος ἡ Μαντῶ, ἴσως εἰς Φθιώτιδα, ἐγνωρίσθη τό πρῶτον μέ τόν Δημήτριον Ὑψηλάντην. Σφοδρός ἔρως ἀνεπτύχθη μεταξύ των καί στενώτεραι, ὡς φαίνεται, σχέσεις ἐπηκολούθησαν, ἀλλά κατά τά τέλη τοῦ Ἀγῶνος, ἀντὶ γάμου ἐπῆλθε ρήξις μεταξύ των. Κατά διήγησιν τοῦ Ἰωάννου Φιλήμονος, ἦν διέσωσεν ὁ Blan-

1. Théodore Blancard, *Les Mavrogeni, Histoire d' Orient* (de 1700 à nos jours), Paris 1909, δύο τόμοι. Περί τῆς Μαντῶς πραγματεύεται εἰς τόν δεύτερον τόμον, σ. 285-381.

card ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Γεωργίου Κοζάκη Τυπάλδου, καί τό ἔτος, ὡς εἰκάζω, 1826, ὅταν ἡ Μαντώ εὐρίσκετο εἰς Ναύπλιον, ὅπαδοί τοῦ Ὑψηλάντη, φοβούμενοι, φαίνεται, μήπως ὁ γάμος ἤθελεν ἐπιδεινώσει τήν ἐπισηφήνη ὑγείαν του, ἐπωφελοῦμενοι προσωρινῆς ἀπουσίας τοῦ Ὑψηλάντη, συνέλαβον αὐτήν, τήν ἐπεβίβασαν βία εἰς πλοῖον καί τήν ἀπήλασαν εἰς Μύκονον. Ἐπαυελθών ὁ Ὑψηλάντης, ἠγανάκτησε μέν καί ἠσθένησεν ἀπό τήν θλίψην του, ἀλλ' ἐσυγχώρησε τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ καί δέν εἶδε πλέον τήν Μαντώ.

Ἄλλ' ἡ Μαντώ ἐπανῆλθεν εἰς Ναύπλιον. Τήν ἄνοιξιν τοῦ 1827 φθάνει εἰς Τροιζήνα, ὅπου συνεδρίαζεν ἡ Γ' Ἐθνική Συνέλευσις, ἣτις μόλις πρό ὀλίγου, κατά τήν τελευταίαν αὐτῆς ἐν Ἐρμιόνη Συνεδρίαν, εἶχεν ἀποκαταστήσει τόν Ὑψηλάντην εἰς τὰ ἀξιώματα αὐτοῦ καί εἰς τὰ δίκαια τοῦ πολίτου, ὧν εἶχε στερηθῆ πρό ἔτους ὑπό τῆς ἐν Ἐπιδαύρῳ διακοπείσης Συνελεύσεως, ὡς ἀντιπαθεῖς τότε ἐντόνως εἰς τήν ιδέαν τοῦ νά τεθῆ ἡ Ἑλλάς ὑπό μόνην τήν ἀγγλικήν προστασίαν.

Εἰς τὰς συνεδρίας τῆς Τροιζήνας παρίσταται εἰς τό ἀκροατήριον, μόνη ἀντιπρόσωπος τοῦ γυναικείου φύλου, ἡ Μαντώ Μαυρογένη, ἐπιδιώκουσα ἐπιμόνως ὠρισμένον σκοπόν, ὃν γνωρίζομεν ἐκ τῶν ἱστορικῶν ἀναμνήσεων τοῦ Νικολάου Δραγοῦμη. Ἡ Μαντώ εὐρίσκετο τότε εἰς τήν ἀκμὴν τῆς ἡλικίας της, τριάντα δύο περίπου ἐτῶν—ὁ Ὑψηλάντης δέν ἦτο εἰμῆ τριανταεσσάρων— ἀλλ' ἡ φημισμένη καλλονή της εἶχε ἤδη ἀρχίσει νά μαραίνεται ἀπό τὰς παντοίας κακουχίας.

«Καί ἐκ τῶν ἀκροατῶν, λέγει ὁ Δραγοῦμης,² μία μόνον γυνή, ἡ ἀντιστράτηγος Μαντώ Μαυρογένους, ἣτις πωλήσασα τὰ ἐν Μυκόνῳ ὑπάρχοντα αὐτῆς ὄρησεν εἰς τό πεδίον τοῦ ἀγῶνος, φοροῦσα μέλαιναν ἐσθῆτα χρυσοπόρυφον καί πῖλον εὐρωπαϊκόν, οὐχί θεβαίως τοῦ τελευταίου συρμοῦ, καί διά νευμάτων αἰτουμένη τήν ἀνάγκωσιν τῆς οὐδέποτε ἀναγνωσθείσης κατά τοῦ Ὑψηλάντου ἀναφορᾶς, ἐφαίνετο προσιωπιζομένη τόν χρόνον, καθ' ὃν οἱ κοινωνικοὶ τῆς Δύσεως θεσμοί, ἐμελλον νά κατισχύσωσι τῆς ἀπειροκάλλου αὐστηρότητος τῆς Ἀσίας».

Περί τῆς ἀναφορᾶς ταύτης, ἣν ὁ Δραγοῦμης μνημονεύει ὡς κοινῶς γνωστόν τί ἐγγράφον, τοῦτο μόνον διεσώθη, ὅτι περιεῖχε σφοδρόν κατηγορητήριον κατά τοῦ Ὑψηλάντη, ἴσως δέ καί ὑπαινιγμόν περὶ ἀνεπαρορθῶτου κακοῦ, ὅπερ φέρεται προκύψαν ἐκ τῶν σχέσεων των, ἀλλ' αἱ πληροφορίαί αὐταὶ δέν προέρχονται εἰμῆ ἐκ στοματικῆς παραδόσεως. Αὐτό τό κείμενον τῆς ἀναφορᾶς παραμένει ἄγνωστον. Ὅλοι αἱ ἐπίμονοι προσπάθειαι τοῦ Blancard πρὸς συλλογὴν αὐθεντικῶν εἰδήσεων, ὡς καί αἱ προσεκτικαὶ ἐρευναι, ἄς τῆ παρακλήσει αὐτοῦ ἐνήργησεν εἰς τὰ Ἀρχεῖα τῆς Βουλῆς ὁ Ραγκαβῆς, ἀπέβησαν ἄκαρποι.

Εὐρίσκομαι νῦν εἰς θέσιν καί ἔχω τήν τιμὴν νά ἀνακοινώσω εἰς τήν Ἀκαδημίαν μεταγενεστέραν κατά τοῦ Ὑψηλάντη ἀναφορὰν τῆς Μαντῶς, ἣτις κατά τό περιεχόμενον δέν εἶναι δυνατόν νά ὑπῆρξε διάφορος τῆς προηγουμένης. Ἡ δευτέρα αὕτη ἀναφορὰ ὑπεβλήθη διά τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης πρὸς τόν Κυ-

βερνήτην Ἰωάννην Καποδίστριαν τό ἔτος 1830. Αὐτό τοῦτο τό ὑποβληθέν κείμενον τῆς ἀναφορᾶς δέν διεσώθη, ἀλλὰ τό περιεχόμενον αὐτῆς δυνάμεθα εὐχερῶς νά τό ἀνασυγκροτήσωμεν ἐκ τῆς γνωμοδοτήσεως, ἣν δίδει ἐπ' αὐτῆς ὁ Κερκυραῖος νομικός Ἰωάννης Γεννατάς, Ὑπουργός τότε τῆς Δικαιοσύνης.

Ἡ γνωμοδοτήσις εὐρηται εἰς τὰ Πρωτόκολλα τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης τῆς ἐποχῆς τοῦ Καποδίστρια, τὰ ὅποια εὐτυχῶς ἀνήκουν εἰς ἐκεῖνα τὰ πολυτιμα στοιχεία μελλοντικῆς ἐρεῦνης τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας, ἅτινα διέσωσεν ὁ κ. Βλαχογιάννης εἰς τὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους.

Εἰς ΤΟ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟΝ τῶν εἰσερχομένων ἐγγράφων τοῦ ἔτους 1830 σημειοῦται ἡ ἐξῆς περίληψις:

«Μαντώ Μαυρογένη, τήν 6ην Μαΐου 1830, πρὸς τήν Αὐτοῦ Ἐξοχότητα. Παρακαλεῖ νά διαταχθῆ ἡ ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης Γραμματεία νά στείλει τὰ ἐγγράφα της εἰς τήν ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν κ.λπ. Γραμματείαν διά νά θεωρηθῆ ἡ ὑπόθεσίς της».

2. Νικολάου Δραγοῦμη, *Ἱστορικαὶ Ἀναμνήσεις*, 2, 37. Τό τέλος τῆς περικοπῆς ἀποδίδεται ἐσφαλμένως εἰς τήν γαλλικὴν μετάφρασιν παρὰ Blancard II 360.

Ἐπί τῶν εισερχομένων ἐγγράφων σημειοῦται κατά τό κρατοῦν τότε σύστημα, ἢ παρατήρησις, ἂν τό ἐγγραφον εἶναι αἰτησις, γνωμοδοτήσις τοῦ ὑπουργοῦ, ἢ τις ὑπεβάλλετο πρὸς τόν ἴδιον τόν Κυβερνήτην πρὸς ἐγκρισιν, καί εἶτα ὡς ἀπόφαισις, ἀνεκoinοῦτο, κατά τὰς περιστάσεις, εἰς τόν ἐνδιαφερόμενον.

Ἐπί τῆς προκειμένης ὑποθέσεως γνωμοδοτεῖ ὡς ἐξῆς ὁ Γεννητάς:

«Ἐάν τῶ ὄντι ἔχει ὁμολογίαν, ἔνεκα τῆς ὁποίας ὁ Κοσ Δ. Ὑψηλάντης δέχεται νά πληρώσῃ ὅσα ζητήσῃ ἢ Κυρία Μαντῶ, ἐάν μετὰ τήν ἀποκατάστασιν τῆς Ἑλλάδος δέν τήν νυμφευθῇ, ὅποια δικαίωματα δύναται ἐξ αὐτῆς νά πηγάσουν;

Νά τήν νυμφευθῇ; Καί ἡ Ἐκκλησιαστική Ἀρχή δύναται νά διάσῃ γάμον;

Ἐάν δέν εἶναι ἀπλή συμφωνία, ἀλλά συνοδεύεται ἀπό τήν πράξιν τῆς παρθενοφθορίας, ποίαν δύναμιν ἔχει ἡ Ἐκκλησιαστική Ἀρχή;

Εἶτε πολιτικῶς εἶτ' ἐγκληματικῶς ὀφείλει νά λαλήσῃ.

Ἡ Ἐκκλησιαστική Ἀρχή δέν ἐκτείνεται εἰς τὰ πολιτικά ἀποτελέσματα οὔτε εἰς τὰς ἐγκληματικὰς ἐγκαλέσεις.

Ἐάν ἡ Ἐκκλησιαστική Ἀρχή ἤθελεν ἀποφασίσῃ πολιτικῶς, ὅποια Πολιτική ἀρχή χρεωστεῖ τήν ἐκτέλεσιν; Ὡσαύτως καί ἐγκληματικῶς.

Διό ἡ ἀπαίτησις τῆς ἀναφερομένης εἶναι ὅλως δόλου ἀπαράδεκτος.

Ἐάν θέλῃ συμβιβασμόν, ἄς γενῆ πλὴν ἡ αὐτή Κυβέρνησις νά παραχωρήσῃ εἰς τήν Ἐκκλησιαστικὴν Ἀρχὴν τὰ καθήκοντα τοῦ Δικαστικοῦ Κλάδου, τοῦτο δέν δύναται νά τό κάμῃ.

Γνωμοδοτῶ.

Νά διευθυνθοῦν τὰ ἐγγραφα εἰς τόν ἐπί τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γραμματέα διὰ νά πράξῃ τὰ δέοντα».

Ο ὙΠΟΥΡΓΟΣ σκέπτεται ὡς ἐξῆς:

Ἡ ἀναφορά τῆς Μαντῶς περιέχει γεγονότα, ἅτινα θεμελιοῦν ἢ ἀγωγὴν ἀποζημιώσεως ἢ μήνυσιν ἢ καί ἀμφότερα, ἀλλ' ἡ αἰτησις αὐτῆς νά κριθῶσι ταῦτα ἀπὸ τῆν Ἐκκλησιαστικὴν Ἀρχὴν εἶναι ἀβάσιμος.

Ἐάν μὲν θέλῃ ἡ αἰτοῦσα νά ζητήσῃ ἀποζημιώσιν ἀπὸ τόν Ὑψηλάντην (διότι τέλεισι γάμου δύναμις τῆς ὑποσχέσεως δέν δύναται νά ζητηθῇ), τότε πρέπει νά ἐγείρῃ ἀγωγὴν ἐνώπιον τῶν πολιτικῶν δικαστηρίων. Ἐάν πάλιν ζητῇ τήν ποινικὴν αὐτοῦ δίωξιν, πρέπει νά ὑποβάλῃ μήνυσιν ἐνώπιον τοῦ ποινικοῦ δικαστηρίου: «Εἶτε πολιτικῶς εἶτ' ἐγκληματικῶς ὀφείλει νά λαλήσῃ».

Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἀρχή, ἣς τήν κρίσιν ζητεῖ ἡ ἀναφερομένη, δέν ἔχει δικαστικὴν δικαιοδοσίαν οὔτε ὡς πρὸς τό ἓν οὔτε ὡς πρὸς τό ἕτερον αἴτημα, διὰ ταῦτα ἡ αἰτησις κρίνεται ἀπαράδεκτος.

Τό ἐγγραφον εἶναι σπουδαιότατον. Ὅχι μόνον διότι συμβάλλει εἰς τήν γνῶσιν τοῦ τότε ἐφαρμοζομένου Δικαίου, ἀλλά καί διότι ρίπτει φῶς εἰς τὰς σχέσεις τῶν δύο τούτων προσωπικοτήτων τοῦ Ἀγῶνος, πληροῦν μᾶλλον ἢ ἥττον τό ἐκ τῆς βραχείας ἀναμνήσεως τοῦ Δραγοῦμη παραμένον κενόν.

Ἡ Μαντῶ ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης δι' ἐγγράφου ὁμολογίας του ὑπεσχέθη εἰς αὐτὴν νά τήν νυμφευθῇ μετὰ τήν ἀποκατάστασιν τῆς Ἑλλάδος, ἄλλως νά πληρώσῃ ποινικὴν ρήτηραν ἢ πρόστιμον ὅσον ἤθελεν ὀρίσει ἡ Μαντῶ, καί εἰς τόν ἰσχυρισμόν τούτον πρὸ παντός ἀναφέρεται ὁ ὑπουργὸς παραπέμπων τήν αἰτοῦσαν εἰς τὰ πολιτικά δικαστήρια.

Ποινικαὶ ρήτραι διὰ τήν περίπτωσιν ἀθετήσεως μνηστείας δέν εἶναι ἀσυνήθεις κατὰ τήν βυζαντινὴν ἐποχὴν, ἐξ ἧς σώζονται πλείονα συμβόλαια, συνωμολογημένα ἴδια μεταξύ τῶν γονέων καί τῶν μνηστῶν. Εἶχαν δέ αὐταί καί ἔχουν καί σήμερον πλήρη ἰσχύν, διότι τό κύρος αὐτῶν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τό ρωμαϊκόν δίκαιον, τό ἀνεγνώρισεν ἡ Νεαρά 18 τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, περιληφθεῖσα εἰς τόν Ἀρμενόπουλον.

Καί ἐπιστολάς μὲν τοῦ Ὑψηλάντου κατεῖχεν ἡ Μαντῶ, τὰς ὁποίας οὔτος μετὰ τήν ρῆξιν τῆς μνηστείας φέρεται ἀφαιρέσας³ διὰ τῆς ὑπηρετίας της, ἀδηλον ὅμως ἂν πράγματι εἶχεν οὗτος ἐκδώσει καί ἐγγραφον ὑποσχετικόν ποινικῆς ρήτηρας. Ἴσως ἡ Μαντῶ, ἰσχυριζόμενη τοῦτο ρητῶς ἐν τῇ ἀναφορᾷ της ἤθελε νά συγκαλύψῃ τό γεγονός τῆς παρθενοφθορίας, τό ὅποιον

αὐτὴ μὲν δὲν τὸ ἐπεκαλεῖτο, ὡς φαίνεται καὶ εἶναι εὐεξήγητον, ὁ ὑπουργὸς ὅμως ἐν τῇ νομικῇ ἐκτιμῇ τοῦ περαιτέρω περιεχομένου τῆς ἀναφορᾶς τὸ μνημονεύει, ὡς ἐάν προϋπετίθετο τοῦτο γνωστὸν καὶ κοινολογημένον. Εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην τῆς παρθενοφθορίας ἀναφέρεται ὁ ὑπουργός, παραπέμπων τὴν ἀναφερομένην εἰς τὰ ποινικὰ δικαστήρια.

Ἡ παρθενοφθορία, ἀπλῶς καὶ μόνον ὡς τοιαύτη ἄνευ ἄλλου τινός στοιχείου, ἐμφανίζεται, κατὰ τὴν γνωμοδότησιν τοῦ ὑπουργοῦ, ὡς γεγονὸς ἰκανὸν νὰ θεμελιώσῃ ποινικὴν δίωξιν, τοῦτο δὲ εἶναι ἀκριβές διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, διότι εἰς τὸ ἰσχύον Ἀπάνθισμα τῶν Ἐγκληματικῶν εἶχε περιληφθῆ ἐκ τοῦ Προχείρου τοῦ Ἀρμενοπούλου ὁ εἰς τὸ Δευτερονόμιον ἀναγόμενος νόμος *duc aut dota*, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἀντὶ προκίσεως ἢ χρηματικῆς ἰκανοποιήσεως τοῦ θύματος τὸ Ἀπάνθισμα κατεδίκασε τὸν ἔνοχον εἰς χρηματικὴν ποινὴν πεντήκοντα γροσίων ὑπὲρ τοῦ Ὁρφανοτροφείου.

Ἡ διάταξις αὕτη κατὰ τὴν τότε νομολογίαν δὲν προϋποθέτει μνηστειαν ἢ ὑπόσχεσιν γάμου, κατ' ἀκολουθίαν τῆς ὁποίας συγκατετέθη ἡ κόρη εἰς τὴν ἐκπαρθένευσιν, ἀλλὰ προϋποθέτει ἀπλῶς ὅτι ἡ παρθένος συγκατετέθη «ἀπὸ ἀφροδισιακῆν λύσσαν».

Οὕτω γνωμοδοτεῖ ὁ Γεννατᾶς ἐπὶ ἀναφορᾶς κάποιου Σακελλαρίου, ὅστις, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 1830 καταδικασθεὶς ἀπὸ τὸ Ἀνεκκλήτων Δικαστήριον «ἢ νὰ νυμφευθῆ τὴν ἐπιβουλευθεῖσαν καὶ παρθενοφθαρεῖσαν κόρην ἢ νὰ πληρώσῃ (εἰς αὐτὴν) φοίνικας 400», παραπονεῖται ὅτι δὲν ἔπρεπε εἰμὴ νὰ καταδικασθῆ νὰ πληρώσῃ εἰς τὸ Ὁρφανοτροφεῖον γρόσια 50. Ὁ Γεννατᾶς ἐπεξηγεῖ ὅτι καλῶς κατεδικάσθη, διότι κατὰ τὰ δεδομένα τῆς ἀποφάσεως «ἐπατήθη ἢ συγκατάθεσις τῆς κόρης μὲ τὸ πρόσχημα τῆς ὑποσχέσεως γάμου» καὶ τούτου ἔνεκα δὲν ἔχει ἐφαρμογὴν τὸ Ἀπάνθισμα, ἀλλ' ἄλλος νόμος.

Εἶναι προφανές ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν «τοῦ ἄλλου νόμου» τὰ πολιτικά Δικαστήρια, ἐπιδικάζοντα ἀποζημιώσιν εἰς τὴν ἐπὶ ὑποσχέσει γάμου φθαρεῖσαν κόρην, ἐφήρμοζον εὐρυτάτην ἔννοιαν τοῦ ἀστικοῦ ἀδικήματος, ἐμπνεόμενα ἀπὸ ἰδέας τοῦ φυσικοῦ δικαίου.⁴ Παρόμοιον δίκαιον μόλις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη κατάρθωσε νὰ διαπλάσῃ παρ' ἡμῖν ἡ νομολογία διευρύνουσα τὸ Ἀκουῖλιον νόμον συμφώνως ἄλλωστε καὶ πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰουστινιανείου δικαίου.

Τὰς ὑποθέσεις τῆς παρθενοφθορίας παρακολουθεῖ ὁ Γεννατᾶς μὲ ἰδιαιτέραν στοργὴν. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος δι' ἐγγράφου πρὸς τὸ Πρωτόκλητον τῆς Κάτω Μεσοσηνίας, ὡς ποινικὸν Δικαστήριον, ἐκφράζει τὴν ἀπορίαν του, πῶς εἶχεν ἀπορριφθῆ μῆνυσις ἐπὶ παρθενοφθορία, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἡ κόρη, ἥτις, φαίνεται, εἶχε καταστῆ καὶ ἐγκυος, δὲν εἶχεν ἀποδείξει τὴν παρθενοφθίαν της: «Νομίζει τὸ Δικαστήριον, λέγει ὁ ὑπουργός, ὅτι χρειάζεται νὰ δώσῃ ἢ ἐγκαλοῦσα γυνὴ ἀπόδειξιν τῆς παρθενοφθίας της καὶ νὰ μὴν προϋποτεθῆ οὐσα τιμὰ κόρη, ὡς τοιαύτη ἀνεγνωρισμένη μέχρι τῆς δημοσιότητος τῆς κατασχύνης της».

Περαιτέρω τις ἐνέργεια τῆς ὑποθέσεως τῆς Μαντῶς

δὲν προκύπτει κατὰ τὰς ἐρεῦνας μου ἐκ τῶν πρωτοκόλλων τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης. Ὡς πρὸς τοῦτο ὅμως τὸ σημεῖον πρέπει νὰ ἐρευνηθοῦν καὶ τὰ πρωτόκολλα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν. Διότι ὅπως εἶδομεν, ὁ Ὑπουργός τῆς Δικαιοσύνης, μολοντοὶ κρίνει τὴν αἴτησιν τῆς Μαντῶς ἀπαράδεκτον, ὅμως γνωμοδοτεῖ νὰ παραπεμφθῆ αὕτη εἰς τὴν ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γραμματεῖαν «διὰ νὰ πράξῃ τὰ δέοντα». Ἀλλὰ τί «δέοντα» ἠδύνατο νὰ πράξῃ τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, ὅπερ μάλιστα διήυθυνεν, ἂν δὲν πλανῶμαι, ὁ ἴδιος ὑπουργός; Ἐάν δὲν πρόκειται περὶ κενῆς φράσεως ἐξ ἐκείνων εἰς ἃς ἀρέσκειται ὁ Γεννατᾶς, πρέπει νὰ υποθέσωμεν ὅτι ἡ παραπομπὴ ἐγένε μὲ τὴν ἐλπίδα συμβιβασμοῦ, περὶ οὗ καὶ κάμνει λόγον ὁ ὑπουργός εἰς τὴν γνωμοδότησίν του, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ διευθετηθῆ εἰρηνικῶς ἡ διαφορὰ, ἄνευ ἀγωγῆς ἢ μηνύσεως, εἰς ἃς πιθανώτατα δὲν ἠθελεν ἢ δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ καταφύγῃ ἡ Μαντῶ. Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἀρχὴ δηλαδὴ νὰ ἠδύνατο νὰ ἐπέμβῃ πατρικῶς πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ λάβῃ βοήθημά τι ἢ Μαντῶς, ἥτις κατετρώχετο κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὑπὸ πενίας, μὴ διασώσασά τι ἐκ τῆς μεγάλης περιουσίας της, ἣν εἶχε θυσιάσει εἰς τὸν Ἀγῶνα. Ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, εἰς ἣν παρεπέμπετο ὁ φάκελλος, ἦτο ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ναυπλίας, πρὸς ὃν ὁ Γεννατᾶς ἐν ἔτος βραδύτερον διαβιβάζει ἄλλην ὑπόσχεσιν παρθενοφθορίας μὲ τὴν διαφαινομένην παράκλησιν νὰ ἀρνηθῆ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἄδειαν γάμου, ὃν ὁ ἔνοχος ἐπρόκειτο νὰ τελέσῃ μετ' ἄλλης κόρης, εἰς τρόπον ὥστε ἐμμέσως νὰ ἐξαναγκασθῆ οὗτος νὰ ἰκανοποιήσῃ χρηματικῶς τὴν παθοῦσαν.

Μᾶλλον ὅμως φαίνεται ὅτι ἡ Μαντῶ Μαυρογένη κατὰ τὸν ἄνισον ἀγῶνα, ὃν μετὰ τήσεως ἐπιμονῆς καὶ παρρησίας ἤρχισε, θὰ ἀπέβαλε σὺν τῷ χρόνῳ πᾶσαν ἐλπίδα, ἕως ὅτου ὁ πρόωρος θάνατος τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντη, ἐπελθὼν μετὰ διετίαν περίπου, ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν θλιβεράν αὐτὴν ὑπόθεσιν.

3. Ἐπιστολαὶ ἀνῆκουν κατὰ κυριότητα εἰς τὸν παραλήπτην (πρὸβλ. Πανδ. 47, 14 παρ. 17), ἐπὶ μνηστειᾶς ὅμως, λυθείσης ταύτης, ὑπόκεινται εἰς διεκδίκησιν ἐκ μέρους τοῦ ἀποστείλαντος αὐτάς μνηστοῦ, ἐπειδὴ ἡ μεταβίβασις τῆς κυριότητος τῶν ὑπὸ μνηστῶν πρὸς ἀλλήλους ἀποστελλομένων ἐπιστολῶν τελεῖ ὑπὸ τὴν ἐξυπακουομένην διαλυτικὴν αἴρεσιν, ἐάν ἤθελε λυθῆ ἡ μνηστειᾶ. Οὕτε λύεται τὸ ζήτημα ὑπὸ τῆς σημερινῆς γαλλικῆς νομολογίας, ἢ λύσις δὲ αὕτη εὐσταθεῖ, νομίζω, καὶ κατὰ τὸ ἰδικὸν μας δίκαιον.

4. Ἴδε τὰ τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς εἰς μελέτην μου: *Αἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ οικογενειακοῦ Δικαίου τῆς περιόδου 1910-1926*, Ἐπετηρὶς Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν, ἔτος πρῶτον, 1927, ἐκδ. Γ. Βασιλείου, σ. 234 ἐπ. — Ἐτι μᾶλλον προστατευτικὸν δίκαιον εἰσάγει ὁ ἐν Σχεδίῳ Ἑλληνικὸς Ἀστικός Κώδιξ, Ἐνοχικὸν Δίκαιον, 1935, ἀρθρον 549 καὶ σ. 252 ἐν τέλει.

Η ΕΜΠΙΘΕΙΑ ΤΗΣ ΝΗΦΑΛΙΑΣ ΓΛΩΣΣΑΣ*

τοῦ Δ.Ν. Μαρωνίτη

I

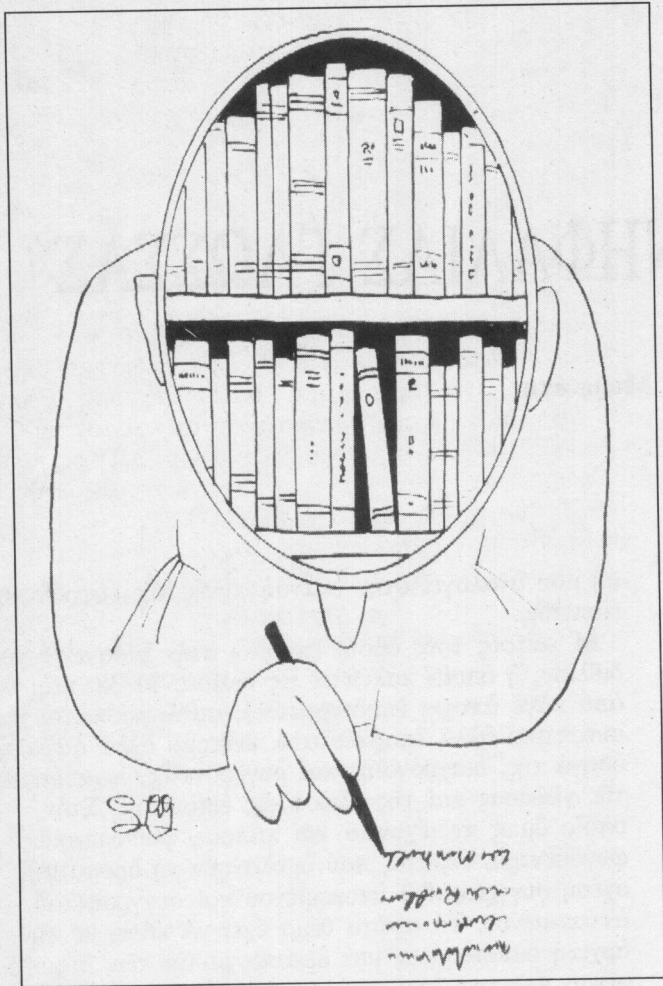
ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΞΕΠΕΡΑΣΩ τό πλέγμα συγκίνησης καί ἀμηχανίας. Ἡ ἀμηχανία ἐξηγεῖται εὐκόλα μέ τό κριτήριο τῆς ἐπιστημονικῆς ἀναρμοδιότητος, ἂν μάλιστα περιοριστικά ἀσκηθεῖ τό κριτήριο αὐτό στήν ἐπιστήμη τῆς Γλωσσολογίας, στήν ὁποία εὐθέως ἀναφέρονται τό συναρπαστικό πόνημα *Ὅψεις τῆς Γλώσσας* καί ἐκεῖνος πού ἐκ θαθέων τό ἐξεπόνησε. Μέ τήν ὁμολογία ὅμως τῆς συγκίνησης τό πράγμα δυσκολεύει. Ἐδῶ συμβάλλονται, ἀκριδέστερα: συγκινοῦνται, διαπλεκόμενα ζεύγη, ὁμώνυμα μέ ἐκεῖνα πού ἡ Εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου θεωρεῖ ὅτι ὀρίζουν καί περιορίζουν τή γλώσσα. Τά ἀντιγράψω, γιατί στή συγκεκριμένη περίπτωση νιώθω νά μέ προστατεύουν: σαφές καί σκοτεινό, ψηφιακό καί ἀναλογικό, γνωσιακό καί συγκινησιακό, κοινωνικοῖστορικό καί βιολογικό. Μιλῶ δηλαδή γιά, δόκιμη καί δοκιμασμένη, τριπλή σχέση: ἀνθρώπινη, φιλική, κειμενική, ἡ ὁποία τείνει μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου νά γίνεῖ ἀδιαίρετη. Ἀφοῦ ὁ ἀνθρώπινος συντελεστής ἔγινε στό μεταξύ φιλικός καί κειμενικός, ἐνῶ ἀνάλογη ἀνταλλαγή ἰσχύει καί γιά τούς ὅρους φιλία καί κείμενο. Πιό καθαρά: ὁ ἀνθρώπινος Τάσος, ὁ φιλικός Τάσος, ὁ κειμενικός Τάσος συνθέτουν καί συστήνουν ἀπό κοινοῦ τή συγκίνησή μου, πού παίρνει τώρα τό νόημα καί τή μορφή ὀδυσσειακοῦ ἀπολόγου. Γιά λόγους ἀκρίβειας προσθέτω ὅτι ἡ τρίγωνη συγκίνηση ἐστιάζεται σήμερα σέ ἓνα συγκεκριμένο κείμενο: βιβλίο, πού τό διάβασα μέ κομμένη ἀνάσα, καί ἡ ἀποψινή παρέμβα-

σή μου ἀναλογεῖ στήν ἐκπνοή αὐτῆς τῆς εὐφρόσυνης εἰσπνοῆς.

Μ' αὐτούς τούς ὅρους ἐπιμένω στήν Εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου, ἡ ὁποία καλύπτει τίς σελίδες 11-38: κείμενο ἀπό κάθε ἄποψη ὑποδειγματικό, ἀφοῦ πρόκειται γιά συνοπτικό ἀλλά ἐπαρκέστατο, ἐνθερμο ἀλλά ἀσφαλῆ ὀδηγό τῆς, διαχρονικῆς καί συγχρονικῆς, περιπέτειας τῆς γλώσσας καί τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης. Στόν ὁποῖο ὅμως περιέχονται καί κάποια, φαινομενικῶς φυγόκεντρα, θέματα, πού ὁμολογοῦν τή δραματική σχέση συγγραφικοῦ ὑποκειμένου καί συγγραφικοῦ ἀντικειμένου. Τό πρῶτο θέμα ἔχει νά κάνει μέ τήν ἀρχική διασπορά σέ μιά δεκαπενταετία τῶν περιεχόμενων μελετημάτων, πού συσπειρώθηκαν τώρα σέ ἓναν τόμο.

Μέ συμβατικά κριτήρια ἡ μέθοδος αὐτή θεωρεῖται κάπως ἀμήχανη, κάποτε εὐκαιριακή. Προσωπικά ὡστόσο (ἴσως καί ἐπειδή τήν ἔχω ἀσκήσει σέ κάμποσα βιβλία μου) τήν ἐκτιμῶ εἰλικρινέστερη, λιγότερο αὐτάρεσκη καί ἴσως πιό παραγωγική. Στόν βαθμό πού προβλήματα καί εὐρήματα γύρω ἀπό ἓνα σημαντικό καί ἐπίμονο θέμα δοκιμάζονται, ἐξελίσσονται καί προάγονται μέσα στόν χρόνο, ἀποκτώντας στό μεταξύ συνεχόμενο παρελθόν, προτοῦ ἐκβάλλουν καί ἐκτεθοῦν ὅλα μαζί στό παρόν. Αὐτό πάντως συμβαίνει μέ τά ἔντεκα διαδοχικά μελετήματα πού συμβάλλονται στόν προκείμενο τόμο, μέ ἐνισχυμένο μάλιστα τό σῆμα τοῦ παρόντος. Γιατί αὐτόν τόν ρόλο ἀναλαμβάνει καί διεκπεραιώνει ἄριστα ἡ Εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου, γραμμένη στό συγγραφικό παρόν ἐνόψει τοῦ συγγραφικοῦ παρελθόντος. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή θά μπορούσε κάποιος νά μιλήσει γιά σταυρική σύνταξη τοῦ βιβλίου, ὅπου τά διαδοχικά μελετήματα σχηματίζουν τήν παρατεινόμενη ὀριζόντια γραμμή, ἐνῶ ἡ εἰσαγωγή τήν ἐφάπαξ κάθετη. Ὅσο γιά τό ἐνδεχόμενο ἐλάττωμα τῆς ἐπανάληψης, μπορεῖ καί αὐτό νά

* Παρέμβαση στή δημόσια παρουσίαση τοῦ βιβλίου τοῦ Α.Φ. Χριστίδη, *Ὅψεις τῆς Γλώσσας*, Ἀθήνα 2002: ἐκδόσεις «Νῆσος», πού ἔγινε στό Ἰνστιτούτο Γκαίτε (14/3/2003).

άντιστραφεί σέ προτέρημα, ἄν ἡ παραλλαγμένη ἔτσι κι ἄλλιῶς ἐπαναληπτικότητα ἐπιμένει (ὅπως συμβαίνει πράγματι στόν συλλεκτικό τόμο τοῦ Χριστίδη) νά δείχνει τόν κρίσιμο προσανατολισμό τῆς ἐρευνας καί τῆς γραφῆς, ἐν εἶδει πυξίδας.

Τό δεύτερο φηγόμενον θέμα ἔχει νά κάνει μέ τήν αἴσθηση τοῦ νεοέλληνα ἐρευνητῆ πού, ὑποχρεωτικά καί βασανιστικά, περιορίζεται στήν ἐπιστημονική περιφέρεια, σέ ἀντίθεση πρὸς ξένους συναδέλφους, οἱ ὁποῖοι διακινῶνται ἄνετα στά ἐρευνητικά κέντρα. Γεγονός πού προκαλεῖ ἄγχος στοίχισης καί ἀσφικτική συνήθως ἀνασφάλεια. Διπλή δηλαδή παθολογία, κάτω ἀπό τήν ὁποία συχνά φυτρώνει καί ἡ μίσηρη ἐμπάθεια. Πρὸς τιμὴν του ὁ Τάσος οἰκιοπεῖται τό δυσάρεστο αὐτό στρίμωγμα, μολονότι οἱ δικές του δουλειές (τό κατόρθωμά του λόγου χάριν τῆς πρόσφατης πολυεθνικῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας) δείχνουν ὅτι ἔχει μέ τό σπαθί του κερδίσει διεθνή ἐπιστημονική ἐπικοινωνία καί ἀναγνώριση. Παρά ταῦτα, τό περιφερειακό σύμπτωμα ὁμολογεῖται εὐθαρσῶς ὡς ἀναπόφευκτο, ὑποθέτω, ἐθνικό γονίδιο.

Συγχρόνως ὅμως ἀξιοποιεῖται καί ἀξιολογεῖται. Παραθέτω: «ὡς ἐντονότερη αἴσθηση τῆς ἱστορικῆς σχετικότητας καί τῆς ἐπιστημονικῆς ταπεινότητας ὡς πρὸς τὰ ἀνθρώπινα πράγματα». Συντελεστές πού συνιστοῦν (παραθέτω) «εὐνοϊκές προϋποθέσεις γιά τήν ἀνάπτυξη κριτικῆς σκέψης». Συμφωνῶ καί προσθέτω ὅτι στήν περιφέρεια γονιμοποιῶνται ἡ ἐρευνα καί ἡ συγγραφή, ὅπως ὁ ἀριστοφανικός ἔρωτας στό πλατωνικό Συμπόσιον: συντροφικῶς ἀπό τήν Πενία καί ἀπό τόν Πόρο. Σέ ἀντίθεση πρὸς τήν ἐπιδειξιακὴ συχνά εὐπορία τοῦ κέντρου, πού ἀποστρέφεται ἡ ἀποσιωπῶ τήν καταγωγικὴ πενία τῆς ἀνθρώπινης γνώσης, στήν ὁποία ὅμως ὀφείλεται ἐν πολλοῖς ὁ ἐξανθρωπισμός της. Ἔτσι ἐξάλλου ἐξηγεῖται ἡ ἀποκρουστικότητα στό ὑστερόγραφο τῆς Εἰσαγωγῆς ἐνός προτασσόμενου γοητευτικοῦ μύθου, πού συμψηφίζει τήν καταγραμμένη σέ ἀναρίθμητες σελίδες ἀνθρώπινη σοφία σέ μία μόνο λέξη, στό διούλλαβο «ἴσως». Γιά νά βάλω καί ἐγὼ τό περιφερειακό χεράκι μου, θά πρότεινα ἐναλλακτικῶς καί τό τρισύλλαβο «ἀνίσως», ὑποθετικό σύνδεσμο πού εἰσάγει καί πλάγιες ἐρωτήσεις ἀπορηματικοῦ τύπου, ὅπως: ρώτησέ τον ἀνίσως θέλει νά ῥθει μαζί μου. Θά ἤθελα νά κλείσω κι ἐγὼ μέ τὴ φιλικὴ αὐτὴ πρόσκληση τὴν περέμβασή μου, ἐγκαταλείποντας τό μικρόφωνο· ἀλλά ἡ συγκεκριμένη περίσταση ἀπαιτεῖ αὐξημένη ἐπιμονὴ ἀπὸ τόν ὁμιλητὴ καί μεγαλύτερη ὑπομονὴ ἀπὸ τοὺς ἀκροατές. Ὑπόσχομαι πάντως νά εἶμαι σύντομος στά ἐπόμενα σχόλια καί αὐτοσχόλια. Τί ὑπαινίσσεται ἡ ξιπασμένη λέξη «αὐτοσχόλια», θά φανεῖ καθ' ὁδόν.

II

Ἐπιμένω τώρα στή λαμπρὴ Εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου, πού ἀποτελεῖ συγχρόνως θεμέλιο καί ἀπόσταγμα τῶν ἐπὶ μέρους μελετημάτων. Γιατί ἐδῶ περιγράφεται καί δραματοποιεῖται ἡ περιπέτεια τῆς νεοτερικῆς γλωσσολογίας, μέ καταλύτη τόν Σωσῶρα καί τὰ διάσημα τετράδιά του. Ὑπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι περιγραφή καί δραματοποίηση ὀπισθοχωροῦν καί προχωροῦν, ὅπου χρειάζεται, προκειμένου νά διατυπωθῶν, νά ἐλεγχθῶν καί, ὅσο γίνεται, νά ἀπαντηθῶν ριζικά ἐρωτήματα πού ἀφοροῦν στήν ὄντογένεση καί στή φυλογένεση τῆς γλώσσας. Ἔτσι τό τόξο πού προτείνεται διαθέτει, φανερά ἢ λαθραῖα, προσωκρατικὴ, πλατωνικὴ καί ἀριστοτελικὴ χορδή, ἀπὸ ὅπου ἐκτοξεύτηκαν ἐφεξῆς ἕως τίς μέρες μας ἀλλεπάλληλα βέλη. Μόνο πού κάθε φορά ὁ στόχος ταλαντεύεται, καθιστώντας προβληματικὴ τὴν εὐστοχία, ἐκθετη ἐπομένως στό «ἴσως» τοῦ γοητευτικοῦ μύθου.

Ἄλλα πάντως ἐξαρτῶνται ἀπὸ τό ἂν καί κατὰ πόσον τὰ ζεύγη πού προηγουμένως σφετερίστηκα (τό σαφές καί τό σκοτεινὸ, τό ψηφιακό καί τό ἀναλογι-

κό, τό γνωσιακό και τό συγκινησιακό, τό κοινωνικοϊστορικό και τό βιολογικό) έκλαμβάνονται ἢ ὡς ριζική διάξευξη (ὁ ἕνας ὄρος νά ἀποκλείει τόν ἄλλο) ἢ ὡς συμπληρωματική σύξευξη (ὁ ἕνας ὄρος νά προϋποθέτει και ἐν μέρει νά ἐμπεριέχει τόν ἄλλο). Μιλώντας μεταφορικά: τό ζήτημα εἶναι ἂν ἔχουμε νά κάνουμε στήν προκειμένη περίπτωση μέ ἀδιεπέραστες συμπληγάδες, πού ἀπειλοῦν νά συνθλίψουν τή γλώσσα, ἢ μέ ἀντικείμενες ὄχθες ἐνός ποταμοῦ πού προστατεύουν τή ροή του, κυρίως στά σημεῖα μέ ἀπότομες καμπές. Ἡ δραματική περιγραφή τοῦ Χριστίδη δείχνει ἀκριβῶς πῶς, πότε και πόσο περάσαμε μέσα στόν εἰκοστό αἰώνα ἀπό τή δογματική στή διαλεκτική ἐπιλογή, μέ βάση και τίς σημαντικότερες προκαταβολές τῶν περασμένων αἰώνων.

Ἄν μετῶ σωστά, ἐντοπιζονται στή διαδρομή αὐτῆς τῆς περιπέτειας ὀκτώ σταθμοί, μερικοί ἀπό τοὺς ὁποῖους ἀναδεικνύονται διασταυρώσεις, ὅπου συνομιλοῦν περισσότεροι ἐρευνητές –ὄχι μόνο γλωσσολόγοι. Δέν πρόκειται νά ἐξονομάσω και νά σχολιάσω και τοὺς ὀκτώ σταθμούς ὄχι μόνο γιά λόγους οἰκονομίας ἀλλά και ἀμηχανίας. Ἄντ' αὐτοῦ ἐπιλέγω, ὄχι ἐντελῶς αὐθαίρετα, τοὺς δύο πρώτους (πού μπορεῖ νά ὀριστοῦν και ὡς ἀφετηριακοί, μέ ἰδρυτική μάλιστα σημασία) και τόν τελευταῖο (ὁ ὁποῖος φαίνεται πῶς ἔκλεισε τόν ἐξαντλημένο ἤδη εἰκοστό αἰώνα). Πρέπει ἐπιπλέον νά ὁμολογήσω ὅτι και αὐτῶν τῶν τριῶν σταθμῶν ἡ παρουσίαση θά μείνει λειψή και σχεδόν ἀντιγραφική, ἀφοῦ τά λόγια τοῦ ἴδιου τοῦ Χριστίδη ἐδῶ πλεονάζουν. Προσωπικά ἐξάλλου ἐνδιαφέρομαι περισσότερο γιά τήν ταυτότητα τῆς ποιητικῆς γλώσσας, ὅπως αὐτή προσδιορίζεται και μεταλλάσσεται στή μετάβασή της ἀπό τόν ἕνα στόν ἄλλο σταθμό.

ΑΡΧΙΖΟΝΤΑΣ ΛΟΙΠΟΝ ΑΠΟ ΤΟΝ ΣΩΣΣΥΡ, πού θεμελίωσε ἀνυποχώρητα τή ψηφιακή, μή ἀναλογική, θεωρία γιά τή νόηση και τή γλώσσα (ἄποψη πού προαναγγέλλεται ἤδη ἀπό τόν Καρτέσιο και τόν Λόκ), σταματῶ μεροληπτικά στήν ἀποκάλυψη τοῦ λεγόμενου «νυχτερινοῦ» Σωσσού, στήν ὁποία εὐλογα ἐπιμένει ὁ Χριστίδης. Ὅπου ὁ μέγας γλωσσολόγος βυθίζεται ἀπροσδόκητα και στίς ἀναλογικές, συγκινησιακές ὄψεις τῆς γλώσσας, ἀναγνωρίζοντας τήν ὑπαρξη μιᾶς σκοτεινῆς ἀλχημείας, πού ὑποβαστάζει τή φωτεινή ἀλγεβρα τῆς γλώσσας. Θυμίζω ἀμέσως τό σχεδόν αὐτονόητο: ὅτι ἡ ποίηση διεκδικεῖ τό δικό της ἐμπράγματο, ἀναλογικό και συγκινησιακό μερίδιο, συχνά ἐρωτροπεῖ μέ τή σκοτεινή ἀλχημεία τῆς γλώσσας, ἐνῶ ἀντιστέκεται στή φωτεινή τῆς ἀλγεβρα. Συγχρόνως δίνει μεγαλύτερο βάρος στόν ψυχολογικό συντελεστή τῆς γλώσσας παρότι στόν ἱστορικό της ἰστό, ἀπόκλιση πού τή συμερίζεται ὁ ὄριμος Σωσ-

σύρ γενικότερα γιά τήν ταλάντευση τῆς γλώσσας μέσα στό εὐρύτερο σημειωτικό του σύστημα.

Ἡ κλιμάκωση αὐτή τῆς γλώσσας, καταβατική και ἀναβατική, ἀπό τό ἀναλογικό στό ψηφιακό, ἀπό τό θερμό στό ψυχρό, ἀπό τήν ἐμπράγματη λέξη στήν ἀφηρημένη ἔννοια, διαβαθμίζεται ριζικότερα και πῶς συστηματικά κατά τήν τέταρτη δεκαετία τοῦ περασμένου αἰώνα ἀπό τόν σπουδαῖο ἀμερικανό πραγματιστή φιλόσοφο Τσάρλς Πήρς. Ὁ ὁποῖος, προάγοντας, χωρίς νά τό γνωρίζει, τό σημειολογικό και σημειωτικό πρόγραμμα τοῦ Σωσσού, ἐπιμένει ὅτι κάθε γλωσσικό σημεῖο παραπέμπει σέ ἄλλα γλωσσικά σημεῖα, ἐγκαθιστώντας ἔτσι μιᾶ διαμεσολαβημένη σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τήν πραγματικότητα και τόν κόσμο. Σέ ὅ,τι ἐξάλλου ἀφορᾶ τή γλώσσα, ὁ Πήρς προτείνει τήν καταγωγή και τήν ἀναγωγή της ἀπό τήν εἰκόνα και τόν δείκτη στό σύμβολο. Μέ τά λόγια τοῦ Χριστίδη ἀποφαίνεται ὅτι: τό γλωσσικό σημεῖο, ὡς σύμβολο (ἄς ποῦμε: ὡς ἀφηρημένη ἔννοια) υπερβαίνει τοὺς ἀναλογικούς προγόνους του ἀλλά ταυτόχρονα τοὺς συμπεριλαμβάνει. Ἐπομένως κάθε γλωσσικό σημεῖο περιέχει μιᾶ εἰκονική και δεικτική διάσταση, πού γειώνει τό συμβολικό του περιεχόμενο στήν πραγματικότητα. Γιά τά δικά μας γούστα: ἡ ποιητική γλώσσα ξέρομε ὅτι προσηλώνεται ἐπίσης, περισσότερο ἢ και ἀποκλειστικά, στοὺς ἀναλογικούς προγόνους τῆς εἰκόνας και τοῦ δείκτη. Ὅσο γιά τόν ὀμιλητή, ὁ Πήρς ἐπιμένει ὅτι εἶναι ὁ ἴδιος ἕνα σημεῖο, μολυσμένο ἀπό τήν εἰκόνα και τόν δείκτη, δεικτη πού ἐκπροσωπεῖ τήν πράξη και τήν ἐνεργητική βίωση τῆς ἐμπειρίας. Εὐστοχότερη ταυτότητα γιά τόν ποιητή δύσκολα προσφέρεται και προσφέρεται.

Ἡ ποιητική αὐτή ταυτότητα ἐπικυρώνεται, ἂν ληφθεῖ ὑπόψη και ἡ ἄλλη, συμπληρωματική, τρίδαθμη κλίμακα, πού προτείνει ὁ Πήρς γιά τό φάσμα τῆς γλώσσας. Πρόκειται γιά τριπλή σύσταση τοῦ γλωσσικοῦ σημείου, πού ἀνακλᾷ, ὅπως γράφει ὁ Χριστίδης, τήν τριπλή σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τήν πραγματικότητα. Προηγεῖται ἡ φέρστνες, μεσολαβεῖ ἡ σέκοντνες και ἀκολουθεῖ ἡ θέρντνες. Ἡ πρώτη ἀντιστοιχεῖ στήν ἄμεση βίωση τῆς ἐμπειρίας. Ἡ δεύτερη στήν ἐνεργητική συνάντηση τοῦ ὑποκειμένου μέ τό ἀντικείμενο. Ἡ τρίτη τήν ἐπικράτηση τῆς ἀποστασιοποιημένης συμβολικῆς βίωσης τῆς ἐμπειρίας. Προφανῶς ἡ ποίηση κινεῖται μεταξύ δεύτερης και πρώτης βαθμίδας, παίρνοντας κατά κανόνα ἀμυντική ἢ και ἐπιθετική ἀπόσταση ἀπό τήν τρίτη. Προχωρῶ ὁμως στόν ἄλλον σταθμό, τόν τελευταῖο τῆς σειράς, σύμφωνα μέ τήν ὑπόσχεσή μου.

Στό πλαίσιο τῆς γνωσιακῆς ἐπιστήμης ἐξελίσεται πρὸς τό τέλος τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα και ἡ γνωσιακή γλωσσολογία μέ ἀντίπαλους και συμμαχούς ἐρευνητές, στοὺς ὁποῖους συμετέχουν ψυχαναλυτές και νευροψυχολόγοι. Τά συμπληρωματικά εὐρήματα εἶναι

σημαντικά και περιστρέφονται τώρα γύρω από τη σύνδεση συγκίνησης και συνειδητότητας, πρωτογενούς και ανώτερης συνειδητότητας, πυρηνικής και έκτεταμένης συνειδητότητας. Τόσο η πρωτογενής όσο και η πυρηνική συνειδητότητα υποδεικνύουν τόν ενσώματο χαρακτήρα της ανθρώπινης λογικότητας, παραπέμπουν έπομένως σέ βασικό συντελεστή της ποιητικής γλώσσας, ό ενσώματος χαρακτήρας της οποίας θεωρείται αναφαίρετος. Σ' αυτά τά συμφραζόμενα, πού όρίζουν γενικότερα τήν ενσώματη διάσταση τής ανθρώπινης ύπαρξης, παρεμβαίνει στό τριαδικό σχήμα πού Πήρς, ως άποφασιστικός όρος, και ή φαντασία, μέ τήν καντιανή έννοια τής λέξης. Πρόκειται (γράφει ό Χριστίδης) γιά μορφοποιητική αρχή, πού μεσολαβεί ανάμεσα στίς αισθήσεις και στίς έννοιες, και παράγει φαντασιακά εικονικά σχήματα, διαφορετικά τόσο από τίς συγκεκριμένες εικόνες όσο και από τίς άφηρημένες. Έτσι όμως φτάσαμε στόν πυρήνα τής ποίησης, ή οποία προσγειώνεται στό πρωτογενές και αδιαίρετο σωμα τής γλώσσας, γιά νά απογειωθεί στόν οικείο φαντασιακό της χώρο. Όπου συμβάλλονται και συμπυλώνονται ή μονοσημία μέ τήν πολυσημία, ή κυριολεξία μέ τή μεταφορά, ή κατάφαση μέ τήν αντίφαση, τό επιφώνημα μέ τήν πρόταση, ή δεβαιότητα του νοήματος μέ τήν άβεβαιότητά του. Θά τολμούσα νά πω πώς ό ποιητής, παίζοντας πλέον μέ τή γλώσσα, δέχεται και νά εμπαιξεται. Πλησιάζω στό τέλος μου. Πρίν όμως πω «σώνει», (παράπεμποντας στό τελευταίο στοχαστικό και σημαντικότερο, κατά τή γνώμη μου, μελέτημα του τόμου -τό δεύτερο, θεωρητικό του, μέρος άποτελεί αναγκαίο και πολύτιμο συμπλήρωμα τής Είσαγωγής) άποτολμώ ένα αυτοσχόλιο, σίγουρα περιφερειακό, έπομένως έξ όρισμοϋ λοξό και άμφίβολο.

Σέ πολλά σημεία του βιβλίου του ό Χριστίδης υπογραμμίζει τή συγγένεια του ποιητικού λόγου μέ τόν παιδικό λόγο ως πρός τόν δεικτικό, εικονικό, πολυσημικό, όλοφραστικό, εμπράγματο τρόπο του. Η σχέση αυτή έπαρκώς τεκμηριώνεται, λιγότερο όμως κατά τή γνώμη μου εξηγείται. Προφανώς ό καλός ποιητής δέν παλιμπαιδίζει. Πού βρίσκεται έπομένως ή διαφορά τής ποιητικής του γλώσσας από τήν όμοτροπη συχνά παιδική γλώσσα. Ό παιδικός λόγος, πραξιακός κατά βάση, δηλώνει μάλλον τήν ύποχρωτική και όδυνηρή ανάδυση από τή σκοτεινή στή φωτεινή όψη τής γλώσσας, από τήν ενσώματη στήν άσώματη και άφηρημένη. Δέν πρόκειται σίγουρα γιά συνειδητή έπιλογή. Συχνά έξάλλου ή βίαιη και κρίσιμη αυτή μετάβαση άπωθεΐται, προκαλώντας δυσανάγνωστα και δυσθεράπευτα τραύματα. Στην περίπτωση όμως του ποιητή ή φορά αυτή μοιάζει νά αντιστρέφεται: ή ανάδυση μετατρέπεται τώρα σέ κατάδυση ή άσύνειδη ανάγκη σέ συνειδητή έπιστροφή, προκειμένου, εκτός των άλλων, νά αναγνωριστούν και

νά λυθούν κάποιοι κόμποι τής παιδικής κυρίως (άλλά όχι μόνον) έμπλοκής μέ τή γλώσσα.

ΤΟΥΣ ΚΟΜΠΟΥΣ ΑΥΤΟΥΣ άναζητεί ή ποιητική γλώσσα στό βιογλωσσικό άπόθεμα του ποιητή, τό όποιο συνιστά και τήν κρίσιμη έμπειρία του, αδιαίρετα βιογλωσσική και αυτή. Θέλω νά πω ότι ή ποιητική γλώσσα άποτελεί τό καλύτερο διαγνωστικό μικροσκόπιο τής βιογλωσσικής μας ταυτότητας, προχωρώντας έως τά άπόκρυφα της στοιχεία. Η γιά νά μιλήσω άλλιώς: μέ τήν κατάδυση της ή ποίηση στό πρωτογενές, στό πυρηνικό ύπέδαφος τής γλώσσας, μάς συμπυλώνει μέ τή σκοτεινή έκφραστική άλχημεία της -και άλχημεία μας. Έδώ όμως άς σταθώ, πού λείει και ό άλεξανδρινός. Όμολογώντας τήν όφειλή μου στόν Τάσο Χριστίδη, πού μέ τήν εύρηματική διατύπωση και τό συνεχώς έρεθιστικό περιεχόμενο του βιβλίου του μέ όδήγησε νά δώ τίς φανερές και προπαντός τίς κρυφές όψεις τής γλώσσας. Έκείνος άς όψεται. Έγώ τόν εύχαριστώ.

Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών
Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο Μέλπωσ Μερλιέ

Θανάσης Μωραΐτης

Ανθολογία αρβανίτικων τραγουδιών της Ελλάδας

καταγραφή σε νότες με ιστορικές,
γλωσσολογικές, μουσικολογικές, προσωδιακές
και μετρικές αναλύσεις

Θεωρητικά προλεγόμενα - μουσικολογική ανάλυση

Δημήτρης Λέκκας

Αθήνα 2002

JEAN MEYNAUD

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Βασιλική έκτροπή και Στρατιωτική Δικτατορία (Β' τόμος)
'Αθήνα, 'Εκδόσεις Σαββάλας, 2002, σελ. 744 (δεμένο)

ΜΙΑ ΕΜΠΛΟΥΤΙΣΜΕΝΗ ΕΠΑΝΕΚΔΟΣΗ ΕΝΟΣ ΚΛΑΣΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ

του Γιώργου Πάσχου

Τά πολιτικά βιβλία μοιάζουν συνήθως με τίς ώραϊες γυναίκες. Στά νιάτα τους είναι άλαστονικά και σπάνια γερνούν καλά. Χάνουν γρήγορα τή λάμψη τους και τά χρώματά τους. Λίγα χρόνια μετά τήν έκδοσή τους διαβάζονται σά λυπητερά μοιρολόγια, θυμίζουν τόν μελλοθάνατο πού δεμένος στον πάσσαλο περιμένει τό μεσαιωνικό δήμιό του. Μέ τό βιβλίό του Μεϊνώ τά πράγματα είναι διαφορετικά. 'Ο χρόνος δέν τήρησε τό ασφυκτικό πρωτόκολλο, συνθηκολόγησε μέ τό κείμενο. 'Η έκδοση του πρώτου τόμου τό 1966 στή σειρά «Σπουδές Πολιτικής 'Επιστήμης» ήταν άπροσδόκητη, καλοδεχούμενο υπόδειγμα Πολιτικής 'Ανάλυσης λίγους μήνες πριν τή δικτατορία του 1967. Δέν ξέρω αν ο πρωτότοκος τόμος τής σειράς αυτής επηρέασε τήν έγχώρια ακαδημαϊκή σκέψη τής εποχής. Τά ίχνη μιάς τέτοιας επιρροής χάνονται, υποθέτω, στους γρίφους τής ένστολης λογοκρισίας και τής ύστερόβουλης σιωπής.

Το ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΜΕΨΝΩ στά χρόνια αυτά άδικήθηκε αλλά και ευνόηθηκε από τήν ιστορία. Έγινε άπαγο-

ρευμένο αλλά υποχρεωτικό άνάγνωσμα για όποιον ήθελε νά φυλλομετρήσει ή νά μελετήσει τά μεταπολεμικά πολιτικά μορφώματα. Τά έπιστημονικά εργαλεία και οι κανόνες τής Πολιτικής 'Ανάλυσης και τής Πολιτικής Κοινωνιολογίας εκδιώχτηκαν αλλά και δραπέτευσαν από τό χώρο τής ακαδημαϊκής συζήτησης. Τά αντιδικτατορικά κείμενα τής περιόδου 1967-74 τρύγησαν –πριν από όλους τους άλλους– τήν τεκμηρίωση και τήν οξυδέρκεια πού διατρέχουν τό έργο του Μεϊνώ. Στίς αντιδικτατορικές άναζητήσεις βρήκαν οι έπιστημονικές αναλύσεις του Μεϊνώ τήν πρώτη άναγνώριση αλλά και τήν πιό ζεστή φιλοξενία.

Μετά τό 1974, όταν τό έργο του Μεϊνώ επανεκδόθηκε από τόν έκδοτικό οίκο «Μπάιρον», γνώρισε νέα έκδοτική έπιτυχία αλλά και τό ακαδημαϊκό κύρος πού του άναλογεί. Για τους κοινωνικούς έπιστήμονες πού έρευνούν τή μεταπολεμική 'Ελλάδα, άποτελεί πλέον «κλασικό», όπως λέμε, έργο.

'Η ολοκληρωμένη μέ χάρτες και άδημοσίευτα κείμενα καθώς και γλωσσικά αναθεωρημένη δίτομη επανέκδοσή του τό 2002 από τίς εκδόσεις «Σαββάλας» εξακολουθεί νά άκτινοβολεί τήν παλιά αύστηρή νεα-

νικότητα. Τό κείμενο παραμένει σφριγηλό, συστηματικό, κομψό, όξυδερκές, πυκνό, πλούσιο και λιτό συνάμα, ανήσυχο και καλομελετημένο. Άλέθει και, κατά κάποιο τρόπο, χαλιναγωγεί με σοφία και τέχνη τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, θέτει σε δοκιμασία την κίνηση και την πλαστικότητα τους. Οι αναλύσεις για τό Κέντρο και την Άριστερά παραμένουν ένα πολιτικό σκευοφυλάκιο ιδεών. Κοντολογίς, ό Μεϊνώ δέν έγραψε άπλώς μία έξαιρετική μελέτη. Κατέστρωσε ένα σύγχρονο σχέδιο, μιά σύγχρονη άρχιτεκτονική τής έρευνας για τις πολιτικές δυνάμεις στή μεταπολεμική Έλλάδα. Οι λίγες μεταγενέστερες μελέτες δέν ξεφυγαν από τό σχέδιο αυτό και από τις θεματικές του. Άκόμα και όταν εμφανίζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις, άκόμα και τότε ένσωματώνεται σ' αυτές ό έρευνητικός σχεδιασμός του Μεϊνώ.

Άς μή τό ξεχνάμε, ή δίτομη μελέτη του Μεϊνώ γράφτηκε στήν άλλοπαρμένη δεκαετία του '60 και στις άρχές τής δεκαετίας του '70. Σέ μιά εποχή βέβηλη και πολυμήχανη, όπου άνάμεσα στά άλλα κλονίζονται οι ναυελικές παραδόσεις των κοινωνικών επιστημών. Ό αυτόπροοδιορισμός τής Πολιτικής Έπιστήμης, ήδη διαταραγμένος από τή δύσκολη συνάντηση τής άμερικανικής political science με τις δυτικοευρωπαϊκές παραδόσεις εμπλέκονται στήν παραζάλη των ριζοσπαστικών αναζητήσεων τής εποχής. Στίς συνθήκες αυτές ό Μεϊνώ κινείται με χαρακτηριστική άνεση στό πλαίσιο των κοινωνικών επιστημών, έπιμένει στή γόνιμη συνεργασία τους και χρησιμοποιεί πλούσια και άνθεκτικά ύλικά. Για νά μελετήσετε τις μεταπολεμικές πολιτικές δυνάμεις στήν Έλλάδα συνθέτει δημιουργικά τόν άγγλοσαξωνικό εμπειρισμό με δυτικοευρωπαϊκές θεωρητικές αναζητήσεις. Αυτή ή καλοζυγισμένη σύνθεση άποτελεί τό όχημα για μετουσιώσει σε έπιστημονικό λόγο τις μη αισιόδοξες δημοκρατικές ευαισθησίες του. Η Πολιτική Έπιστήμη είναι ή γίνεται γι' αυτόν πρώτα από όλα έπιστήμη: άνατρέχει σε πηγές, αξιοποιεί έρευνητικούς και έρμηνευτικούς κανόνες και μεθόδους άνάλυσης, σέβεται τή βιβλιογραφία και έπιζητά τήν πρωτοτυπία. Συνάμα, όμως, για τόν Μεϊνώ ή Πολιτική Έπιστήμη είναι κριτική έπιστήμη δηλαδή μιά έπιστήμη πού οι άφετηρίες, τά έρωτηματικά και οι στόχοι της παραλέμπουν σε κοινωνικές άντιθέσεις, άνασκευάζονται διαρκώς, διαμορφώνονται μέσα από άλλεπάλληλες έπιστημονικές και πολιτικές διχογνωμίες και συγκλίνουν στήν έννοια τής πολιτικής δημοκρατίας.

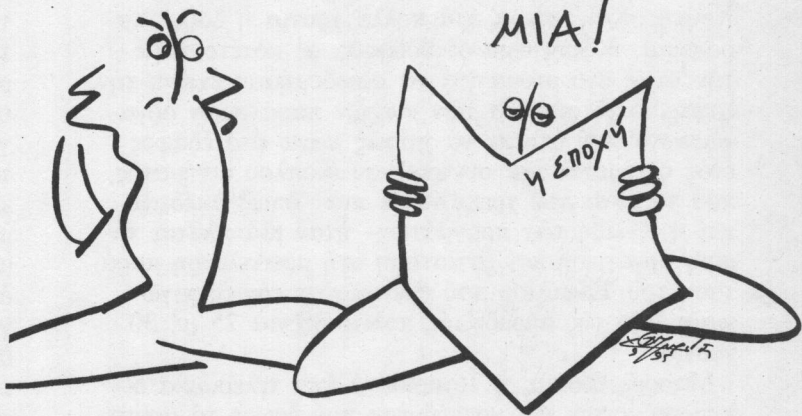
ΤΕΛΕΙΩΝΟΝΤΑΣ ΑΥΤΕΣ τις προλογικές έπισημάνσεις όφείλω νά προσθέσω πώς ό Μεϊνώ ήξερε νά διαλέγει συνεργάτες. Ό Παναγιώτης Μερόπουλος και ό Γεράσιμος Νοταράς άποδείχτηκαν άξιοι συνεργάτες άλλά και συν-συγγραφείς μεγάλου μέρους από τόν

πρώτο τόμο. Άπό τήν άλλη μεριά, οι έκδόσεις «Σαββάλας» ξεέρον νά διαλέγουν βιβλία. Η ολοκληρωμένη και άναθεωρημένη επανέκδοση του έργου του Μεϊνώ για τήν Έλλάδα είναι ή καλύτερη δυνατή άρχή για τήν σειρά «Κοινωνικές Έπιστήμες».

Η ΕΠΟΧΗ της ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙΣ
ΝΑ ΔΙΑΚΡΙΝΕΙΣ
ΤΙΣ ΕΠΟΧΕΣ
ΠΙΑ...

ΕΧΟΥΝ
ΕΝΘΕΙ
ΣΕ
ΜΙΑ!

 Η εποχή
ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΝΕΩΣΗ, ΓΙΑ ΤΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟ

εβδομαδιαία εφημερίδα
της Ανανεωτικής αριστεράς

«ΑΛΛΟΣ ΔΡΟΜΟΣ ΔΕΝ ΥΠΗΡΧΕ»

Γιά τό βιβλίό του Νίκου και τῆς Ἀργυρῶς Κοκοβλή

του Τάκη Μπενᾶ

ΣΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΔΕΚΑ-ΔΕΚΑΠΕΝΤΕ χρόνια ἐκδόθηκαν πολλές δεκάδες βιβλία, μέ τίς μαρτυρίες τῶν ἀγωνιστῶν τῆς Ἀντίστασης καί τοῦ Ἐμφυλίου πολέμου. Τά περισσότερα τά ἔχω διαβάσει. Τά ἔχω συγκρίνει καί τά ἔχω ταξινομήσει στό μυαλό μου καί στή βιβλιοθήκη μου. Ἦμουν, συνεπῶς, προετοιμασμένος ὅταν πῆρα στά χέρια μου αὐτό τό βιβλίό του Νίκου καί τῆς Ἀργυρῶς Κοκοβλή.

Καί ἐδῶ ἦρθε ἡ ἐκπληξη. Γιατί ἐτοῦτο δέν ἔμοιαζε τόσο πολύ μέ τά ἄλλα. Ἡ θεματολογία ἦταν, βέβαια, ἡ ἴδια: Πόλεμος, κατοχή, ἀντίσταση, διωγμοί, ἐμφύλιος, προσφυγιά, δικτατορία. Ἡ Βίβλος τῶν παθῶν μιάς ὁλόκληρης γενιάς πού ξόδεψε τή ζωή της ὑπηρετώντας τά ἰδανικά της καί τήν ἀνθρωπιά της.

Καί ὅμως, τό βιβλίό αὐτό ξεχώριζε γιατί σέ συγκλόνιζε μέ τήν πρωτότυπη γραφή του, μέ τήν πύζωντανή ἀπόδοση τῶν ἀγριῶν διωγμῶν ἐνός ἀνελέητου κυνηγητοῦ πάνω στά ἀπόκρημνα βουνά τῆς Κρήτης. Καί ὕστερα, γιά πολλά χρόνια ἡ βαθιά παρανομία, ἡ ζωή μέσα γιά νά οἰκοδομήσεις ἐκεῖνη τήν ψυχή στό στόμα γιά νά οἰκοδομήσεις ἐκεῖνη τήν ζαχαριαδική οὐτοπία τῶν «γερωῶν παράνομων ὀργανώσεων» πού ἔπρεπε νά χτίσεις πάνω στό ἔδαφος ἐνός ἡττημένου καί συντριμένου ἐνόπλου κινήματος, πού τό μόνο πού χρειαζότανε πιά –ὅπως ἀπέδειξε καί ἡ ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων– ἦταν μιά πλατιά νόμιμη ὀργάνωση καί ἀντίσταση στή μονόπλευρη παράταση τοῦ Ἐμφυλίου πού ἀποτελοῦσε τόν ἀκρογωνιαῖο λίθο τῆς ἀκροδεξιᾶς πολιτικῆς γιά 25 μέ 30 χρόνια.

Μπορεῖ, βέβαια, ἡ Ἱστορία νά ἔχει τελεσιδικα δικάσει αὐτήν τήν κατεύθυνση πού ἔσωσε τό ἀριστερό κίνημα καί ἀνοίξε τό δρόμο γιά τήν ἀναγέννησή του μέσα ἀπό τίς στάχτες τοῦ Ἐμφυλίου. Ἐννοῶ βέβαια τήν ἐπιλογή τῆς ἐνότητας ὅλων τῶν ὀργανωμένων δυνάμεων μέσα στήν ΕΔΑ, μέ τήν αὐτοδιάλυση τῶν παράνομων ὀργανώσεων τοῦ ΚΚΕ πού ἀποφασίστηκε ἐπιτέλους τό 1958. Ὅμως, ἀκόμα καί τότε, οἱ ἀνεγκέφαλες κεφαλές τοῦ ἐγχώριου δογματισμοῦ ἀπαντώντας στό ἀγωνιώδες ἐρώτημα αὐτῶν τῶν κυ-

νηγημένων ἀνθρώπων πού πάσκιζαν νά κρατοῦν ἀναμένη τή σπιθαμή τοῦ ἀγῶνα, δέν δίσταζαν νά τοῦς ἀποπροσανατολίσουν μέ τό σοφό τους μήνυμα: «Ψάξτε βαθύτερα, τό πράγμα μυρίζει ὄπλουρτονησμοῦ». Ἔτσι γραφόταν ἡ Ἱστορία ἐκεῖνα τά χρόνια.

Ο ΝΙΚΟΣ ΚΑΙ Η ΑΡΓΥΡΩ ΚΟΚΟΒΛΗ εἶναι μορφές σεβαστές καί σύμβολα ἀγωνιστικά. Τοῦς γνώρισα προσωπικά μετά τό 1975-76, ὅταν γύρισαν ἀπό τήν τραυματική τους ἐμπειρία τοῦ σοβιετικοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ. Καί τελευταία φορά πού εἰδωθήκαμε ἦταν φέτος, στίς 15 Φεβρουαρίου, τή μέρα τῶν μεγάλων παγκόσμιων διαδηλώσεων. Περιπατήσαμε μαζί στή μεγάλη πορεία τοῦ Χανιώτικου λαοῦ καί θαύμαζα τό κουράγιο τους, παρατηρώντας μέ περιέργεια καί τά πόδια τους πού ἀφοῦ εἶχανε τσακιστεῖ χρόνια ὁλόκληρα πάνω στίς ἀγριές καί ἀπάτητες Μαδάρες, τώρα ἐξακολουθοῦσαν νά τοῦς ὀδηγοῦν στό δῆματα τοῦ ἀγῶνα. Καί ὅπως γράφουν οἱ ἴδιοι: «...κάποιοι μᾶς ἔλεγαν: μέχρι πότε θά ἀντέξετε; παραδοθεῖτε νά σωθεῖτε... Δέν τοῦς ἀκούσαμε καί δέν μετανιώσαμε γι' αὐτό. Χιλιάδες Ἕλληνες ἔβαλαν ὑπόθηξη τά νιάτα τους, τή ζωή τους στήν προοπτική μιάς κοινωνίας μέ εἰρήνη, δικαιοσύνη, ἀλληλεγγύη, ἀνθρωπιά... Καί μπορεῖ τό ὄραμά μας νά παραμένει ὄραμα. Ὅσοσο μιά τέτοια κοινωνία εἶναι ὄχι μόνο ἐφικτή ἀλλά καί ἀναγκαῖα. Συνεχίζει νά ἀποτελεῖ τή μοναδική ἐλπίδα γιά τήν πορεία τῆς ἀνθρωπότητας...». Αὐτά τά λόγια ἀντιπροσωπεύουν καί τό σημερινό πολιτικό τους στίγμα. Τό καταστάλαγμα μιάς ὁλόκληρης ζωῆς καί τί ζωῆς! Ἡρωικῆς ἀλλά καί μαρτυρικῆς πού κατάφεραν νά τήν κλείσουν στίς σελίδες αὐτοῦ τοῦ βιβλίου.

Στίς πρῶτες 164 σελίδες τοῦ ὁ Ν. Κοκοβλή καταγράφει τά γεγονότα τῆς Κατοχῆς καί τῆς ἀ' φάσης τοῦ Ἐμφυλίου, ὅπου ξεπετάγονται μπροστά στά μάτια σου ὅλη ἡ μεταδεκεμβριανή ἐποχή τῶν μεγάλων διωγμῶν πού προηγήθηκαν τοῦ Ἐμφυλίου μέ στόχο νά συντριφεῖ ἡ μεγάλη, ἡ δοξασμένη ἐαμική πλειοψηφία τῆς Ἐθνικῆς μας Ἀντίστασης γιά νά μπορέσει

νά εγκαθιδρυθεί τό καθεστώς τῆς ὑποτέλειας στούς ξένους, δηλαδή στούς Ἀγγλοαμερικανούς, πού καί σήμερα συνεχίζουν τήν ἴδια ἐπιθετική πολιτική ἐναντίον τῆς ἀνεξαρτησίας ὁποιων χωρῶν τούς ἐνδιαφέρει ὁ πλοῦτος ἢ ἡ θέση τους.

Συνιστῶ στόν ἀναγνώστη νά διαβάσει προσεκτικά αὐτές τίς σελίδες. Δέν εἶναι ἀπλά μιά ἀκόμα μαρτυρία. Εἶναι ἡ ἴδια ἡ Ἱστορία τοῦ ἀντιστασιακοῦ κινήματος, μέ τό μεγαλεῖο του καί τίς συμφορές του. Εἶναι οἱ ρίζες μας, οἱ δικές μας ρίζες πού φτάνουν ὡς τά σήμερα καί τροφοδοτοῦν μαζί μέ τή Μνήμη καί τή Γνώση.

Θά ἐπακολουθήσει στό ἐπόμενο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου ἡ ὑποδειγματική καί πραγματικά λογοτεχνική γραφή τῆς Ἀργυρῶς πού μέ τήν κρητική ντοπιολαλιά της θά μάς δώσει μιά σπαρακτική περιγραφή γιά τή δύσκολη ἀπόφαση πού πήρε νά βγεῖ στό ἀντάρτικο καί νά θυμηθεῖ τήν μαντινάδα τῆς ἐποχῆς:

«Δυό λέξεις εἶναι στά Χανιά γραμμένες μέ Ἱστορία ἢ μία γράφει θάνατος κι ἡ ἄλλη Ἐλευθερία».

ΘΑ ΠΑΡΕΙ ΜΕΡΟΣ σέ ἓνα πόλεμο ἄγριο πού θά τόν περιγράψει μέ ἐκπληκτικό τρόπο. Διαβάζω δύο περικοπές:

«Μέ τό ξημέρωμα (4/6/1948) ὁ ὀρίζοντας εἶναι καθαρός. Διάφανος. Πάνω στίς κορυφές διακρίνεται καθετί πού σαλεύει. Σάν μερμήγκια κινούνται χιλιάδες ἀνθρώποι καί σιδερικά ἀμέτρητα λαμποκοποῦν μέ τίς πρῶτες ἀκτίνες τοῦ ἡλίου. Καί πόσοι ἄραγε εἶν' ἐκεῖνοι πού δέν φαίνονται, πού προχωροῦν μέσα ἀπό τίς ρεματιές. Χωροφύλακες-ΜΑΥ-στρατιῶτες καί ἐπιστρατευμένοι χωρικοί, κινοῦνται συνδυασμένα πρὸς τό Φαράγγι. Πιάνουν τό Γκίγκιλο ἀπό τά δυτικά. Ἀπό τά βόρεια Ὀμαλό-Ξυλόσκαλο-Ποριά-Μελινταοῦ-Ψαρή καί ἀνατολικότερα τ' Ἀγγελοκάμπι. Πολλές δυνάμεις ἔχουν ἀποβιβάσει κι ἀπό τή θάλασσα στήν Ἀγία Ρουμέλη. Ἡ κύκλωσις εἶναι πλήρης. Τό πρωί 5 τοῦ Ἰουνίου ὄλμοι καί βαριά πυροβόλα ἀρχίζουν νά σφυροκοποῦν, νά "χτενίζουν" παντοῦ. Καί ἀεροπλάνα ρίχνουν τόνους τό καυτό μολύβι τους στίς ἀπότομες χαράδρες, στά πλάγια καί στίς κορυφές. Πέτρες ἀφήνουν τήν αἰώνια θέση τους καί μαζί μέ τ' ἀτσάλι κατακυλοῦν θαρρεῖς χωρίς τέλος. Τό φαράγγι σειέται, μουγκρίζει. Καπνοί φουρνώνουν. Ὑψώνονται δῶ κι ἐκεῖ τοῦφες πελώριες, σμίγουν καί φτιάχνουν ἓνα μαῦλο πέπλο, ἀδιαπέραστο ἔως κι ἀπό αὐτές τίς ἀκτίνες τοῦ ἡλίου.

Μέ τό νύχτωμα ὄλα κοπάξουν... Τήν αὐγή κι ὄλη τή μέρα ξανά κόλαση. Ξανά χαλασμός. Καί τήν ἄλλη μέρα τό ἴδιο... Καί τήν παράλλη χειρότερα...

Μέσα σ' ἓνα Φαράγγι ἄγριο, εἰσβολεῖς, ἀπό τή μιά μεριά, χιλιάδες, μ' ὄλα τά μέσα καί τό σύγχρονο ἐξοπλισμό καί καθαρά μετόπισθεν. Κι ἀπό τήν ἄλλη, μερικές δεκάδες ξελαπούτσωτοι, γυμνοί, νά μετροῦν τίς μέρες καί τίς νύχτες πού εἶναι νηστικοί καί διψασμένοι καί νά λογαριάζουν μιά μιά τίς σφαῖρες τους. Κι ὅμως τά περάσματα τοῦ Φαραγγιοῦ κρατιοῦνται. Οἱ ἀντάρτες μάχονται ἡρωικά κι ἐλπίζουν.

Πόσο ὅμως καί μέχρι πότε;

[...]

Ἐπάρχει ἓνα πέρασμα πού δέν τό ξέρει κανεῖς παρά μόνο τοῦτοι οἱ βασιλιάδες τοῦ Φαραγγιοῦ, οἱ Βίγληδες. Ἐνα πέρασμα μέσα ἀπό ἀπρόσιτους τόπους. Προχωροῦμε μέ χέρια καί μέ πόδια. Πότε πότε νιώθουμε ἀνήμποροι. Τρέμουμε. Παίρνουμε βαθιά ἀνάσα καί συνεχίζουμε. Πέτρες ξεκολλᾶνε κάτω ἀπό τά πόδια μας. Ἀπ' τή μάχη γλιτώσαμε, μά ἀπό δῶ θαρρεῖς καί δέν θά γλιτώσεις. Τό ξημέρωμα βρίσκει τή φάλαγγά μας σ' ἓνα ἴσιωμα μέ γέρικα χοντρά κυπαρίσσια. Ἴσως ἐδῶ νά μὴν ἔχει πατήσει πόδι ἀνθρώπινο ποτέ. Καθίζουμε. Τρέμουμε ὀλόκληροι. Ἡ δίψα μᾶς ἀφαιρεῖ κάθε δύναμη. Τά πόδια καί τά χέρια μας τρέχουν αἷμα. Τώρα νιώθουμε τόν πόνο στίς ξεσοκισμένες μας σάρκες. Καί τά στόματα ξεράθηκαν. Τά χεῖλη εἶναι ἄσπρα σάν χαρτί. Κάποιοι δέν μποροῦν νάν νά μιλήσουν...

“Ἀχ, μιά στάλα νερό!”

Οἱ ἀντάρτισσες ψάχνουν! Ἐχουν κουράγιο νά ψάξουν. Κι ἄς μὴ τούς λείπει τίποτα ὅτι κάτι μπορεῖ νά βροῦν.

“Ἐλάτε”, φωνάζει ἡ Ἡλέκτρα. Τρέχουμε. Ἡ Γεωργία, ἡ Μαριώ, ἡ Ἀθηνά... Στίς κούφιε ρίξεις τῶν αἰωνόβιων κυπαρισσιῶν βρίσκουμε μιά ὑγρή μαύρη πηχτή ὕλη ἀπό σάπια φύλλα καί κόπρανά ἀγριοκατσικιῶν. Τήν παίρνουμε καί τή στείδουμε στά μαραμένα μας χεῖλη. Κάποιες μαῦρες πικρές στάλες πέφτουν... Μέ τή μαύρη λάσπη στά χέρια, στά χεῖλη, στό σαγόνι, στό κίτρινο κουρασμένο πρόσωπο, μέ τά μάτια νά γυαλίζουν ἀπό τήν ἀϋπνία καί τήν κόπωση, μοιάζουμε σάν νεκροί σέ κίνηση. Ὁ ἓνας κοιτάζει τόν ἄλλο μέ φόβο. Κι ὅμως, ἔτσι εἶμαι κι ἐγώ σκέφτεσαι, χωρίς νά τολμᾶς νά τό πεις...

Ἄλλοι ξεκόβουν καί δοκιμάζουν νά πιοῦν τό κάτουρό τους. Ἄλλοι ξαπλώνουν. Δέν μιλοῦν. Δέν σαλεύουν. Γιά ν' ἀνακτήσουν δυνάμεις, ν' ἀντέξουν νά προχωρήσουν. Τό βράδυ πάλι ἡ φάλαγγα ξεκινᾶ. Ἐχομε περάσει σέ ὀμαλότερο ἔδαφος. Οἱ δυνάμεις μας ὅμως μᾶς ἔχουν ἐγκαταλείψει. Κάποιοι καθώς προχωροῦν πέφτουν.

“Σιγά!... Ἐ, σιγά οἱ πρῶτοι...”

Σηκώνονται. Πρέπει νά σηκωθοῦν. Παίρνουν κουράγιο. Προχωροῦν λίγο καί πάλι ξαναπέ-

φτον. Έτσι προχωρούμε... Τό ξημέρωμα βρίσκει ό Βίγλης σ' ένα ξεροπόταμο ένα γουργούθι (λακκούδι) μέ νερό. Είναι κίτρινο, ζεστό, θαμπό και βρομάει. Άφθονοι πηδητάλοι (νεροσκουίληκα) κολυμπάνε μέσα.

“Νερό!...”. Αυτό είναι άρκετό. Πίνουμε! Πίνουμε! Κι όσο πίνουμε, τόσο περισσότερο θέλουμε νά πιούμε».

ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ ΑΥΤΕΣ ΤΙΣ ΣΕΛΙΔΕΣ τόν Πόλεμο δέν τόν πληροφορείσαι, τόν ζεις. Είναι σάν νά μετέχεις ό ίδιος στά γεγονότα. Νά τό κρατήσουμε αυτό σάν μιά από τίς άρετές του βιβλίου.

Μέσα σέ αυτές τίς άπάνθρωπες συνθήκες ό άνθρωπος δέν νιώθει μόνο τή φυσική του άνημπορία. Νιώθει και τή δύναμη τής ζωής. Κι έτσι εκεί άπάνω στά άφιλόξενα βράχια και μέσα στους καπνούς τής μάχης ή Άργυρώ θά γνωρίσει τόν Νίκο και ό Νίκος τήν Άργυρώ. Άκούστε πώς περιγράφει αυτήν τήν γνωριμία ή ίδια: «...άνάμεσα σέ αυτούς πού ήρθαν (στόν Όμαλό) είναι και ό Νίκος. Ένας νέος μετρίου άναστήματος, ντελικάτος, μέ φαρδιές πλάτες πού ξεχωρίζει από τά πικνά σκαλωτά μαλλιά του, τά μεγάλα μαύρα μάτια του και τά μακριά δάχτυλα τών χειρών του. Όταν τύχει νά σμίξουν τά βλέμματά μας κι όταν βρεθούμε κοντά, καθώς τρέχουμε νά κρυφτούμε στην πλαγιά από τά άεροπλάνα, νιώθω σάν κάτι νά αλλάζει μέσα μου. Η καρδιά άρχίζει νά χτυπά δυνατώτερα. Όμως, άμέσως συνέρχομαι. Είναι περιττές, άν όχι άνεπίτρεπτες σ' έμάς οι όνειροπολήσεις. Σήμερα κάνουμε άγώνα σκληρό. Πόλεμο. Τίποτα άλλο δέν μπορείς νά σκέφτεσαι...». Κι έτσι ή Άργυρώ, κοριτσόπουλο τότε, θά παραμείνει προσκολλημένη στό καθήκον. Άλλά αυτό δέν θά τήν έμποδίσει λίγες άράδες παρακάτω νά προστέσει: «Κάποιες ομάδες φεύγουν πρós τά χωριά τής ρίζας. Φεύγει και ό Νίκος. Θά ξανάρθει; Πότε; Ποιόν νά ρωτήσω. Και πώς; Πόσο θάθελα νά γνώριζα κάτι...». Ό έρωσ, λοιπόν, πού για μιά φορά ακόμα «άνίκατε μάχαν». Έλληνες είμαστε, είτε άρχαίοι είτε τωρινοί, θά μās θέλγει πάντοτε τό ώραϊον.

Όταν τέλειωσα αυτό τό βιβλίο είπα στόν έαυτό μου ότι θά τό ξαναδιαβάσω όπωσδήποτε. Γιατί έχει ένα πλοῦτο μέσα του, αλλά κυρίως έχει τσαγανό. Και μπράβο τους και στους δύο πού κατάφεραν νά μās δώσουν τέτοιο ντοκουμέντο.

ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΟ ΤΟΥ ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ μέ τίς άγριάδες του και τίς παληκαριές του. Άλλά και ντοκουμέντο άνθρωπιās, όχι μόνο από ιδεολογικής σκοπιās αλλά κυρίως από τήν άποψη τών άνθρωπίνων σχέσεων, του τρόπου πού συμπεριφέρεται ή άδολη λαϊκή ψυχή. Θά φανεί αυτό τό ανθρώπινο διαμάντι στις σελίδες του δύσκολου παράνομου άγώνα μετά τή λήξη τών μαχών. Τότε πού, ενώ τά σκιάζει όλα ή

φοβέρα, οι άνθρωποι άνοίγουν μαζί μέ τήν ψυχή τους και τά σπίτια τους για νά δεχτούν τους κυνηγημένους, νά τους κρύψουν, νά τους ταΐσουν και νά τους βοηθήσουν στόν άγώνα. Και όλα αυτά όχι μέσα στην άπέραντη Άθήνα, πού χάνεσαι εύκολα αλλά στην μικρή πόλη τών τότε Χανιών. Και νά σέ ξέρουνε και οι πέτρες. Και σύ νά συνεχίζεις άσταμάτητα αυτόν τόν άνισο άγώνα. Και τήν ώρα πού σέ κυνηγάνε θεοί και δαίμονες νά πρέπει νά ξεπεράσεις και τά χτυπήματα τής Ιστορίας. Γιατί αυτοί οι κυνηγημένοι και ξεθεωμένοι άνθρωποι έπρεπε νά σφίξουν τήν καρδιά τους και μέ τά μαντάτα τής δικής τους πλευράς, όπως ό θάνατος τών θεών τους. Πρώτα εκείνος ό μεγάλος, ό πατερούλης ό Στάλιν, πού είχε βέβαια πεθάνει βιολογικά πριν τρία χρόνια και τόν δόξασαν μέχρι πού δέν έπαιρνε άλλο. Τώρα, όμως, είναι ό πραγματικός, ό πολιτικός θάνατος. Η άποκαθήλωση από τόν Θρόνο και τό φωτιστέφανο. Τό 20ό Συνέδριο. Και σέ συνέχεια τόν έπόμενο μήνα ό θάνατος και του άλλου θεού, του εγγώριου, του χιλιτραγουδισμένου Ζαχαριάδη, του μεγάλου ύπαίτιου για αυτήν τή βιβλική καταστροφή του άριστερου κινήματος τής χώρας. Και δέν ξέρουν ακόμα αυτά πού τους περιμένουν: ή μεγάλη διάψευση τών προσδοκιών. Η κατάρρευση τών δεδαιωτήτων, όταν θά γνωρίσουν από κοντά τό καθεστώς του «ύπαρκτου».

Διαβάζοντας αυτό τό βιβλίο φτάνεις κάποτε σέ μιά νοητή κόκκινη γραμμή. Μιά όδυνηρή γραμμή πού τό χωρίζει στά δύο. Στο πρώτο, στά όσα διάβασες, ύπάρχει τό έπος. Ό άγώνας, ή ανάταση, ή αυταπάρανηση, τά ιδανικά, ή άνθρωπιά. Υπάρχει ή άγωνιζόμενη Κρήτη. Στο δεύτερο, πού διαβάζεις τώρα, δέν άργεις νά καταλάβεις ότι από τό έπος έπεσες στό έλος. Από τήν άνθρωπιά στην άπανθρωπιά. Αισθάνεσαι νά σέ πνίγει ό θυμός πού πάει μαζί μέ τό θυμό του Νίκου και τής Άργυρώς για όσα παθαίνουν από τόν άνθρωποκτόνο δογματισμό πού βασιλεύει, από τήν άρνηση και τό διωγμό σέ ανθρώπους πού ήταν σύμβολα και τά έδωσαν όλα για τόν άγώνα. Ό ύποψιασμένος άναγνώστης τά ξέρει από πριν ότι κάπως έτσι θά γίνονταν τά πράγματα. Άλλωστε τά έχει ζήσει και στό δικό του τό πετσό. Όμως δέν άντέχεις νά τά διαβάζεις. Και δέν θέλω νά κάνω καμιά άναφορά σ' αυτές τίς σελίδες τής ντροπής γιατί ούτε σήμερα άντέχω νά σκέφτομαι πώς ύποχρεώθηκαν οι χιλιάδες ήρωες τών άντάρτικων βουνών, οι αίτιοί τής Άντίστασης νά σκύψουν τό κεφάλι και νά χειροκροτούν ή νά σιωποῦν μπροστά στα έλεεινά καμώματα μās έξουσίας πού είχε σφετεριστεί τά γενναία όράματα και τά μετέτρεπε σέ χλεύη και διωγμούς. Έδώ, πιά, βρισκόμαστε μπροστά στα πάθη μās γενιάς προδομένης, κυριολεκτικά πουλημένης για λογαριασμό συμφερόντων ξένων από σένα και τήν πατρίδα σου. Η λέξη «αϊσχος» άναβλύζει από μέσα σου και μετά καταλαγιάζει μέ εκείνη τήν κατανόηση τής

Ίστορίας που σου παρέχει πλέον ή μνήμη, ή πείρα, ή ώριμότητα. Καί τότε ξαναλές στον έαυτό σου ότι αξία ή ζωή εξακολουθεί νά έχει για όσους όρισαν νά φυλάττουν Θερμοπύλες «ποτέ από τό χρέος μή κινούντες», έστω και αν ξέρουν ότι στό τέλος οι Μήδοι θά διαβοϋνε.

ΟΤΑΝ ΘΑ ΤΕΛΕΙΩΣΕΙΣ ΤΟ ΔΙΑΒΑΣΜΑ και κλείσεις αυτό τό βιβλίο, τό πρώτο που σκέφτεσαι είναι ότι έχεις αλλάξει τή γνώμη σου γι' αυτούς τούς ανθρώπους. Δέν είναι πιά κάποιιο γνωστοί σύντροφοί σου. Είναι ή ένσάρκωση, τά σύμβολα ενός αγώνα που για νά ξεπεράσει αυτές τίς άπίστευτες δυσκολίες, τά βάσανα, τίς κακουχίες, τούς κινδύνους, δέν φτάνει μονάχα ή πίστη σέ μιά ιδεολογία, όσο ανώτερη και αν είναι. Βέβαια και αυτή ή πίστη είναι άπαραίτητη αλλά δέν έπαρκεί. Άπαιτείται και κάτι περισσότερο: μιά βαθιά έντιμότητα. Μιά προσήλωση στον ίδιο τον Άνθρωπο και τίς αξίες που αντιπροσωπεύει. Πώς άλλως θά άντέξεις νά ζεις μέσα σέ σπηλιές και σέ

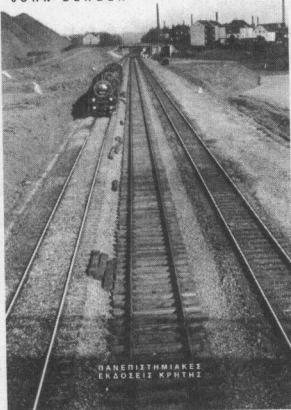
δόθρους, κάτω από χιονοθύελλες, γυμνός, πεινασμένος, ξυπόλητος, όταν τόσο εύκολα —μέ ένα παρών που θά πεις— μπορείς νά άπαλλαγείς από όλα αυτά.

Και αυτή ή έντιμη στάση ζωής είναι και ή μοναδική τους άναγνώριση, αφού τό έλληνικό κίνημα μέ τίς διασπάσεις που του έπιβλήθηκαν και πάλι από ξένα κέντρα, υποχρεώθηκε ή και διάλεξε μέ άλλα νά άσχολεϊται.

Ποιός, αλήθεια, τίμησε ποτέ αυτούς τούς υπέροχους αγωνιστές; Και όχι μόνο τούς Κοκοβλήδες, τούς πρωταγωνιστές. Κι εκείνους τούς άπλους ανθρώπους, τούς άφανείς, τούς «Κυριάκους» που βάλανε τό κεφάλι τό δικό τους και των παιδιών τους στον ντορβά για νά συνδράμουν τόν έπικό αλλά και σισύφειο αγώνα των αγωνιστών της Κρήτης.

Αυτήν την έντιμότητα άπέναντι στή ζωή και στον αγώνα, θά τηρήσουν ως τό τέλος και οι Κοκοβλήδες. Και αυτήν ακριβώς άποπνεί τό βιβλίο τους «Άλλος δρόμος δέν υπήρχε» που παρουσιάζουμε σήμερα εδώ και που, κατά τή γνώμη μου, άποτελεί ένα κόσμημα στή βιβλιοθήκη των αγώνων του λαού μας.

ΕΝΑΣ ΖΩΓΡΑΦΟΣ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ
JOHN BERGER

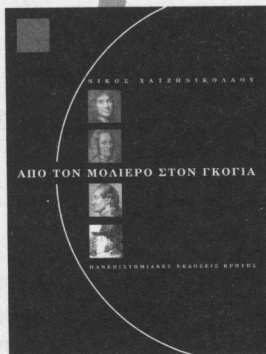
16 x 23,7 cm, σελ. 190 Τιμή: 16 ευρώ

Ο διάσημος συγγραφέας και ιστορικός της τέχνης Τζων Μπέρτζερ έδωσε με αυτό το μυθιστόρημα το συγκλονιστικό πορτραίτο ενός στρατευμένου καλλιτέχνη που παλεύει ασταμάτητα με τον εαυτό του και τις αμφιβολίες του. Η καθημερινότητα ενός πρόσφυγα καλλιτέχνη και οι αισθητικές και κοινωνικές απόψεις ενός ώριμου στοχαστή, συνθέτουν μια ιστορία γεμάτη προβληματισμούς οι οποίοι δεν έχουν χάσει την επικαιρότητά τους.

ΕΝΑΣ ΖΩΓΡΑΦΟΣ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ
JOHN BERGER

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ
Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας
Μάνης 5, 106 81 Αθήνα, Τηλ.: 210 38 18 372, Fax: 210 330 1583

20,5 x 27,5 cm, σελ. 250 Τιμή: 22 ευρώ

Οι σχέσεις τέχνης, λογοτεχνίας και πολιτικής στα κρίσιμα 200 χρόνια της ευρωπαϊκής ιστορίας που οδηγούν από την άπόλυτη μοναρχία του Λουδοβίκου ΙΔ' στις αστικές επαναστάσεις, αποτελούν το αντικείμενο των μελετών που δημοσιεύονται εδώ. Στο επίκεντρο όλων των προσεγγίσεων βρίσκεται το ζήτημα της ακτινοβολίας του Διαφωτισμού και της άσκησης κοινωνικής κριτικής μέσω της τέχνης.

ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΟΛΙΕΡΟ ΣΤΟΝ ΓΚΟΓΙΑ
ΝΙΚΟΣ ΚΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ
Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας
Μάνης 5, 106 81 Αθήνα, Τηλ.: 210 38 18 372, Fax: 210 330 1583